

Key No 10

સને ૧૯૨૬-૨૭ ની સ્કૂલ લીજીંગ પરીક્ષાનું

ગુજરાતી કવિતાનું પાઠ્ય પુસ્તક.

III 17-19 26
19 26 સંપાદક
મણિલાલ છબારામ લદ્દ.

ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ, આંશીની રાણી
પૃથુરાજ ચૌહાણ વગેરેના કર્તા.

પ્રકાશક
બુકસેલર આરુણાલાલ બુલાખીદાસ.
રીચીરોડ, —અમદાવાદ.

સોલ્ડ એજન્ટ:—

ચંદુલાલ મણીલાલ બુકસેલર.

ઠે. ખડાયતા બુક ડેપો

રીચીરોડ, —અમદાવાદ.

કો. રૂ. ૦-૮-૦

૧૩૨૨૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાષ્ટ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૩૧૨૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યુગ્મ અને સંવિગ્ન
પાઠ્યપુસ્તક

વિષય મેથેમેટિક્સ : ભાગ : ૨ - : ૧૨)

સને ૧૯૨૬-૨૭ ની સ્કૂલ લીવીંગ પરીક્ષાનું

ગુજરાતી કવિતાનું પાઠ્ય પુસ્તક.

સંપાદક

મણિલાલ છાબારામ ભટ્ટ.

ગુજરાતનાં બુની વાર્તાઓ, અંશીની રાણી
પૃથુરાજ ચૌહાણ વગેરેના કર્તા.

પ્રકાશક

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

રીઝીરોડ, —અમદાવાદ.

કીં. રૂ. ૦-૮-૦

મંવત ૧૯૨૬

સને ૧૯૮૨

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
પ્રત ૧૦૦૦.

૧૭૧૨૪

(સર્વ હક પ્રકાશકને રવાધીન છે.)

મુદ્રક: ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
મુદ્રણસ્થાન: 'વસત મુદ્રણાલય'
ધીર્ગંઠારોડ, સિવિલહોસ્પિટલ સામે,
અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના.

મુંબાઇ યુનિવર્સિટી તરફથી મેટ્રીક્યુલેશનના-સ્કૂલલિવિંગ પરીક્ષાના અભ્યાસ માટે પ્રાચીન અર્વાચીન કાવ્યોની ચુંટણીની જે ટીપ બહાર પડી છે તે ટીપ ઉપરથી અમે આ કાવ્યગુચ્છ વિદ્યાર્થીઓની સગવડ માટે તૈયાર કર્યો છે. અભ્યાસને માટે નક્કી કરેલી ટેક્ષ અમોએ, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અને રા.રા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ સંગ્રહિત પ્રાચીન દસ્તલિખિત ગ્રંથસમૂહમથિઃ પ્રા-૭ પ્રત મેળવી ન્યાં ન્યાં યોગ્ય લાગ્યું ત્યાં ત્યાં જુદા પડતા પાઠ આપ્યા છે. આ સરખામણી કરતાં અમોને પ્રતોમાં શબ્દો અને ટુકામાં એટલા બધા ફેરફારો જણાયા છે કે, જો તે બધાજ આપવા જઇએ તો પેલા ચિનાઇ ચિતારાના જાહેરમાં સુધારા માટે મૂકેલા ચિત્રની જેવી હાલત થઇ હતી તેવીજ હાલત પ્રાચીન કાવ્યોની થાય. બાળબોધ લિપિમાં લખાયેલી જુની પ્રતો ગુજરાતી લિપિમાં લખાયેલી પ્રતો કરતાં વધારે શુદ્ધ અને વિશ્વસનીય શુદ્ધ અને છે. અમોએ તેનો આધાર વિશેષ લીધો છે.

ખાતા તરફથી થયેલી પસંદગીને માટે સંતોષ બતાવતાં કહેવું જોઈએ કે, પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓને આમાં યથાયોગ્ય ન્યાય અપાયો છે. આપણા પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યની, લોકની રહેણી કરણીની, નીતિની, ધર્મની અને બીજા વ્યવહારની માહિતી વિદ્યાર્થીને મળે એવા વિષયોની ચુંટણી થઈ છે.

આ ગુચ્છને છેડે અમોએ ટુંકી પણ વિદ્યાર્થીને કાવ્યો સમજવાને ઉપયોગી થઇ પડે એવી સમજુતી-ટીકા આપી છે. તેમજ પ્રાચીન અર્વાચીન કવિઓનો પરિચય પણ કરાવ્યો છે. બનતા શ્રમથી વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં ઉપયોગી અને કિંમતમાં સસ્તો પડે, એવી રીતે આ ગુચ્છ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે અને આશા છે કે, વાચકવર્ગ અને વિદ્યાર્થીઓ તેનો સ્વીકાર કરી અમારા યત્નને ઉત્તેજન આપશે.

લિ.

મણિલાલ હપ્પારામ ભટ્ટ.

અનુક્રમણિકા.

નળાખ્યાન—કડવા ૩૧ થી ૫૦ ૧ થી ૩૩
નરસૈં મહેતાનાં પદ૩૩ થી ૩૫
મીરાંબાઈનાં પદ૩૬
અખા ભક્તની કવિતા૩૭—૩૮
પ્રેમાનંદ—(સુદામાચરિત્રમાંથી)૩૮—૪૬
,, જસોદા વિલાપ૪૭
,, અનિરુદ્ધનું યુદ્ધ૪૮—૫૧
શામળના છંપા૫૧—
,, વિદ્યાવિષે છંપા૫૨—૫૩
દયારામ—મીરાંચરિત્ર૫૪—૫૬
,, વાંસલડી...૫૬—૫૭
ધીરો ભગત૫૮
ભોળ ભગતનાં પદ૫૯
બલ્લાનંદનાં ધોળ૬૦
કવિ નર્મદ—સાહસ૬૧
,, અવસાન સંદેશ૬૨
કવિ દલપતરામ—દેશાટન વિષે૬૩
,, અરુણોદય...૬૩
ગોવર્ધનરામ—હિંદુલમની કૃત્રિમતા...૬૪
નરસિંહરાવ—વિધવાનો વિલાપ૬૮
,, ઉત્તરા અને અભિમન્યુ૭૧
,, મધ્યરાત્રિએ કોયલ૭૪
કલાપી—એક આગિયાને૭૫
,, શિકારીને૭૬
અમરદાર—ગુણવંતી ગુજરાત૭૬
મણિશંકર—કાન્ત—મહેમાનોને૭૭
નાનાલાલ—વરની વિદાય૭૮
અભિન—અમેઝી આગા		૧૦

નળાખ્યાન.

(કડવાં ૩૧ થી ૫૦)

કડવું ૩૧ મું. મેવાડો રાગ.

મોસાળ પધારોરે, મોસાળ પધારો-
 મોસાળ પધારો બાહુઆરે, માર લાડવાયાં બે બાળ;
 નમાયાં થઇ વરતબેરે, સહેજે મામીની ગાળ.-મોસાળ૦ ૧
 હૃદયા ચાંપેરે, રાણી હૃદયા ચાંપે-
 હૃદયા ચાંપે પેટનેરે, એ છેલ્લું વહેલું લાડ;
 હવે મળવાં દોહલાંરે, મળીએ તો પ્રભુજીનો પાડ.-મોસાળ૦ ૨
 થયાં માત વોહોણારે, થયાં માત વોહોણાં-
 માત વોહોણાં થયાં દામણારે, નહીં કે રડો સાથ;
 રુએ રાણી હૃદયા ફાટે રે, કાણુ માથે ફેરવશે હાથ.-મોસાળ૦ ૩
 મંદિરના ગુરુજી સુદેવજીરે, મંદિરના ગુરુજી-
 મંદિરના ગુરુજી સુદેવજીરે, તમારે બોળે છે બે તંન;
 જઇ કહેજે મારી માતનેરે, જીવની પેરે કરજે જતંન.-મોસાળ૦ ૪
 પુત્રી જમાઇ, તમતણાં તે પુત્રી જમાઇ-
 પુત્રી જમાઇ તમતણારે, કહેજે વનમાં તે પૂર્યો વાસ;
 જઇ કહેજે મારા તાતનેરે, અમ જોગીનો લે તપાસ.-મોસાળ૦ ૫
 ચુંબન કરતી માવડીરે, ચુંબન કરતી-
 ચુંબન કરતી માવડીરે, ફરી ફરી મુખ જોય;
 હૈયેથકાં નવ ઉતરેરે, એમ કહી દયમંતી રાય.-મોસાળ૦ ૬

વલણુ.

રાયે રાણી અતિ ધણું, વત્સ સોંધ્યાં ગુરુકર માંહેરે;
 ઋષિ સાથે બે બાળકાં, વોળાબ્યાં નળરાયેરે.

કહતું હર મું-રાગ વેરાડી.

બાળકાં વોળાવ્યાં ઋષિ સંગાથે, દમમંતી કરે આકંઠ;	
હાહાકાર હવો પુર મધ્યે, મળ્યાં સહિયરનાં વૃંદ.	૧
પડો વાગ્યો પુષ્કર પાપીનો, નળને કો નવ રાખે;	
એક અંજળી જળ ન પામ્યાં, જો ભમ્યાં પુર આખે.	૨
દાર અડકાવે નળને દેખી, જે પોતાના લોક;	
તરસી દમમંતી પાણી ન પામી, કંઠે પડીઓ શોષ.	૩
એક રાત રહ્યાં નગરમાં*, આદ્યાં વાહાણું વાટે;	
પુણ્યલોકની પૂઠ જ લીધી, કળી થયો સંગાતે.	૪
ન્યાં વાવ સરોવર કુવા આવે, પાકાં ફળની વાડી;	
રીપુ કળીબુગ આગળ જઈને, સર્વ મૂકે ઉઘડી.	૫
ફળ જળ ને પત્ર ન પામ્યાં, રાણી કરે આંસુપાત;	
વનમાં ફરતાં રુદન કરતાં, વહી ગયા દિન સાત.	૬
અંકેકું પટકૂળ પહેર્યું, પ્રેમદા કામળ કાયા દાઝે;	
પાય પંકજપત્ર જેવા, તીવ્ર કાંટા ભાંજે.	૭
એક માન સરોવર આગળ આવ્યું, તેમાં દોહું પાણી;	
દિવસની તૃષા સમાવા, પીધું રાય ને રાણી.	૮
વારંવાર પાણી પીએ ને, બેસે વળી હીડે;	
નર નારી વારિએ તૃપ્ત થયાં, પણ ક્ષુધા પાપણી પીડે.	૯
સ્નામી કહે સાંસતાં થઈએ, ક્યામા બેસ થઈને સ્વસ્થ;	
જો સરોવરમાં શોધી લાવું, જો જડે એક બે મઝ.	૧૦
થોડા જળમાં પેઠો નળ રાગ, હીમરતું આયરણ;	
સાધુ રાયને શ્રમ કરતાં, મઝ જડીઆં તણ.	૧૧
આણીને અમળાને આપ્યા, વામા કહે થયું સારુ;	
નળ કહે આપણ બે પ્રાણીને, શું થશે આટલે વાસ્ત.	૧૨

* એક રાત રહ્યાં પુર માંહે,

+ કું થાએ એટલા સારું.

ભાર્યાના ભુજ મધ્યે સોંપી, ભૂપ ગયો ખીજી વરાં;	
કળીભુગ સર્પ થઇને ખીલાવે, મચ્છ નાસે અરાંપરાં.	૧૩
નળે શ્રમ કીધો ઘટી બે, મચ્છ ન ચઢીયાં હાથ;	
પેલાં ત્રણે મચ્છ વહેંચીને લીજે, વિચાર્યું મન સાથ.	૧૪
નળ આબ્યો નિરાશ થઇને, પેલાં મીનમાં ચિત્ત;	
એટલામાં દમયંતીજીને, થઇ આબ્યું વિપરીત.	૧૫
અમૃત સ્ત્રવિયા કર અપ્પળાના, સજીવન થયાં મચ્છ પળમાં,	
હાલ્યાં મહિલા મૂકી દીધાં, ઉડી પડ્યાંજાઇ જળમાં.	૧૬
ઘેલો સરખી મીનને કાજે, પાણીમાં વેવલાં વીણે;	
હવે સ્વામીને શો ઉત્તર આપીશ, રુદ્ધ કરે સ્વર ઝીણે.	૧૭
વીહીલે મુખ દીડી વૈદરબી, નાથ આવતો નીરખે;	
ચોહોદશ ભાળે આંસુ ઢાળે, સ્વાતિચિંદુ શું વરખે.	૧૮
રાતી પત્ની પતિએ દીડી, ઘોળું મુખ થયું દીન;	
કહેરે પાપિણી શકે મુજ પાખે, ભક્ષ કર્યા તે મીન.	૧૯
હું ક્ષુધાતુર ફરીને આબ્યો, રઝળ્યો પાણી માંહે;	
દોઢ દોઢ મચ્છ ભોજન કીજે, લાવ પાપિણી કાંઢે.	
હઢે ફાટતે બોલી રાણી, આંસુ પડે મોતી દાણા;	
ક્ષુધા પાપિણીએ મચ્છ ભક્ષ્યાં, મેં ન રહેવાયું રાણા !	૨૧
નળ કહે હંસેશિખામણ દીધી, વિદાય થયો આકાશ;	
એક છૂત ન રમીએ ખીજું, ન કીજે નારીનો વિશ્વાસ.	૨૨
બે વાનાં વાર્યા તે કીધાં, હાથે દુઃખ લીધું માગી;	
હું ભુખ્યો ને તેં મચ્છ ખાધાં, શું આગ પેટમાં લાગી.	૨૩
દમયંતી હા હા કરે, જણે સમ ખાઉં સાને;	
સજીવ થયાંને ઉડી ગયાં, કહું તો રાય નવ માને.	૨૪

વલણ.

ન માને રાજ એ આશ્ચર્ય મોટું, ઉડી ચાલ્યો નળ રાયરે;	
અણતેડી રાણી દમયંતી, પતિની પૂઠે ધાયરે.	૨૫

કહતું ૩૩ મું-વેરાડી રાગ.

- આગળ નળ પૂઠે પ્રેમદા, સતીને અંતર આપદા;
નળ તિરસ્કાર હીંડતાં કરે, હૃદે ફાટે અગળા આંખ ભરે. ૧
- ખાધાં મઝ્છ હશે ગત ધણી, તો હીંડે છેરે પાપણી;
પીરે પાણી ફરી ફરી, કાં જે મઝ્છ ખાધાં પેટ ભરી. ૨
- જે મારગ આવ્યા આગળે, વિદાય કીધી નારી નળે;
તું નહીં નારી હું નહીં કંથ, આ તારા પીયરનો પંથ. ૩
- મારો સંગ તુજને નહીં ગમે, પીયરમાં પેટ ભરીને જમે;
મુને નાથજી કરજો ક્ષમા, મારે નથી પીયરની તમા; ૪
- ફોકટ કરો મુજપર રીસ, અણુગત આળ ચઢાવો શીશ;
દેવતાનું મુને વરદાન, તે કાં નવ જાણો રાગન. ૫
- હોતી વાત કામિનીએ કહી, કળીને જોગે નળ માને નહીં;
આગળ પાછળ બંને જાય, કળીએ કીધી બગની કાય. ૬
- થોડી પાંખ ને માંસ જ ધણું, લોભાણું મન રાગતણું;
પંખીમાં દિસે ધણો ભાર, નર નારીનો પૂરણ આહાર. ૭
- કાણુ પ્રકારે બગને હણું, ઉપર વસ્ત્ર નાખું મુજતાણું;
ઉફરાડી કરી સુંદરી, નળ ચાલ્યો દેહ નમ કરી. ૮
- લાભ્યાં પંખીને લાભ્યું વન, લાભ્યો સરજ મીઝ્યાં લોચન;
સ્વાદ ઇંદ્રિયે પીડ્યો મહારાજ, થયો નગન લોપીને લાજ. ૯
- પીતાંબર ઝાલી ભૂપાળ, જેમ માછી ગ્રહી નાખે જાળ;
બગ નિકટ ગયો જવ રાય, તેમ તેમ કળી અધેરો જાય. ૧૦
- ધામ વસ્ત્રનો નાખ્યો પાશ, કળીબુગલૈ ઉડ્યો આકાશ;
એક વસ્ત્ર પંખી ગયો લેછ, નળ બેઠો કપાળે કર દેષ. ૧૧
- અરે દેવ તેં એ શું કર્યું, વસ્ત્ર જતાં કાંઈ ન ઉગર્યું;
ગણું રાજ છત્ર મહિમા ધણો, નરણો અંગે સત્ર તાંતણો. ૧૨

- વિહંગમ વસ્ત્ર ગયોરે હરી, દમયંતી મા જોશો ફરી;
 *પાછે પગે ગર્ધભીજન, આપ્યું અર્ધું વસ્ત્ર સ્વામી ઢાંકે તન. ૧૩
- અકકેકો છેડો પહેર્યો ઉભે, તીરથ નાહે તેવાં શોભે;
 અંન વિના અડખડીયાં ખાય, સતને આધારે આત્યાં જાય. ૧૪
- મહા વનની આરી જાંખજળ, તે સ્થાનકે થયો સંખ્યાકાળ;
 અંને બેઠાં દુમને તળે, ચુંટી પત્ર પાથર્યાં નળે. ૧૫
- દુઃખની વાત કરી નવનવી, દમયંતી નિદ્રાવશ હવી;
 ક્ષુધા અંગ રહી છે વસી, મુખ જાણે પૂનેમનો શશી. ૧૬
- નળે સુતી દીડી સુંદરી, નિઃશ્વાસ મૂક્યો બે નયણાં ભરી:
 કાણુ દિવસ આવ્યો શ્રીહરિ! એ દુઃખ પ્રાણુ નળય નીસરી. ૧૭
- વૈદરબી વસુધાવશ પડી, દુઃખ નોતું દીકું એક ઘડી;
 ઘણું દોહુલે વરી મેં એહ, રુએ રાજા જોઇને દેહ. ૧૮
- નખથી નિરખતાં જોયું મુખ, ત્યારે મનમાં લાગું દુઃખ;
 કળિ વળી તેતું ચિત્ત ફેરવે, રાજા મનમાં દ્વેષ મેળવે. ૧૯
- શી સગાઇ પરતનયાતણી, દુષ્ટદયમંતી એ પાપિણી;
 શી પ્રીત છેહ દીધો જણીએ, હું વિના મચ્છખાધાં એણીએ. ૨૦
- મલીન મન એનું નિર્ધાર, કો સમે મારો કરે આહાર;
 ન ધટે એસું રહેવું મળી, રાયને ઉપજાવે શુદ્ધિ કળી. ૨૧
- તે સમેની હટેની દાઝ, મૂકું વનમાં એકલી આજ;
 શુદ્ધિ જાણ મન રાજાતણું, કળીનો પ્રેર્યો કોધે ધણું. ૨૨
- મનમાંહે આશંકા ગણે, એક વસ્ત્ર પહેર્યું બે જણે;
 મધ્યે ચીર ફાડું બળ કરી, થાય શબ્દ જાગે સુંદરી. ૨૩
- હોય છુરી તો છેદું પટફૂળ, કળી કાતું થયો અનર્થનું મૂળ;
 નળે લીધું છુરીકા શસ્ત્ર, વચ્ચેથી વહેર્યું અડધું વસ્ત્ર. ૨૪
- કટકા બે પટફૂળના કરી, મૂકી નળ આત્યા સુંદરી.
 ગયો ડગલાં સાત જ ભરી, પ્રીત સ્વામાની માંભરી. ૨૫

નળ વિભાસણ મનમાં કરે, એકલી એ ફાટીને મરે;
 વર્યો હું દેવતા પરહરી, વળી વનમાં સાથે નીસરી. ૨૬
 ત્રૈલોક્ય મોહનએ માનિની, કેમ વેદના સહેશે રાનની;
 ન ઘટે મૂકી જાવું મને, નળ આવ્યો દમયંતી કને. ૨૭
 દીકું મુખ અંતર પરજાવ્યો, સંભારી મચ્છને પાછો વાવ્યો;
 કળી તાણે વાટ વનતણી, પ્રેમ તાણે દમયંતી બણી. ૨૮
 વિચાર વારિનિધિમાં પડ્યો, આવાગમન હીંડીને ચઢ્યો;
 સાત વાર આવ્યો ફરી ફરી, તજી ન જાયે સાધુ સુંદરી. ૨૯
 જળ પ્રજળ કળીનું થયું, પ્રેમ અંધન તુટીને ગયું;
 સર્પ કંચુકીને તજે જેમ, મેં દમયંતી તજવી તેમ. ૩૦
 વૃક્ષ પત્રને જેમ પરહરે, પુનરપિ તે અંગી નવ કરે;
 જેવું હોય વમનનું અંન, તેવી મારે એ સ્ત્રી જન. ૩૧
 કો વેળા મુને મારે નેટ, હુપેં વહાલું એને પેટ;
 એવું કહીને મૂકી દોટ, ઉવાટે દોડ્યો સાસોટ;
 ત્યાં લગે ધાયો ભૂપાળ, રહ્યો જ્યાં થયો પ્રાતઃકાળ. ૩૨

વલણ.

કાળ ઉદે અરુણ તણી, ત્યાં લગે ધાયો ધીસરે*;
 જાગ્યો હદે થયું દુઃખ ઉદે, જ્યારે દીઠો દીસરે+. ૩૩
 કડવું ડહ મું-રાગ રામગ્રી. (શોકનીલય.)
 નળ જળ નયણે ભરે ને, કરે વિવિધ વિલાપ;
 વ્યાકુળ અંગ પોતાતણું, અવની પછાડે આપ. ૧
 વૈદરબી વામા, રંક રામા, એકલડી વન મધ્ય;
 ભય ધરશે, ને ફાટી મરશે, જીવ્યાની ટળી અવધ્ય. ૨
 નહીં મળે ફરી, કોકીલા સ્વરી, શો ઉપન્યો વિખવાદ;
 મનગમયંતી, બોલ દમયંતી, નજે માંડ્યો સાદ. ૩

* વીરરે;

+ સૂરરે.

વિશ્વ મોહિની, સૃષ્ટિ દોહિની, સુંદરી સુગમ્ય;	
વિરહિણી વદલબ, દર્શન દુર્લભ, બેલ પિયુના પ્રાણ.	૪
વન ફરતો, રુદન કરતો, જોતો આબ્યાની વાટ;	
કળીએ ચરણ ધરણનાં ભુર્યાં, વન કીધું નિર્વાટ.	૫
વડાણે બૂપાળ વળગ્યો, તે રુએ હદયા ફાટે;	
મોહ ધારણ, કર્મ કારણ, કહે ભુજ દેષ લલાટે.	૬
રાય નિલપે, ધણું કળપે, સંભારી સુખ સ્નેહ;	
કળુષ આવી, મન ભાવી, અન્યાયે દીધો છેહ.	૭
અજગર, વાધ, વરુ, નાગ, છે દારણ વનની હથ;	
કરાડ કોતર, સિંહના સ્વર, શ્યામા ફાટી મરશે સઘ.	૮
દોહલે પામી, ગજગામી, દેવ ગયા નિર્મુખ;	
સ્વયંવર સાથ, સાંભળી વાત, સર્વે પામશે સુખ.	૯
કોણ નેત્ર લુહે, રાય રુએ, એવે શબ્દ સાંભળ્યો ગાદો;	
લાહ પ્રેમજળ, મૂકાવ રાય નળ, બળતાને બાહેર કાદો.	૧૦
સાંભળી વાણી, જાણી રાણી, રોષ રોષ બેઠો સ્વર;	
હરખે ભરાયો, સ્વરે ધાયો, વીરસેન કુંવર.	૧૧
પાડે ખરાડા, બળે દવાડા, તરફડે મોટો વ્યાળ;	
કહે દયાસિંધુ, દીનબંધુ, કાઠ નળ બૂપાળ.	૧૨
વલ્લિ વરદાન, ગયો સુગમ્ય, નાગે કીધો નમસ્કાર;	
આપ પ્રાણદાન, હો ગુણવાન, કાંઈકુંએ કરીશ ઉપકાર.	૧૩
વિષથી ન બીધો, નાગ લીધો, જોજન દેહ પ્રમાણ;	
ખાંધે ચઢાવી, મૂક્યો બહાર લાવી, શાતા પામ્યો પ્રાણ.	૧૪
પુણ્યશ્લોક સાચા, વિપ્ર વાચા, મળ્યો વૈદર્ભીકાંત;	
પૂછે નળ, દાધો સબળ, મુને કહે માંડી વૃત્તાંત.	૧૫

વલણ.

વૃત્તાંત કહે બાપકોણ છે, પામ્યો બહુ પરિતાપરે;
સર્પ કહે રાય સાંભળો, મુને હવો ઋષિનો શાપરે.

કડવું ૩૫ મું-રાગ દેશાખ.

બોલ્યો નાગ કરી પ્રણામ, રાય મારું કરકોટક નામ;
 હું પ્રાકૃતન કર્મે પામ્યો સંતાપ, મમ ઋષિએ દીધો શાપ. ૧
 વિમાન જાતું હવું સ્વર્ગ ભણી, અજ્ઞાનતા જાગી મુજ તણી;
 કૃતકારી ફણા નાખી જવાળ, દાધા સમ ઋષિ ચઢ્યો કાળ. ૨
 પતિત તેં નાંખી વિષની લેહેર, બળ દવમાં અવની ઉપેર;
 બહુ કાળ લગે વસો વહ્નિમાંય, ભોગવ દુઃખ જીવ નહીં જાય. ૩
 મેં જાણ્યું શાપ ટળે નહીં ખરો, મુને શાપનો અનુગ્રહ કરો;
 વહ્નિ વેદના દોહેલી ધણું, કહ્યું દર્શન થાશે નળતણું. ૪
 પુણ્યશ્લોક બાહેર કાઢશે, તે તુંને જ્ઞાતા પમાડશે;
 તે દિવસનો વન દાઝું છું અહીં, સાત સદસ વરસ ગયાં વહી. ૫
 તે તમો આજ દુઃખ ટાળીયું, પુણ્યશ્લોકપણું પાળીયું;
 મારી દેહને અતિ મુખ થયું, ઋષિ વચનનું ફળ લાળું. ૬
 એવું કહીને સર્પ જ ધસ્યો, કરકોટક નળને કંઠે ડસ્યો;
 લાગી વિષજવાળ દાધો ભૂપ, કાયા થયું કુબકું રૂપ. ૭
 કાજળપેં શ્યામતા વિશેષ, વાંકું મુખ પંચવર્ણ કૈશ;
 જીતે દાંતે ડાચાં ગયાં મળી, નીસરી ખુંધ કરી બેવડ વળી. ૮
 નળ કહે ધન્ય કુદુકુમાર, ઘણો રૂડો કર્યો ઉપકાર;
 તુંને મેં આપ્યું પ્રાણદાન, તેં મને કીધો સાહી સમાન. ૯
 નાગ કહે રે રખે દુઃખ ધરો, જોતાં એ ઉપકાર છે ખરો;
 ગુપ્ત રહેવું સંવત્સર ત્રણ, કો નવ ઝોળખે એવું વર્ણ. ૧૦
 ત્રણ વસ્ત્ર આપું છઉં ભૂપ, પરિધાને થાશે મૂળતું રૂપ;
 તે જોયાં પહેરી પરીક્ષા કરી, તત્ક્ષણ કાંતિ ભૂપની ફરી. ૧૧
 હરખ્યો નળ થયું દિવ્ય કામ, નાગે બાહુક ધરિયું નામ;
 ભૂપાળ બ્યાળ થયા વિદાય, ગયો અયોધ્યા નૈષધરાય. ૧૨
 દેખી માણસ નાહાસે અરાંપરાં, ધાયે બાહુક પૂઠે છોકરાં;
 જે જે મારગ મહીર્યાત પળે, ત્યાં માણસ જોવાને મળે. ૧૩

હસે લોક રૂપે લીહ વાળી, પૂઠે છોકરાં પાડે તાળી;
 રાજસભામાં રાજ ગયો, પ્રતીહાર સાથ ખસીને રહ્યો. ૧૪
 હસી સભા હસ્યો ઋતુપર્ણ, વિધિએ આ ક્યાં નિર્મ્યુ વર્ણ;
 હારે કાળજી ને જાંબુફળ, જાણે રૂપે ખીંજે નજ. ૧૫
 કહો કેણુ છો સ્વરૂપના ધામ, કેમ આવવું પડ્યું શું કામ;
 નજ કહે મારું બાહુક નામ, આવ્યો ઉદર ભરવા કામ. ૧૬
 અશ્વમંત્ર જાણું રાજનં, એક દિવસે ખેડું શત જોજનં;
 કહે ઋતુપર્ણ મોટું કારણુ, આ રૂપ ને વિદ્યા અસાધારણુ. ૧૭
 નજ ઇંદ્ર વિના કો જાણે નહીં, મંત્રપ્રાપ્તિ તુંને ક્યાંથી થઇ;
 મંત્રપાઠ કરતા નજરાય, હું નજનો સેવક શીખ્યો વિદ્યાય. ૧૮
 કો સમે પ્રકાશી જણતા તેહ, ત્યાંથી વિદ્યા હું પામ્યો એહ;
 નૈષધનાથ તે વનમાં ગયો, તે દુઃખે હું આવો થયો. ૧૯
 આવ્યો છઉં રહેવા તમકને, અંનવસ્ત્ર આપજો મને;
 નહીં કરું હું નીચું કામ, નહીં ધરાવું સેવક નામ. ૨૦
 રાયજી તમને નહીં નમું, સ્વયંપાક કરીને જમું;
 રાજ કહે રહો જેમ તેમ, વિદ્યાવાન જવા દેઉં કેમ. ૨૧
 હયદાસપતિનો અધિકાર, સેવક માત્ર કરે નમસ્કાર;
 જઘપિ માન પામે ધણું, પણ્ય કહેવાયે દાસત્વપણું. ૨૨
 અશ્વપતિ મહારાજ થયો, હયશાળામાં વાસો રહ્યો;
 છે વિજેગની વેદના ધણી, નિત્યે, સુએ શ્લોક એક જણી. ૨૩

આતપે ધૃતિમતા સહ વધ્વા ચામિનીવિરહિણા વિહગેન ।

સેહિરે ન કિરણા હિમરરમેર્દુઃસ્વિતે મનસિ સર્વમસદ્યમ્* ॥

ભાવાર્થ—વસંતતિલકા છંદઃ*

જે ચક્રવાક દિવસે વહુ સાથ રાખે, તે સંગ રંગ રમતાં રવિતાપ સાંખે;
 રાતે વિજેગધકિ ચંદ્રપ્રકાશ ખૂંચે, જો દુઃખ હોય દિલમાં કશુંએ ન રુચે.

* કિરાત. સર્ગ ૯. શ્લોક. ૩૦.

રાગ ચાલતો.

એવું કહીને કરે શયન, વિસ્મય થાય પાડોશી જન;
 આળખીહામણો આવી વસ્યો, એ કદ્રૂપને વિન્નેગતે કશો.
 તે આઝે સુકૃત શું કર્યું, જોણે આ સ્વરૂપને વર્યું;
 વારુ થયું જે વીપત પડી, આ ભૂતથી છૂટી આપડી.

વલણ.

આપડી છૂટી લોક કહે, રહ્યો રાયને રીઝવીરે;
 બૃહદસ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, દમયંતીની શીગત હવીરે. ૨૪
 કડણું ઉડ મું-દોહરો.

સ્વપ્નું આવ્યું નારને, મૂકી જાય છે નાથ;
 જગી છાડી અચાનકે, ગ્રેહેવા પ્રભુનો હાથ. ૧
 વૈદર્ભ થઈ ગાભરી, વળી જુએ ચોપાસ;
 અમ અબળાના હાલે કારમાં, ખીલું તમારે હાસ. ૨
 જોયું વન ફરી ફરી, સમ દેઈ કીધા સાદ;
 પછી રુએ બહુ વિધકરી, પામી અતિ વિષાદ.

રાગ મારો.

અમો અબળા માણસ ખીજે નવ કીજે હાસ, હો નળરાય;
 કેમ ધીરજ ધરું હું નારી, તમારી દાસ, હો નળ૦
 રાત્ર અંધારી તો માહરી, વલે કાણુ થાશે, હો નળ૦
 તમ ચરણ ફેરી આણુ, પ્રાણુ મુજ જાશે, હો નળ૦
 આંહાં તો બોલે સાવજ, નાગ વાધ ને વરુ, હો નળ૦
 બોલો બોલો વાહો છો કયમ, સમ હું તો મરું, હો નળ૦
 હાંહાંજી જાઓ છો હાડ, રાડ થશે ફાંસુ, હો નળ૦
 અગોપ રહ્યાન આવેદયા, દેખી આંખડીએ આંસુ, હો નળ૦
 તમારાં પગલાં નવ પેખું કંથ, પંથ કેમ લાડુંરે, હો નળ૦
 નિશા અંધારી ભયાનક, સ્થાનક કેમ રહુંરે, હો નળ૦
 નૈષધ દેશની રાણી, તાણી, અતીશેં રાયરે, હો નળ૦
 પ્રણુજી અંમ અવેવ મારા, તારા જ્યેયરે, હો નળ૦

ધેલી સરખી ચાલે, વહાલે વછોડીરે, હો નળ૦
 માંડયું વલવલવું, જોવું રોવું મૂક્યું છોડી, હો નળ૦
 વલવલતી વૈદરબી વાટે, ઉચાટે ભરી, હો નળ૦
 કારણુ સ્વામી શુંય, હુંય પરહરી, હો નળ૦
 વહાલા નવ દીજે છેહ, નેહ વિચારો, હો નળ૦
 કર્મે વાળ્યો આડો આંક, શો મારો, હો નળ૦

વલણુ.

શો અપરાધ મારો સ્વામી, દારુણ વનમાં મૂકી ગયારે;
 અદ્ય બ્રાંતે હું તજી, અંતર ન ઉપજી દ્યારે.

કડવું ૩૭ મું-રાગ રામઘો.

વૈદરબી વનમાં વલવલે, અંધારી રાત;
 ભામિતી ભય પામે ધણું, એકલડીરે જાત. વૈદરબી. ૧
 રસનાએ નામ જ નળતણું, મુખ જ પતીરે જાય;
 શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાંજે કંટક પાય. વૈદરબી. ૨
 રોષ રોષ રાતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;
 નયણે ધારા બળમે ઝરે. વહે અંગ રુધીર. વૈદરબી. ૩
 હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;
 ચાલંતી ઉભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ. વૈદરબી. ૪
 અંજે ઉઝરડા પડ્યા ધણા, વહે શોષિતધાર;
 હો નળ! હો નળ! બોલતી, બીજો નહીં વિચાર. વૈદરબી. ૫
 ઉંડાં કોતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
 અશુધ્ધે ઉરધડકે નહીં, પાડે વાધ બરાડ. વૈદરબી. ૬
 વાંકી વાટે દીંબા ટેકરા, ભયાનક બોહ;
 રાફ માંહે સાપ કુંફે, ધણું ધુધવે ધોહ. વૈદરબી. ૭
 શબ્દ પશુ પંખીતણા, ન પડે કાંઈ પ્રીછ;
 વરવણીઅર બીહાવે અરણ્યમાં, ધામેવળગવા રીંછ. વૈદરબી. ૮

શકર રોઝ ચિહારડાં, ચીતરા દે ફાળ;
 ફાલુ નાદ હોયે ધણા, બહુ બોલે શીઆળ. વૈદરબી. ૯
 આંબા આંબલી લીમડા, અરીઠા અપાર;
 શીમળ સમળી સેગઠા, ન સુળે પંથ વિચાર. વૈદરબી. ૧૦
 ખેર ખાખર ને કાચકી, કંટાળા થુએર;
 બાવળીયા બહુ બોરડી, સરગુવા સમેર. વૈદરબી. ૧૧
 આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વિંટાય;
 છુટા કેશ કામિનીતણા, ઝાંખરે ઝીંટાય*. વૈદરબી. ૧૨
 વૃક્ષ અથડાએ અંગસું, મુકે કાંટામાં પાય;
 શુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદરબી. ૧૩
 દિવસ નિશા પ્રીછે નહીં, એવું ગાહું અરણ્ય;
 દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વૈદરબી. ૧૪
 અંન ઉદક પામી નહીં, નહિ એસવું શયન;
 ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન. વૈદરબી. ૧૫

વલણ.

વન ભયાનક ભામિની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા વહીરે;
 વાટ ઘાટ ને ગામ દામ કાંઈ, પ્રેમદા પામી નહીંરે. ૧૬

કડવું ૩૮ મું-રાગ રામઘો.

ભૂલી ભમે છે ભામિની, નૈષધનાથની નારરે;
 હો નળ! હો નળ! બોલતી, ભીમકરાળ કુમારરે. ભૂલી. ૧
 ધોવાયું કાળજ આસુએ કરી, વેદનાએ વ્યાકુળરે;
 અર્ધ ઉધાડી દેહડી, નાથે ફાડયું પટકૂળરે. ભૂલી. ૨
 એવે દોઠો એક ચીતરો, ધાછ દમયંતી ઉલટરે;
 પૂછે ભાળ નળ ભૂપાળની, છે તારા જેવી કટરે. ભૂલી. ૩
 શાફલ દોઠો વાટમાં, વૈદરબી પૂછે ધરી વહાલરે;
 નૈષધનરેશ વાટે મળ્યા. છે તારા જેવી ચાલરે. ભૂલી. ૪

સાવજ થાયે ગાભરો, ભય પામી નાસી જાયરે;
 રખે વનદેરી મને ઝાલતી, પશુઅરિ કંપાયરે, જૂલી. ૫
 પૂછે હિંચા દ્રુમને, તારી ગગને ગછ ડાળરે;
 તરુવર જો ભારી વતી, કહીં દીસે ભૂપાળરે. જૂલી. ૬
 પર ઉપકારી સદા તમે, શીતળ તારી છાંયરે;
 નૈષધનાથ ક્યહું દીઠડા, જોઈં છૌ વનમાંયરે. જૂલી. ૭
 તરુ ઉત્તર આપે નહીં, તેમ તેમ રાણી રોયરે;
 પુણ્યશ્લોકે જ્યારે પરહયાં, શત્રુ થયા સવ કોયરે. જૂલી ૮
 અજગર પડ્યો છે વાટમાં, વિકાસી મુખ ભાગરે;
 દમયંતીએ જાણ્યું નહીં, તેના મુખમાં મૂક્યો પાગરે. જૂલી. ૯
 ચરણુ ગળ્યો જાનું લગી, વિષ ચઢી ગયું શરીર રે;
 પડી ભોમ સાદ નળને કરે, મુખે પાડે રીર રે. જૂલી. ૧૦
 અજગર આનંદ પામીઓ, બલું જડયું ભક્ષ રે;
 વૈદહીં ધણું વલવલે, હિંચાં ચઢી ગયાં ચક્ષ રે. જૂલી. ૧૧
 કંઠે બંધાઈ કાચકી, મુખે પડીઓ શોષ રે;
 +મરણુ સમે મૂકે નહીં, રસના પુણ્યશ્લોકરે. જૂલી. ૧૨
 રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આવ્યો ધાપ રે;
 પગ દીઠો અજગર મુખમાં, તેણે શ્યામાને સાઈ રે. જૂલી. ૧૩
 પારધીએ અજગર ભારીઓ, કોલવાડાને ધાય રે;
 જલ કરીને મુકાવીઓ, નળપત્નીનો પાય રે. જૂલી. ૧૪
 વૈદહીંને વિષ ચઢ્યું નહીં, છે વાસવનું વરદાન રે;
 કરતળ વાસ સુધાતણો, દેહી રહી પરમ નિધાન રે. જૂલી. ૧૫

વસણુ.

દેહી રહી પરમ નિધાન, હળાહળ મયું ઉતરી રે;
 કંઠે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું દુઃખ પામી સુંદરી રે. ૧૬

કડવું ૩૯ સું—રાગ મારુ.

વિષધર માર્યો વ્યાધે આવી, મહિલા મૃત્યુચક્રી મૂકાવી; ૧

વ્યાધે અંજગર લીધા હાથે, ચાલ્યો તેડી દમયંતી સાથે.

પારધી હીંડ્યો જગને જીતી, વૈદભીં જાય બીહીતી બીહીતી;

ગયો એક તળાવની તીર, પ્રક્ષાલન કીધું સર્પ શરીર. ૨

દેખતાં દમયંતી પ્રત્યક્ષ, તે અંજગર કીધો ભક્ષ;

મુખનું પાસું રહેવા દીધું, બાકી શરીરનું ભોજન કીધું. ૩

દમયંતી વિસ્મય હવી, આ તો વાર્તા દીડી નરી;

જીવતાંક કહે હો નારી, તમે દીડી વિદ્યા અમારી. ૪

મનની ખટપટ સઘળી છાંડો, પ્રેમ કટાક્ષ મુજ પર માંડો.

હું તો પારધિપતિ છૌં વ્યાધી, પટરાણી કરું ભલે લાધી. ૫

કુણુ માત તાત કુણુ સ્વામી, વન નીસર્યાં વૈરાગ્ય પામી;

એકલાં આવ્યાં આણી દશે, કાણુ નામ બોલો રળી રસે. ૬

કોણે વચન કહ્યું કવરધું, કાં અંજર અંગે અરધું;

શું નળ નળ ! મુખે જપો, છો ડાહ્યાં ઘેલામાં ખપો. ૭

જઘપિ દુઃખ તમને પડિયું, પણ ભાગ્ય મારું ઉધડિયું;

એમ કહીને ગયો સ્પર્શ કરવા, સારે અખલા લાગી ઓસરવા. ૮

ધસ્યો રાહુ ચંદ્રને ચાંપે, તેમ દમયંતી થરથર કાંપે;

મા ભરીશ્ય ઓરું ડગ, તુજ પર તુટી પડશે ખડગ. ૯

હું તો ભીમકરાયની બાળી, નહિ સત્યને ચુકવાવાળી;

હું તો દમયંતી નળની નારી, પારધી કહે ભાગ્યદશા મારી. ૧૦

એવું કહીને પારધી ધસિયો, અબજાને ક્રોધ મન વસિયો;

મૂર્ખ કહ્યું માનરે મારું, હો જમપુરના વટે સારુ ૧૧

ઉપકાર તારો હું જાણું, તે માટે હું દયા કાંઈ આણું;

નળ મા કર તું મુજ સાથે, મૂર્ખ મરણુ ચઢ્યું છે માથે. ૧૨

કેમ જાણા દઈ બોલ્યાં ભામ, મુજ વિરહી તણે વિશ્રામ;

હુંમાં શો અવગુણ જ દેખો, મને શા માટે ઉવેજો. ૧૩

મારે મંદિર સ્ત્રી છે તરણ, તે રહેશે તમારે ચરણ; ૧૪
 આપણ બે જીવ જીવસું જડિયાં, કોણ સુકૃતથી સાંપડિયાં.
 થનાર હશે તે દષ્ટ થાવા, પણ નહિ દઉં તમને જાવા; ૧૫
 સુખે પારધી વેષમાં વરતો, હું નળથી નથી કાંઈ નરતો.
 લક્ષણવતિ મને લોભાવો, પૂરી વાસ સદન શોભાવો; ૧૬
 અન્ન વસ્ત્ર વિના ન દુભાવો, લ્યો ગૃહસ્થાશ્રમનો લાવો,
 ભક્ષ દુઃખ ન ધરશો ચિત્ત, શત પશુ વેધું છું નિત્ય; ૧૭
 ઉંચું જોઈ કહે ધન્ય વિધાતા, મને દમયંતીનો દાતા.
 મારી કર્મ દશા છે ચઢતી, વૈદલી પામ્યો રડવડતી; ૧૮
 દેવ નહીં પામ્યા ખપ કરતાં, મને વાર ન લાગી વરતાં.
 તણુનો મેરુ ને મેરુનું તરણ, તારી લીલા અશ્વરણશરણ; ૧૯
 ભોગવી ન શક્યો નૈષધ સ્વામી, નજે ખોષ નારી મેં પામી.
 શું નળ નળ! જાંખના લાગી, પહોર નિશાયે ગયો ત્યાગી; ૨૦
 શે લોભે લ્યો નળનું નામ, જોણે દુષ્પિયાં કીધાં આમ.
 બોલો આધાર પ્રાણજીવન, ધાયો દેવાને આલિંગન; ૨૧
 ક્રોધે સતિયે સાંભળ્યું સત્ય, રોષ સમર્થા કમળાપત્ય.
 વિકૃલ્લ ચઢજો વારે, હું તો રહી છું તમ આધારે; ૨૨
 છો વિપત સમેના શ્યામ, મધુસૂદન રાખો મામ.
 આપ્યું પદ ધ્રુવને અવિચળ, ગ્રાહ્યી મુકાવ્યો મદગળ; ૨૩
 રાખ્યો પ્રહલાદ વસિષ્ઠા થંભ, રક્ષા કરો ધરો ન વિલંબ.
 સત્ય હોય સદા નિરંતર, અસત્યથી હોઉ સ્વતંતર; ૨૪
 ન મૂક્યા હોય નળ મનથી, કુદૃષ્ટે ન જોયું અન્યથી.
 આપતકાળ રહી હોઉં સત્યે, નળ સમરી રહી હોઉ શુભ મતે; ૨૫
 પંચ મહાભૂત સાક્ષી બાણ, ન ચૂકી હોઉં નળનું ધ્યાન.
 સત્ય બળે દેઉં છો શાપ, ભસ્મ થજો વ્યાધિનું આપ; ૨૬
 વચન નીસર્યું મહિલાના મુખથી, અમિ લાગ્યો પગના નખથી.
 સ્તવન કીધું બેઠું કર જોડી, નમતામાં થયો રાખોડી; ૨૭
 પ્રેમદા પામી પરિતાપ, ઉપકારીને દીધો શાપ.

જઘપિ પ્રત ન લાંગ્યું, પણ લૌકિક લાંછન લાંગ્યું;
 લોકને પારધીનો સંદેહ, માટે પાકું હું મારી દેહ. ૨૮
 પ્રાણત્યાગે નથી હું બીતી, શું કરું સ્વામી પાપે જીવી;
 કેશનો પાંગરો ગુંથી મથે, લેછ ભરાળ્યો ફાંસો કઠે. ૨૯
 હો વિષ્ણુ એટલું માગતી મરું, નળની દાસી થઈ અવતરું;
 એવે કળજીએ ધાર્યું મન, કરું કાતક હું ઉત્પન્ન. ૩૦
 મરણથી ઉમારી લીધી, ત્યાં માયા કળીએ કીધી;
 દીઠી તાપસે આશ્રમ વાડી, ગઈ દમયંતી ફાંસો કાઢી. ૩૧
 નગ્ન દ્વિગંધર છે મહંત, થઈ પાપે હરખ્યું ચંત;
 બોલે કળીજીગ નાસા મહી, અપ્રીત મચ્છ માટ થઈ. ૩૨
 શકે ભીમકસુતા દમયંતી, તજી નાથે હીડે ભમયંતી;
 અલ્પ અપરાધની બ્રાંતે, કામિની તજી છે કાંતે. ૩૩
 ભીમક સુતા આનંદી અપાર, જોગી જગદીશને અવતાર:
 ફરી ફરીને પાગે નમે, નળનું પ્રજન કરોજી તમે. ૩૪
 મુનિ કહે નળને છે ક્ષેમ, પણ ઉતર્યો તુજથી પ્રેમ;
 નળ નારી શોધે છે અન્ય, તું કરજો જે ઉપજો મન. ૩૫
 તવ હરખ્યો પ્રેમદાનો પ્રાણ, મારા પ્રભુને છે કલ્યાણ;
 લક્ષ્મી નારી કરો રાગન, પણ મારે નળનું ધ્યાન. ૩૬
 ફરી ઠાર તે જાણી નળ, નારીએ લીધાં જળ ફળ;
 પામી વિરામ કીધું શયન, નિદ્રાવશ થઈ સ્ત્રીજનન;
 સ્વપ્નાંતરમાં દીઠા નળ રાય, જાગી તો દુઃખ બમણું થાય. ૩૭

વલણ.

નળની સ્ત્રી નિદ્રામાં, સ્વપ્નવિષે પ્રુણ્યલોકરે;
 ચાર બહીએ જાગી ચતુરા, તો આશ્રમ વાડી ફોકરે. ૩૮

કડવું ૪૦ મુ—રામ મહાસાર.

ભીમકસુતા જાગી કરીને, ચારે દિશાએ જ્યેષ્ઠ;
 નહીં તાપસ વન બીહામણું, નળની નારી રોમરે. ૧

હું પાપિણીને પગલે કરીને, મુનિએ મૂક્યો ઠામરે;
 મેં દ્રાણ કૃત્ય રે આચર્યો જે, ત્રિપત પડે છે આમરે. ૨
 હીડે સાદ કરંતી વનમાં, ત્રિભોવન નાયક નરરે.
 ગગને રહ્યા હરખે ધણું, મેં ઉવેખ્યા અમરરે. ૩
 લક્ષણવંતે લોક હસાવ્યા, સ્વયંવરના સર્વરે;
 અજ રિપુને વહી જાય છે, કૌતક કરું પર્વરે. ૪
 એવું જાણી મારા નાથજી, દાસીની લેજો મંજાળરે;
 હો વિહંગમ! વેવિશાળિયા, મને મૂકી નજી ભૂપાળરે. ૫
 હો વજાવતી માવડી મારું, ઢાંક ઉધાડું ગાત્રરે;
 હો ભીમક! મારા તાતજી, શોધી મનાવજો જમાત્રરે. ૬
 હો નૈષધ દેશના રાજ્યા, અણુચિત્યું દો દર્શનરે;
 ભૂપરૂપને જાગે બામણે, હો સહુણા સ્વામીનરે. ૭
 વૈદરબી નાથ વિજેગણી, વિરહે વ્યાકુળ શરીરરે;
 ચતુરાને વન ચાલતાં, આવ્યું સરિતા તીરરે. ૮
 આનંદી અજળા અતિ ધણું, ઉતરતા દીઠા લોકરે;
 ધાધને પૂછે પ્રેમદા, ભાષ દીઠા કહીં પુણ્યલોકરે. ૯
 વલણ.

પુણ્યલોક છે એ સાથમાં, પૂછે નળની નારીરે;
 નદી ઉતરતાં આશ્ચર્ય પામ્યા, પરદેશી વેપારીરે. ૧૦

કડવું ૪૧ મું-રાગ મારેન.

આસ ભરી પૂછે સતી, વેપારીરે;
 ક્યહું દીઠા છે નૈષધપતિ, વેપારીરે.
 પ્રભુ ગયા છે પરહરી, વેપારીરે;
 છે તમમાં વાત કહો ખરી, વેપારીરે.
 કાંઈ દેખાડો નળ નાથને, વેપારીરે;
 રૂડું હજો સખળા સાથને, વેપારીરે.

+ આ કડવામાં એક ઠેકાણે વેપારીરે ને બીજા પદે વણજારારે એમ
 છે. પદ વણ હેરફેર છે.

સાચું બોલો જળ તીર છે, વેપારીરે;
 તમે વિપત સમેના વીર છે, વેપારીરે.
 રૂપે ધ્વજાએ વાળા હથ્થરે, વેપારીરે;
 મારો સ્વામી ઓળખીએ સઘરે, વેપારીરે.
 છે અદ્ભુત ગોરું ગાત્રરે, વેપારીરે;
 દોઠે અડસેઠ વળે જાત્રરે, વેપારીરે.
 ગોરું મુખ મુછ વાંકડી, વેપારીરે;
 મોટી આંખ, ચાલ છે ફાંકડી, વેપારીરે.
 ચાલ જેની છે લટકતી, વેપારીરે;
 કાંતિ મણિ જેની ચળકતી, વેપારીરે.
 કંઠે મોતીનું લેહેરિયું, વેપારીરે;
 અરધું પટકૂળ પહેરિયું, વેપારીરે.
 મુગટે માણેક ચળકતાં, વેપારીરે;
 કરણે કુંડળ લળકતાં, વેપારીરે.
 અધર આંખાની કાતળી, વેપારીરે;
 વિશાળ હાંડે કટિ પાતળી. વેપારીરે.
 બોલ સાકરપેં મીઠડા, વેપારીરે;
 એવા નૈષધનાથ દીઠડા, વેપારીરે.
 વણુજરા એમ ઓચરે, સુણુ સ્યામારે;
 નિલંજ વનમાં શું ફરે, સુણુ સ્યામારે.
 કેા કહે ત્યાં વન વસી, સુણુ સ્યામારે;
 કેા કહે દીસે રાક્ષસી, સુણુ સ્યામારે.
 કેા કહે મોટી પાપિણી, સુણુ સ્યામારે;
 કેા કહે દીસે શાકિણી, સુણુ સ્યામારે.
 કેા કહે હું નૈષધપતિ, હો ઘેલીરે,
 આવ આલિંગન દીજે સતી, હો ઘેલીરે.
 વાંકી દષ્ટે જોવે ધણુ, હો ઘેલીરે;
 દુઃખ પામ્યામાં નહીં મણુ, હો ઘેલીરે.

રોતી નાવ બેડી સુંદરી, સુણ રાયરે;
 લોકમાંહે મળી ઉતરી, ધર્મરાયરે.
 વેપારી ત્યાં વાસો રહ્યા, સુણ રાયરે;
 બે પોહોર નિશાના ગયા, ધર્મ
 નયણે આંસુડાં ગળે, સુણ રાયરે;
 દમયંતી બેડી ઝાડ તળે, ધર્મ
 ગજજૂથ જળ પીવા આવ્યાં, સુણ રાયરે;
 સિંહ થઇ કળીએ બીહવ્યાં, ધર્મ
 ભટકી મેગળ મંડળી, સુણ રાયરે;
 વેપારી માર્યા મગદળી, ધર્મ
 જે સત્તાને કુત્સિત વાક્ય બોલીયા, સુણ રાયરે;
 તે પાપી ગજે રગદોળીયા, ધર્મ
 અધિષ્ઠાતા વેપારીતણે, સુણ રાયરે;
 તોડયો જીવતો માથ આપણો, ધર્મ
 ભાઇઓ કુતૂહલ મોઢું ફરું, સુણ રાયરે;
 મુને ઘટે છે વન બીજે જવું. ધર્મ
 એવે કળીબુગ પાપી આવીયો. સુણ રાયરે.
 વેષ તે જોશીનો લાવીયો, ધર્મ
 તિથિપત્ર વાંચીને એમ કહે, સુણ રાયરે;
 એતો વેપારી કો જીવતો ન રહે. ધર્મ

વલણ.

નહીં રહે કો જીવતો, ઉત્પાત દારુણ હોયરે;
 એ કૃત્યા આવી કાલની, તેણીએ ખાધા સર્વ કાયરે.

કડવું ૪૨ સું-રાગ મેવાડો.

દેખાડી દીર્ઘી હો, કળિયે સુંદરી;
 ધાયા વેપારી હો, લાવ્યા બંધન કરી.

સર્વે ઠરાવી હો, અબળા શાકિણી;
 નળને સમરે હો, મધુર બાલિણી.
 બોલ્યો અધિકારી હો, મારો સર્વ મળી;
 પડ્યા ઝુટી હો, અબળાને નાંખી દળી.
 ગડદા પાડુ હો, પાહણી ને લાકડી;
 એણી પેરે મારી હો, બાળા બે ધડી.
 રહ્યું બોલતું હો, કઠે કાંટા પડે;
 બંધન તુટ્યું હો, નાસતી આખડે.
 હું વધૂને દેખી હો, પૂર્વજ લાજ્યા;
 મુનિ રાખો હો, નૈષધ રાજ્યા.
 ત્રાસે નાહાસે હો, પાછું ફરી જુએ;
 રાજ માર્ગે હો, દમયંતી રુએ.
 અંજે હીમાં હો, રુધિર ધારા ઝરે;
 બહુ સળ ઉઠ્યા હો, અવિલોકન કરે.
 ઉખ્ય જ રેણુ હો, ચરણે દાઝેરે;
 કળી પૂઠે પડીયો હો, દેવા દુઃખ કાળેરે.
 નગર એક આવ્યું હો, અબળા ઉલ્લસીરે;
 રાજ કરે છે હો, બાનુમતી માસીરે.
 પુરમાં પેડી હો, આપત અવસ્તારે;
 ઘેલી જાણી હો, લોક સહુ હસતારે.
 બાળક પૂઠે હો, તાળી પાડેરે;
 શે હાંકે કાયા હો, રેણુ ઉડાડેરે.
 વૈદરબી વીહીલી હો, શેરી ચહુટે ફરેરે;
 નાંખે કાંકરા હો, કર આડો ધરેરે.
 જાગે બેઠી હો, માસી બાનુમતીરે;
 મોકલી દાસી હો, તેડાવી સતીરે.

વસંત.

સતી તેડાવી રાણીએ, જે અબળા હોય : હીરે;
ભાણેજે માસી ઓળખી, પણ માસીએ ઓળખી નહિરે+
કડવું ૪૩ મું રાગ ગાડી.

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાસ ન આવે આંખડી તળે;
ભાનુમતિ જોઇ વિસ્મય હવી, કહે પ્રેમદા કોણે પરભવી. ૧
પ્રભુતા તારા તનમાં રમે, ભાગ્યવાન દીસે કાં વન ભમે;
છો રુદ્રાણી વ્રાહ્મણી કે વૈષ્ણવી, કોણ કારણ ૩૫ ધર્યું માનવી. ૨
લૌકિક કષ્ટ વેઠો છો માત, કહો મન મૂકી જયારથ વાત;
આપ હું માનવી સર્વથા, કર્મ જોગે ભોગવવી વ્યથા. ૩
નર નારીએ તીર્થ જત્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયા છાંડી;
નજણીએ શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાએ નાથ ગયો પરહરી. ૪
કર્મ કથા એ માતા મારી, માસી કહે સાંભળ નારી;
કહીં એક તું દીડી છે ખરી, જાણે ભગિનીની દીકરી. ૫
પણ તેને નોહે અવસ્થા એવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેવી;
સુખે રહે સદનમાં સતી, તું મારે જેવી ઇંદુમતી. ૬
સુખાહુ મારો સુત જેહ, ખેન કહીને રાખશે તેહ;
કહે દમયંતી રાખી મામ, નહીં કરું હું નીચું કામ. ૭
દહાડી એક વિપ્રને આપું અંન, હવિષ્યાન્ન કરું ભોજન;
એવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા કલટ આણી. ૮
સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી ઓળખાઇ નહીં;
રાત દિન ધરે નળનું ધ્યાન, વિદેશી વિપ્રને આપે આમાન. ૯
તેડાવે ટેહેલીઓ વાટે જતો, જાણે નળ સ્વામી થાય છતો;
હવિષ્યાન્ન જમે ને અવની સૂએ, દેહ દમન કરી દિન ખૂએ. ૧૦
સંજ્ઞારે સુખ ત્યારે તન તપે, રાત દિવસ નળને જપે;
એમ ધણા દિવસ ગયા વહી, કળજીગને મન ચિન્તા થઇ. ૧૧

નળથી મન ચળે નહીં સતી, તો કેમ વરાયે મારી વતી;
 જો દ્રેષ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આવે હાથે. ૧૨
 કાંધ વળી વિપત પાડું, એને માસી સાથે વઢાડું;
 માસીની કુંવરી ઈંદુમતી, એક દિવસે નહાતી હતી. ૧૩
 દમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઈંદુમતીને ગમે;
 મોતીનો હાર કંઠેથી કાઢાડ્યો, ભીંતને ટોડલે વળગાડ્યો. ૧૪
 ટોડલામાં પેઠા પાપી કળી, મુક્તાકળની માળા ગળી;
 ઈંદુમતીએ માંડ્યો શણગાર, જુએ તો નવ દેખે હાર. ૧૫
 અરો પરો તે જોલ્યો ઘણું, વિચાર્યું એ કૃત્ય દાસી તણું;
 પૂછ્યું તેહીને એકાંત, બાઈ તુજ પર આવે છે બ્રાંત. ૧૬
 લાવ વહેલી ક્યાં મૂકી માળા, દમયંતીને લાગી જવાળા;
 બાઈ બેન મા ચઢાવો આળ, પૃથ્વી જશે રસાતાળ;
 જોઈ બોલવું વદને વાંક, સ્વામીપ્રોહી પડે કુંભીપાક. ૧૭

વલણ.

કુંભીપાક પડે સર્વથા, સાચું ન બોલે જોહરે;
 ઘેર રાખી રંક જણી, હવે કાં આપો છેહરે. ૧૮

કડવું ૪૪ મું-રાગ પરજયો.

ઈંદુમતી કહે બાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવો;
 કહે વૈદરભી વણુ ચોરીએ, શા માટે અકળાવો. ૧
 હાથમાહેથી હાર લઇને, ના કહે કેમ ચાલે;
 તસ્કર કરીને તો બાંધે, જો વસ્તુ હાથે ઝાલે. ૨
 મિથ્યા હું કહેતી નથી, કાણુ માળા લે તુજ પાખે;
 એવી ચોરટી હું હોઈ તો રાજમાતા કેમ રાખે. ૩
 માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી જણી;
 અસાધવી મુને કેમ ઝાળખી, શું લેતાં ત્રણો છે પાણી. ૪
 અમે પરીક્ષા તારી કરી, જો બરતારે પરહરી;
 બાઈ હું મેણું જોગ થઇ, તમારા ઘરની પેટભરી. ૫

ચોરી કરવી આંખ ભરવી, એ તે ક્યાંનો ન્યાય;	
એવે રાજમાતા પધાર્યાં, રોષ બને કન્યાય.	૬
આપ આપણું દુઃખ કહે માતાને, નયણે ઢાળી આંસુ;	
એક કહે મારો હાર લીધો, એક કહે ચોરી ફાંસુ.	૭
ચતુર શિરોમણિ રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે;	
માળા ગઘ તે મોટું અચરજ, સતીને કેમ કહેવાશે.	૮
તું તો દેવી જેવી દીમે છે નારાયણની દાસ;	
આપો હાર કલેશ નિવર્તે, જો કીધું હોય હાસ.	૯
સરખે સરખામાં હોય કૌતક, આપો હાર મોતી તણો;	
રાજકુંવર રીસાળ બાણું છે, જાણે થશે કલેશ બણો.	૧૦
માળા હોયે આપણા ધરની, તો ફરી શોધ નવ કીજે;	
છે શ્વસુર પક્ષતી સર્વે જાણે, તેને શો ઉત્તર દીજે.	૧૧
હદે ફાટતે કહે દમયંતી, અપવાદ દીધો એવો;	
હાં હાં બાધજી હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો.	૧૨
ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;	
અમો ન હોઈ ચોરી કરનારાં, છૌ જશનાં અભિલાખી.	૧૩
ધન્દુમતી કહે આપે છૂટશો, શોહોર કરવો કાલો;	
માળા મારી કરમાં મૂકા, જો જશ હોયે વહાલો.	૧૪
સેવક સખીઓ એમ કહે છે, એણીએ માળા લીધી;	
મારો બાંધો તાણો પછાડો, અબળા આકળી કીધી.	૧૫

વલણ.

કીધી એ નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ જણાવી રીસરે;	
દમયંતી દુઃખ પામી બાણું, પછે સમર્યા શ્રી જુગદીશ્વરે.	૧૬

કડવું ૪૫ મું-રાગ માર.

હો હરિ ! સત્યતથા સંધાતી, હરિ ! હું કહીએ નથી સમાતી;	
હરિ મારે કાણુ જન્મનાં કરતું, પ્રભુ ચોરીચકી શું નરતું ?	૧

હરિ હું શા માટે દુઃખ પામું, પ્રભુ જીઓ હું રાંકડી સામું;
 હરિ તમે ગ્રાહ્યી ગજ મુકાઓ, ત્યારે મુજ પર શો રોષ આવ્યો. ૨
 હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથ બંધુ કહાવો. ૩
 હરિ હું હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોરડીમાં ગણાઈ;
 હરિ હું રોની ને કાણુતણી, હરિ જીઓ હું રાંકડી બણી. ૪
 હરિ હું તારી સેવા ચૂકી, નળે વનમાં રઝળતી મૂકી;
 હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછોડી નાથે. ૫
 હરિ મેં શિવ ન પૂજ્યા જળે, તો શું રોતી મૂકી નળે;
 હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું. ૬
 હરિ હું ભરતારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી;
 હરિ મેં કાણુ પાતક કીધાં, હરિ મેં સાધુને મેણાં દીધાં. ૭
 હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વહાલા હોય નળપત્ય;
 મારો કાટિક છે અવગુણુ, પણ તમે છો રે નિપુણુ. ૮
 અપરાધ સર્વ વિસારી, ચઢો વિદ્વદ્વા વાહરે મારી;
 જો નહિ આવો જગદીશ, તો પ્રાણુ મારો હું તજીશ. ૯
 એવું કહીને આંખે ભર્યું જળ, અમે અળખાતણું શું બળ;
 એવું મનમાં ધરીયું ધ્યાન, સતીની વારે ચઢયા ભગવાન. ૧૦
 અંતરજમીએ છુધ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી;
 કહે માસીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ. ૧૧
 સાખી સૂરજ વિષ્ણુ ને વાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;
 બાઈ હાર તમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો. ૧૨
 એવું કહેતામાં કળીજીગ નાઠો, ત્યારે તડાક ટોલ્લો ફાટ્યો;
 મહીથી નિસરી પડ્યો હાર, સતીને ત્રુડયા વિશ્વાધાર. ૧૩
 અંતરીક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હારતણે વરસાદ;
 એક એકે અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગ બોતી. ૧૪

પછે દમયંતી તણે પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે;
આઈ તું છે મોટી સાધ, ક્ષમા કરજે મારો અપરાધ;
ઇંદુમતી થઇ ઓશીયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી. ૧૫

વલણ.

વાળી મુખ દેખાડે નહીં, સત્ય સતીનું રહ્યું રે;
બૃહદ્શ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, વૈદર્ભ દેશમાં થું થયુંરે. ૧૬

કડવું ૪૬ મું-રાગ દેશાખ.

બૃહદ્શ્વળ કહે ક્યારે, સુણો ધર્મ જૂપાળ;
સુદેવ સાંચયોરે, લેછને તે બંને બાળ. ૧
માધવી કેશવીરે, સખી દમયંતીની જોહ;
શોભે સાહેલડીરે, જેમ પ્રાણુ વડોણી દેહ. ૨
કુંદનપુર આવિયારે, ઋષિ સખી ને સુત;
દેખીને દોહેજારે, બીમકે જાણ્યું થયું અકૃત. ૩
છોરું છેહ પામીયારે, રાયે હૃદયાસુ લીધાં;
માબાપે મૂકીવારે, દીસે દામણાં કીધાં. ૪
સુદેવ શોકે ભયોરે, દુઃખે દાધી દાસીની જોડી;
મીટે મીટ મળીરે, મોટે સ્વર રુદન મૂક્યાં છોડી. ૫
જાતાં જામાત્રનેરે, જાણ્યું જોગી થઇને જાતું;
સજન સાંભર્યું રે, માંડયું નજાયણ ગાતું. ૬
પૂછે વજાવતીરે, બોલો સુતા સાહેલી;
દીકરી ક્યાં ગઇરે, બે બાળકડાંને મેલી. ૭
નાથ નૈષધતણોરે, ગયો માયા ઉતારી;
સુદેવે વાર્તારે, જૂપને કરી વિસ્તારી. ૮
વિલપે વિદર્ભપતિરે, નિઃસ્વાસે સાગર સુકે;
બીમકની જામિનીરે, બાળક હૃદયી નવ મૂકે. ૯

કુટુંબ ટોળે મળીરે, ભૂમિ સ્વયંવરની નીરખે; અહિંયાં પરણ્યાંતારે, હીડ્યાંનાં પગલાંપરખે.	૧૦
રાણી કહે રાયજીરે, શોધ પૂજ્યની કીજે; જમાઈ નવજડેરે, તો આપણુ જોગવટો લીજે.	૧૧
શોધી કાઢો સર્વથારે, જો મારું જીવવું જાણો; દીકરી મળ્યા વિનારે, મુખે નવ મૂકું જળદાણો.	૧૨
ભીમકે મોકલ્યારે, સેવક સદસ એક; ખપ કરી ખોળજોરે, કહાડજો ક્ષિતિ કેરો છોક.	૧૩
ઉડતી વાતારે, ભીમકે સાંભળી કાન; દમયંતી એકલીરે, નજે રોતી મૂકી રાન.	૧૪
વણુજોરે કહ્યુંરે, અમે દીડી સરિતાને તીર: ૩૫ ધણું હતુંરે, જાણુ શક્તિનું શરીર.	૧૫
કેશ છૂટા હતારે, વસ્ત્ર તે અડધું અંગ જાણુ; વાત ખરી મળીરે, વદતી હતી નજ વાણુ.	૧૬
માતા વિશ્વપે ધણુંરે, દુઃખે દાધું અંતઃકર્ણુ: મેળાવો ક્યાં હવેરે, દીકરી રવડી પામશે મર્ણુ.	૧૭
વજ્રાવતી માતનેરે, નીર આંવે નેણું અપાડ; પુત્રીને શોધવારે, સુદેવને ચહડાવ્યો પાડ.	૧૮

વલણુ.

પાડ ચહડાવ્યો, સુદેવને, કહે રાણીને રાયરે; ગુરુજી તમ વિના અર્થ ન સરે, એમ કહી લાગ્યાં પાયરે.	૧૯
--	----

કડવું ૪૭ મું-રાગ રામધી.

આજણુ આત્મો અનુચર વેષજી, અટણુ કરતો દેશદેશજી; કળા પાડી વરવું ગાતજી. જીર્ણ વસ્ત્ર મહું તુંખીપાતજી.	૧
--	---

ઠાળ

પાત્ર કરમાં રહિત જોખમ, જ્યેષ્ઠિકા જીર્ણ વસંત;	
દુઃખી દરિદ્રી સરખો દેખીએ, જઘપિ છે સંપન.	૨
નિરખે ઓવારા નવાણુના, જ્યાં નીર ભરતી નાર;	
જેયાં જૂથ જીવતીતણાં, પણ ન જડી જીમકકુમાર.	૩
તીર્થ જત્રા જગન જગણુ, જ્યાં સ્ત્રીઓનો સંવાય;	
અજાણ્યો થઇ જીએ પાલણુ, શીશ ધુણાવી જાય.	૪
પગે અટણ રસનાએ રટણ મુખે દમયંતીનું નામ;	
એમ કરતાં સુદેવ આવ્યો, રાજમાતાને ગામ.	૫
વિગ્ર પુરમાં આવિયો, વધામણી પામ્યો તર્ત;	
સાંભળ્યું જે રાજમાતા, ઉજવે છે એક વર્ત.	૬
પૂર્ણાહુતિ વેળા હુતી, જોવા મળ્યાં બહુ જન;	
દાસી સાથે દમયંતી કરે પંથીનાં દર્શન.	૭
અપૂર્વ મનુષ્યનું કરે દર્શન, નીરખે નરની કાય;	
વિચાર એવો વૈદર્ભીને, આવી મળે નગરાય.	૮
વેદ અધ્યયન કરે વાડવ, અભિષેક આશીર્વાદ;	
કિંકરીઓ બહુ ગીત ગાયે, હોયે ભેરી નાદ.	૯
દીક્ષા લેઈ સુબાહુ ખેડો, તેજસ્વી રાજન;	
હુતદ્રવ્ય હોમાએ વિવિધ પેરે, ધુમ્ર ગયોરે ગગન.	૧૦
દાન આપે ગાય સવચ્છી, રાય ભર્યો અહમેવ;	
જગન કેરા કુંડની આગળ, આવી રહ્યો સુદેવ.	૧૧
દેહ દુર્બળ રેણુએ ભર્યો, જ્યેષ્ઠિકાએ તુંખી ભરાવ્યું;	
સભા સર્વ ખડખડ હસી, આ રત્ન ક્યાંથી આવ્યું.	૧૨
જન્મમંડપ જોયો નહીં, નહીં જોયો દીક્ષિત નરેશ;	
ધેલો જસો આવ્યો ધસ્યો, સર્વને મારે ઠેસ.	૧૩

લોક કહે હો ઘેલીયા, ટેહેલીયા અંતરના અંધ;	
ભિક્ષુક બ્રજ વિકળ દષ્ટ, શો સ્ત્રી સાથે સંબંધ.	૧૪
કહ્યું કોનું નવ સાંભળે, છે કલેવરમાં કષ્ટ;	
એવે સુદેવ ને દમયંતીની, મળી દષ્ટે દષ્ટ.	૧૫
નિમેષ થાતી રહી નયણે, વિચારમાં પડ્યાં બેઠા;	
મારે પિયરથી પધારિયો, સુદેવ સાચો એહ.	૧૬
વિપ્ર કો વિદર્ભનો એ નહાનપણ મધ્ય નેહ;	
માંહોમાંહે જોયાં કરે, સર્વને પડ્યો સંદેહ.	૧૭
ગુરુએ ગોરી ઝોળખી, જડયું અખળાનું એધાણ;	
ભામિનીના ભાલ ઉપર, વિધિએ નિમ્નો બાણ.	૧૮
અગોપ રાખતી માસીમંદિર, પ્રસારી કેશની લટ;	
ખસી વેણી સરજ ઝળકયો, હૃદયે બરાબ ઊલટ.	૧૯
સમીપ આવ્યાં સામ સામાં, નેત્ર જળ જેમ નેવ;	
સાથે બન્યો બોલિયાં, હો દમયંતી! સુદેવ!	૨૦

વસણ.

સુદેવ દમયંતી મળ્યાં, ધરણી દળ્યાં મૂર્છા હવીરે;	
સભા સર્વ વિસ્મય થઇ, આ તો વાર્તા દોસે નવીરે.	૨૧

કડવું ૪૮ મું—રાગ વેરાડી.

મૂર્છાથી મલિલા જાગી, પૂછ્યું ગોરને પાયે લાગી;	
શકે છો ધરના મુનિ હા દીકરી કાં તું સુતી.	૧
દુર્બળ કાણ કારણે, દાસી માસીને બારણે;	
ઝોળખી નહોં તુને માડી ! શેં દેહીની કળા પાડી.	૨
શું માસીએ દુઃખ દીધું ? નાજ વાછળન કીધું.	
નાથજીએ તને કાં મૂકી ? હું નેટ કાંઈ એક ચૂકી.	૩
નથી બાપ તું ચુકવાવાળી, નહોં તજે અન્યા ટાળી;	
માતા પિતા જે તારાં, રેતાં હશે તે ચોધારાં.	૪

પીયરથી આઝો સતી, શું પ્રગટયા નૈષધપતિ;
 હા નળની થઇ છે શોધ, મુજને લો છો પ્રતિબોધ. ૫
 હા નિશ્ચય નળ પ્રગટ, છે નાણીમાંહે કપટ;
 છોરુને છેહ કાં આપ્યા, હતે બાપે થયાં નબાપાં. ૬
 રાજમાતાજી એમ પૂઝે, ઋષિ! તારે ને એને શું છે?
 એ કાણુ કોને જાણેજી એ તો તમારી બાણેજી. ૭
 કંઈ બાણેજી એ મારી? દમયંતી નળની નારી.
 એ વાત તે કેમ નીપજી, બરતારે એને કાં તજી? ૮
 છૂત રમીને નૈષધ હાર્યા, તે માટે વન પધાર્યા;
 શું જાણીએ શા કાળે, ત્યાજ કરી મહારાજે. ૯
 તું દમયંતી દીકરી, હા થઈ રહી કિંકરી;
 સુણી માસી ધરણી ટળી, સજા થઈ વ્યાકુળી*. ૧૦
 સુદેવ કહે છે નાટ, તમે જુલ્યાં તે શામાટ+;
 બાણેજી જો પોતાનું પેટ, તેને કેમ વિસરીએ નેટ. ૧૧
 હું વમાસીરે બાપ, એમ માસી કરે વિલાપ;
 ત્યાં થઇ રહ્યો હાહાકાર, સુદેવ કરે ધિક્કાર. ૧૨

વસણુ.

સુદેવ કરે ધિક્કાર રે, ઝોળખી નહીં સુંદરી સતીરે;
 રાજકુંવર લાજ્યો ધણું, રુએ અતિશે ઈંદુમતીરે. ૧૩

કડવું ૪૯-મું—રાગ ગાડી.

કાયા કુસુમરૂપે કિંકરીને દેખી દાધો સુદેવ;
 અનળધ્યાં થઇને છલાં રહ્યાં, થઇ દાસી કાધી સેવ. ૧
 અન્યોન્યે વાત પૂછી ને, હૃદયે પામ્યાં શોક;
 રાજમાતા સુખાહુને, સુદેવે દાધો દોષ. ૨

* શામા થઈ આકળી.

+ આ ને બાના પછીની બે દુકા ઠેલીક પ્રતોમાં નથી.

માસી મૂર્છા પામીયાં રે, હવે હાહાકાર;	
દમયંતી પરદાસત્વ ભોગવ્યું, પ્રીછયો નહિ પરિવાર+.	૩
રાજમાતા લજ્જા પામ્યાંરે, આવ્યાં દમયંતી પાસ:	
દીકરી દુઃખે દહાડા નિર્ગમ્યારે, વરત્યાં થઇને દાસ.	૪
અધર્મ આળ ચઢાવિયુંરે, ઓછું આપ્યું અન્ન;	
ભોજન પેટ ભરી નવ પામિયાંરે, વસતું લેખ્યું વંન.	૫
છખીલીતું મુજને છાનું કહેત, તો નિશ્ચય ન પ્રગટત નેટ;	
પરાધીન પિંડ પોખિયોરે, પરવશ ભરિયું પેટ.	૬
રત્ન મારી દીકરીરે, મેં ગણી ઠીકરી સમાન;	
પૈદરબી વિપત વેડી ધણીરે, ખોયું વપુનું વાન.	૭
દાસપણે રહી બાપડીરે, તેણે દુઃખે હું બાળી;	
દુર્ભાગ દારિદ્ર્ય જણાવિયુંરે, નહીં વાલ્મીની વાળી.	૮
સુવાને કાળે સ.થરોરે, વસ્ત્ર પહેરવાને જાહું;	
શીતળ નીરે નાહી દીકરી ને, નહીં નેહેરી ને નાહું.	૯
દાધું કસેવર માહારુરે, ચીરી કોયલા કહાહું;	
પુલપુલી મારી દીકરી રે, અન્ન જમી દીધું ટહાહું.	૧૦
હવે જીવીને શું કરુંરે, વિષ ખાધને પહોહું;	
થઇ ગોઝારી બેન આગળેરે, શું દેખાડીશ મહોહું.	૧૧
ઇકમતી મુખ સંતાડતીરે. હું થઇ છેક છછોરી;	
હું છુંડી ભવોભવ વાર્તાંરે, ચહાડવી હારની ચોરી.	૧૨
લજ્જા સાગરમાં ખૂડી ગયોરે, મસીઆઈ જે સુખાહું;	
સૂરજને આવી ગ્રહેરે, અપરાધ રૂપીઓ જેમ રાહું.	૧૩
એમ ઓશિયાળાં સર્વ થયારે, બોલી દમયંતી વાણ;	
માસી તમ ઘેર સુખ પામી ધણીરે, સાખી સારંગપાણ.	૧૪
દોહેલા દહાડા ઉતયારે, રહી મારી લાજ;	
પુત્રી સરખી હું ગણીરે, ન દીધું નીચું કાજ.	૧૫

માસી ભાણેજ બન્યો મળ્યાંરે, ઓળખ્યાનાં આલિંગન;	
શત સહસ્ર સ્વાગત માંડી પછેરે, માન્યો ધણું મુનિજન;	૧૬
વસ્ત્ર વાહન આપિયાંરે, વિનવિથો વિપ્રરાય;	
ધણુંએક દમયંતીને આપિયુંરે, માસી લાગી પાય.	૧૭
મુખાહુ સાથે મોકલ્યોરે, વળાવ્યાં કુન્દનપૂર;	
મુખ શોભાએ જાયે મુંદરીરે, પંથ ધણા છે દૂર.	૧૮
જાનુમતી ભેટી ધણુંરે. દીકરી મારી સાધન;	
તું છો છત્રપતિની અંગનારે, મારો ક્ષમા કરજો અપરાધ.	૧૯
પગે લાગી માગી આજારે, ખેસી ખેડી સુખપાલ;	
ખેન માસી જતાં માગીયુંરે, વૈદરબી રાખે વહાલ.	૨૦

વલણ.

વહાલ રાખે વૈદરબી, ક્ષેમે મળજો નૈષધધણીરે;
થોડે દાળે પહોંતી પ્રેમતા, પીયર ઝઘવધામણીરે.

કડવું ૫૦ મું—રાગ મેવાડો.

હરખ જર્વા સુદેવે વાણી બણી, હો દમયંતી.
ઓ ખાવી નગરી ભીમકતણી, હો દમયંતી.
કહો તો લખ જાગે વધામણી, હો દમયંતી.
પીયર પુરી જુઓ, નજની વિજેગણી, હો દમયંતી.
ઓ દીસે ગઢકેરા કાંગરા, હો દમયંતી.
ઓ હસ્તી સાંકળ લાંગર્યાં, હો દમયંતી.
ઓ પેલાં ધર વાડી ઝાડુઆં, હો મુનિજ.
શું કરતાં હશે મારાં બાહુઆં, હો ગુરજ.
કેમ જીવી હશે ખે સાહેલડી, હો મુનિજ.
મુને દેખીને માતા બારો ઘેલડી, હો ગુરજ.

ઓ જય સ્ત્રીનાં જોડલાં, હો મુનિજ.
 ઓ હણહણે બાપજી કરાં ઘોડલાં, હો ગુરુજ.
 ઓ દીસે સ્થળ સ્વયંવર તણું, હો મુનિજ.
 જ્યાં હાર્યું દેવે દેવતાપણું, હો ગુરુજ.
 મુને ન વિસરે અવસ્થા રાનની, હો મુનિજ.
 ક્યારે દેખું જાત જન્મમાનની, હો ગુરુજ.
 પિયુ વિના પિયરિયું ગ્રસે, હો મુનિજ.
 નળાવના ઉજ્જડ કો નવ વસે, હો ગુરુજ.
 શ્વાસ બર્યો સુદેવ પુરમાં સાંચર્યો, સુણ રાયજ.
 વધામણી વધામણી એમ ઓચર્યો, સુણ રાયજ.
 સભા સર્વ વિરમય હવી. સુણ રાયજ.
 જણે પ્રકટયો નૈષધ રવિ, સુણ રાયજ.
 હરખે ભીમક પૂછે ફરી ફરી, સુણ રાયજ.
 ઓ આવે રાય તમારી દીકરી, કહે મુનિજ.
 ચાલ્યો ભીમક ફુંવરી બણી, ક્યાં દમયંતી.
 વજાવતી જોતી હરખે ધણી, ક્યાં દમયંતી.
 ધાયાં ભાષને ભોજાઈ લજ્જા વિસરી, ક્યાં દમયંતી.
 હરખે બર્યાં ઝાંઝર પડે નિસરી, ક્યાં દમયંતી.
 ઘેલી સરખી સાહેલી મળવા ધસી, ક્યાં દમયંતી.
 શીશ ઉઘાડાં પાલવિયા જાય ખસી, ક્યાં દમયંતી.
 વાયુ બરાએ કેશ શોભે મોકળા, ક્યાં દમયંતી.
 અંખર છૂટે ત્રૂટે કટિમેખલા, ક્યાં દમયંતી.
 આવીરે પીયર પ્રજા સોહામણી, ક્યાં દમયંતી.
 દીડીરે દીકરી દુઃખે દામણી, ક્યાં દમયંતી.
 જુજ બરી મહિયરિયાને મળે, હો દમયંતી.
 જુએ માવઠી જુજ મુકી મળે, હો દમયંતી.

મારી માવડી આવડી શે દુર્ગળા, હો દમયંતી.
પૂછે માત શું પ્રીત પીયુની ટળી, કહે દમયંતી.
આંસુ ફેડી તેડી મંદિરમાં ગયાં, સુણ રાયજી.
દાસી વેષનાં વસ્ત્ર મુકાવિયાં, સુણ રાયજી.

વલણ.

મુકાબ્યો વેષ માત તાતે, બાળક મૂક્યાં ખોળેરે;
એ વરસે બાળકાં તે, માતાને મળિયાં ટોળેરે.

નરસૈમેહતો.

૫૬-પ્રભાત.

રાત રહે જ્યાહરે પાછલી ખટધડી, સાધુ પુરુષને સ્પર્શ ન રહેવું;
નિદ્રાને પરહરી, સમરવા શ્રીહરિ, એક તું, એક તું, એમ કહેવું.
જોગિયા હોય તેણે જોગ સમાજવા, જોગિયા હોય તેણે જોગ તજવા;
વેદાઆ હોય તેણે વેદ વિચારવા, વૈષ્ણવ હોય તેણે કૃષ્ણ ભજવા.
સુકવિ હોય તેણે સદગ્રંથ બાંધવા, દાતાર હોય તેણે દાન કરવું;
પતિવ્રતા નારિએ કંથને પૂછવું, કંથ કહે તે બધું ચિત્ત ધરવું.
આપણે આપણા ધર્મ સંભાળવા, કર્મનો મર્મ લેવો વિચારી;
નરસૈના સ્વામીને સ્નેહથી સમરતાં, ફરી નવ અવતરે નર કે નારી.

જ્ઞાન ૫૬-પ્રભાત.

અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ, જીજ્ઞાસે રૂપ અનંત ભાસે;
દેહમાં દેવ તું તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઇ વેદ વાસે.
પવન તું, પાણી તું, ભૂમિ તું, ભૂધગ, વૃક્ષ થઇ કુતી રહ્યો આક્રમે;
વિવિધ રચના કરી, અનેક રસ લેવાને, શિવ થકી જીવ થયો એજ આસે.
વેદ તો એમ વહે શ્રુતિ સ્મૃતિ સાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ ન્હોયે;
ધાટ ધડા પછી નામ રૂપ જૂજવાં, અંતે તો હેમનું હેમ હોયે.

વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પટંતરો એજ પાસે;
ભણે નરસૈયો, એ મનતણી શોધના, પ્રીત કરું પ્રેમથી પ્રગટ થાશે.

૫૬-પ્રભાત.

જ્યાં લગી આતમા તરવ ચિન્થો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી;
માનુષ દેહ તારો એમ એજે ગયો, માવઠાંની જેમ વૃષ્ટિ વૂઠી.
શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે;
શું થયું ધરી જટા ભરમ લેપન કરે, શું થયું લાલ લોચન કીધે.
શું થયું તપ ને તીર્થ કીધા થકો, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગજલ પાન કીધે.
શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વદે, શું થયું રાગ ને રંગ જાણે;
શું થયું ખટ દર્શન સેવ્યા થકી, શું થયું વરણના ભેદ આણે.
એ છે પરપંથ સહુ પેટ ભરવા તણ્યા, આત્મારામ પરિણત્ન ન જોયો,
ભણે નરસૈયો કે, તત્ત્વ દર્શન વિના, રત્નચિંતામણિ જન્મ ખોયો.

૫૬

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાધ જાણે રે;
પરદુઃખે ઉપકાર કરે ને મન અભિમાન ન આણે રે.
સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;
વાચ કાય મન નિશ્ચલ રાખે, તો ધન્ય જનની તેની રે.
સમદૃષ્ટિ ને તૃષ્ણા લાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે;
જિહ્વા થકી અસત્ય ન ખોલે, પરધન ન ઝાલે હાથ રે.
મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દહ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
રામનામસુ તાળી રે લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે.
વજ્રલોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યા રે;
ભણે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં, કુળ ધીકોતર તાર્યાં રે.

નાગદમન.

જળ કમળ છાંડી જાને બાળા, સ્વામી મારો જાગશે;
 જાગશે તને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે.—ટેક.
 દહેરે બાળક તું મારગ ભૂલ્યો, કે તારા વેરીએ વળાવિયો;
 નિષ્પ્રયે તારો કાળજ ખુટયો, અહિંયાં તે શીદ આવિયો. જળ૦
 નથી નાગણુ હું મારગ ભૂલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવિયો;
 મથુરા નગરીમાં જુગદું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારિયો. જળ૦
 રંગે રુડો રૂપે પૂરો, દીસતો કોડીલો કોડામણો;
 તારી માતાએ કેટલા જણ્યા, તેમાં તું અળખામણો. જળ૦
 મારી માતાએ બેહુ જનમિયા, તેમાં હું નટવર નાનડો;
 જગાડ તારા નાગને, મારું નામ કૃષ્ણ કહાનડો. જળ૦
 લાખ સવાયો મારો હાર આપું, આપું રે તુજને દોરીઓ;
 એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું કરીને ચોરીઓ. જળ૦
 શું કરું નાગણુ હાર તારો, શું કરું તારો દોરીઓ;
 શાને કાળે નાગણુ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ. જળ૦
 ચરણુ ચાંપી મૂછ મરડી, નાગણુ નામ જગારિયો;
 ઉઠોને બળવંત દ્રાધ, બારણે બાળક આવિયો. જળ૦
 બેઠિ બળિયા સાથે વળગિયા, કૃષ્ણે કાળિનાગ નાથિયો;
 સહસ્ર દેણા કુન્દવે જેમ, ગગન ગાળે હાથિયો. જળ૦
 નાગણુ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે;
 મથુરા નગરીમાં લઇ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે. જળ૦
 બેઠિ કર જેડીને વિનવે, સ્વામી ! મૂકા અમારા કંથને;
 અમે અપરાધી કાંઇ ન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને. જળ૦
 થાળ બરી સૌ મોતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવિઓ;
 નરસૈયાના નાથ પાસેથી, નાગણુ નામ છોડાવિયો. જળ૦

મીરાંબાઈ.

૫૬. રાગ—પરજ

ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે, સારો જવ લાગ્યો મુને ખારો રે;
 મને મારો રામજી ભાવેરે, બીજો મારી નજરે ન આવે રે—ટક
 મીરાંબાઈના મેહેલમાં રે, હરિ સંતનનો વાસ;
 કપટથી હરિ દૂર વસે, મારા સંતનકેરી પાસ. ગોવિંદો.
 રાણીજી કાગળ મોકલે રે, દો રાણી મીરાંને હાથ;
 માધુની સંગત છોડી દો, તમે વસોને અમારી સાથ. ગોવિંદો.
 મીરાંબાઈ કાગળ મોકલે રે, દેજો રાણીજીને હાથ;
 રાજપાટ તમે છોડી રાણીજી, વસો માધુને સાથ. ગોવિંદો.
 વિષનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો રે, દેજો મીરાંને હાથ;
 અમૃત જાણી મીરાં પી ગયાં, જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ. ગોવિંદો.
 સાંઠોવાળા સાંઠ શણગારજે રે, જીવું સો સો રે કાશ,
 રાણીજીના દેશમાં મારે, જળ રે પીવાનો દોષ. ગોવિંદો.
 ડાબો મેલ્યો મેવાડ રે, મીરાં ગમ પશ્ચિમમાંય;
 સરવ છોડી મીરાં નીસર્યાં, જેનું માયામાં મનકું ન કાંય. ગોવિંદો.
 સાસુ અમારી સુપુત્રી રે, સસરો પ્રેમ સંતોષ;
 જેઠ જગજીવન જગતમાં, મારો નાવસિયો નિર્દોષ. ગોવિંદો.
 ચુંદડી ઝોલું ત્યારે રંગ ચુવે રે, રંગ બેરંગી હોય;
 ઝોલું હું કાળો કાંબળો, દુજો ડાઘ ન લાગે કોય. ગોવિંદો.
 મીરાં હરિની લાડથી રે, રહેતી સંત હજૂર;
 સાધુ સંઘાતે રનેહ ધણો, પેલા કપટીથી દિલ દૂર. ગોવિંદો.

આખો કવિ.

જીવને બોધ.

વારંવાર માનવ દેહ નથી, પામ્યો તો ચેતે ધરથી;
 જ્યારે જર્જર થાશે અંગ, ઇન્દ્રિય મૂકી જશે સંગ.
 ત્યારે અખા જપમાલા ગ્રહે, ભાગે ઘડે પાણી કેમ રહે ?
 વૃદ્ધ થયો વંડયું મન તન, ઉપાય ટળ્યો ને ખુટયું ધન.
 ત્યારે ધર્મ સાધવા જાય, કાણું કાપડ સોદો થાય;
 અખા ભજી નહિ જાણ્યો નાથ, ભોયે પાડ્યો ચારે હોથ.
 વણુ સમજે સખળો સંસાર, સમજે જાયે સઘળો ભાર:
 જેમ જેમ સાચું માને જન, તેમ તેમ વાધે દનેદન.
 અખા પ્રેત પ્હીનાને ખાય, (પણુ) ધીરજવાન તે કુશળે જાય:
 એક અફીણુ ખીજે સંસારી રસ, અધિક કરે તેમ આપે કસ.
 જેમ જેમ અદકું ખાતો જાય, અંગે અકલે હીણો થાય:
 જો મૂકે તો મુવે સરે, નહિ તો અખા તે ખાતો મરે.
 બૂખ્યો નર બહુ તકજ પીએ, જાણુ ઉદર ભરીને પુષ્ટિ પામીએ:
 તેણે ધ્રાવ નહીં ને વાધે રોગ, એમ અખા ન હોયે આતમભોગ.

તિલક કરતાં ત્રેપન વહાં, ને જપમાળાનાં નાકાં ગયાં.
 તીરથ ફરી ફરી થાક્યા અર્થ, તોય ન પોતા હરિને શર્ણ.
 કથા સુણી સુણી કુટયા કાન, તોય ન આવ્યું પ્રલજ્ઞાન.
 એક મરખતે એવી ટેવ, પત્થર એટલા પૂજે દેવ.
 પાણી દેખી કરે સનાન, તુલશી દેખી તોડે પાન.
 એ તો અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા ઇશ્વર એ કયાંની વાત.
 જોજોરે મોટાના બોલ, ઉજડ ખેડે વાગ્યો ઢોલ.
 અંધે અંધ અધારે મળ્યા, જેમ તલમાંહી કાદરા ભળ્યા.
 વેંસ ન થાયે, ન થાયે ઘાણી, કહે અખો એ વાતો જાણી.

આંધળો સસરો ને શણગટ વહુ, ક્યા સુણવા ચાલ્યું સહુ.
કહું કાંઈ ને સમજ્યા કશું, આંખનું કાળજી ગાલે ધસ્યું.
ઉંડો કુવો ને ફાટી બોખ, શીખ્યું સાંભળ્યું મરે ફોક.
બળદની તે કેમ થાયે ગાય, મૂરખ મિથ્યા કરે ઉપાય.
જ્ઞાન વિના તે સાધન એવા, અખા તેમાં ન લેવાદેવા.

પ્રેમાનંદ.

સુદામા ચરિત્રમાંથી.

રાગ રામઝી. (વણઝારાનો.)

પછે સુદામોજી બોલિયા, સુણ સુંદરીરે;
હું કહું તે શિખામણુ માન, ઘેલી કાણે કરીરે.
જે નિરમ્યું છે તે પામિયે, સુણ સુંદરીરે;
વિધિએ લખી વૃદ્ધિ હાણુ, ઘેલી કાણે કરીરે.
દીધા વિના ક્યાંથી પામીયે, સુણ સુંદરીરે;
નથી આપ્યું જમણે હાથ, ઘેલી કાણે કરીરે.
જે કદી ખડધાન વાવિયે, સુણ સુંદરીરે;
તો ક્યાંથી જમીએ જ્ઞાન, ઘેલી કાણે કરીરે.
જળ વહી ગયે શી શોચના, સુણ સુંદરીરે;
જે પ્રથમ ન બાંધી પાળ, ઘેલી કાણે કરીરે.
મંત્રોષ અમૃત ચાખીએ, સુણ સુંદરીરે;
હરિચરણે સોંપી મન, ઘેલી કાણે કરીરે.
ભક્તિએ નવનિધ આપશે, સુણ સુંદરીરે;
ધરો ધીર તમે સ્ત્રીજન, ઘેલી કાણે કરીરે.
આંખ ભરી અબળા કહે, ઋષિરાયજીરે;
મારું જડ થયું છે મન, હાથ પાયજીરે.
એ તો જ્ઞાન મને ગમતું નથી, ઋષિરાયજીરે.

રૂએ બાળક લાવા અન્ન, લાગું પાયજીરે.
 અન્ન વિના ચાલે નહીં, ઋષિરાયજીરે;
 મોટા જોગેશ્વર હરિભક્ત, લાગું પાયજીરે. ૨૦
 અન્ન વિષય જનન સૂઝે નહીં, ઋષિરાયજીરે;
 જીવે અન્ને આપું જગત, લાગું પાયજીરે.
 ફેરાનું ફળ જાશે નહીં, ઋષિરાયજીરે;
 જમ્મ જમ્યો જાદવરાય, લાગું પાયજીરે.
 વિધિએ લખ્યા અક્ષર દારિદ્રના, ઋષિરાયજીરે;
 ધોશે ધરણીધર તતખેવ, લાગું પાયજીરે.

વલણ.

તતક્ષણ ત્રિકમ છેદશે, દારિદ્ર કેરાં ઝાડરે;
 નાથ પધારો દારિકાં, હું માનું તમારો પાડરે.

ઠાળ.

જાવું પડશે સર્વથા, ઘણું રૂએ અબળા રાંક;
 અન્ન વિના બાળક ટળવળે, એમાં માતતણો શો વાંક. ૩૦
 પત્ની પ્રત્યે કહે મુદામો, તું સાંભળ મારી વાત;
 કહો ભામની ભગવંત આગળ, બેટ શી મૂકું હાથ.
 કાકા કહીને કુંવર આવે, કૃષ્ણસુત સમુદાય;
 ખાવા માગે મુજ કને, ત્યારે શું મેલું કરમાંય.
 સુણી હરખ પામી પ્રેમદા, ગઈ પાડોશજીની પાસ;
 બાઈ આજ કામ કરો મારું, જણે વણ મૂકે લીધી દાસ.
 દારામતી મમ પતિ જાય છે, જાવવા જાદવરાય;
 અમો બમણું કરીને આપશું, કાંઈ આપો ઉછિતું માય.
 પાડોશજીને દયા આવી, આ દુર્બળ આવી લેવા;
 સુપકું જરીને કાંગ આપી, આ બાઈ તમારે દેવા. ૪૦

ઉખળે ધાણી ઓખણી, તેને કીધી શ્વેત;
 તગતગતા તાંદુલ કરી આખ્યા, ઋષિજી પામ્યા હેત.
 મારગમાં છોવાય નહિ, છે ત્રિકમના તાંદુલ;
 લેઈ જવા છે દારામતી, નથી આંધવા પટકુલ.
 ઉપરાઉપરી અંધન બાંધ્યાં, ચીંથરાં દશવીશ;
 રત્નની પેરે જત્ન કીધું, જ્યમ ચઢે છોડતાં રીસ.
 ઋષિ સુદામાને કહે બાળકડાં, કરીને રોતાં મુખ;
 પિતાજી એવું કાવળે, જ્યમ જાય આપણી ભૂખ.
 દીન વાણી સાંભળીને, મુનિએ મુક્યો નિશ્વાસ;
 સુદામો કહે પુત્રને, પરિષ્કલ પૂરશે આશ.
 ઋષિ સુદામો સંચર્યા, વોળાવી વળ્યો પરિવાર;
 ધસમસે ને ધાય મુનિવર, મુખે શ્વાસ ન માય;
 જે મારગમાં મળે તે સૌ, દેખી વિસ્મય થાય.

૫૦

રાગ સારંગ.

ઋષિ કહે સાંભળ નરપતિ, દીડી સુદામે દારામતી;
 કનકકોટ ચળકારા કરે, મણિમય રત્ન જડયાં કાંગરે.
 ત્યાં તો ગોમતી સંગમ થાય, ચારે વરણ ત્યાં આવી ન્હાય;
 પરમ ગતિ પ્રાણી પામે ધણી, નથી મુક્તિપુરીમાં મણી.
 ઋષિ સુદામે કીધું સ્નાન, પછી પુરમાં પેઠા ભગવાન.
 રૂપ જોઈ જોવા સૌ મળે, ખીજવે બાળક પુંકળ પળે;
 જાદવસ્ત્રી તાળી દઈ હસે, ધન્ય નગર આવો નર વસે.

કીધાં હશે વ્રત તપ અપાર, તે સ્ત્રી પામી હશે આ ભરથાર;
 કોઈ કહે ઈંદુ, કોઈ કહે કામ, એને રૂપે હારશે કેશવ રામ.
 પતિવ્રતાનાં મોહશે મન, મર્મ વચન બોલે સ્ત્રીજન;
 કોઈ કહે હાઉં આવ્યો વિકરાળ, દેખાડો રોતાં રહેશે બાળ.
 ધણી ચેષ્ટા પુંકળથી થાય, સુણી સુદામો હસતા જાય;
 પૂઠે બાળક કાંકરા નાંખે, ઋષિજી રામકૃષ્ણ મુખથી બાખે.

૬૦

પાડે તાળી વળડે તાળ, પુંડે ફરી વળ્યાં નાનાં બાળ;
 કાષ્ટ વૃદ્ધ જાદવે દીઠા ઋણી, સાધુની દૃષ્ટિ તેણે ઓળખી.
 તેણે બાળક સહુ કાઢ્યાં હાંકી, પૂછ્યા સમાચાર ઉભા રાખી.
 કૃપાનાથ ક્યાંથી આવ્યા, આ પુરને કયમ કીધી મયા. ૬૦
 પ્રતિઉત્તર બોલ્યા ઋષિજન, મને હરિદર્શનનું મન:
 તે જાદવે કીધો ઉપકાર, દેખાડી દીધું રાજદાર.
 અનંત ચોદા ઉભા પ્રતીહાર, સાચવે શામળિયાનું દાર;
 ત્યાં સુદામો ફેરા ફરે, અંકલ્પ વિકલ્પ મનમાં કરે.
 ગહન દીસે છે કર્મની ગતિ, એક ગુરુના અમો વિદ્યારથી:
 એ થઈ બેઠો પૃથ્વીપતિ, મારા ઘરમાં ખાવા રજ નથી.
 રમાડતો ગોકુલ માંકડાં, ગુરુને ઘેર લાવતો લાકડાં;
 તે આજ બેઠો સિંહાસન ચઢી, મારે તુંબડી ને લાકડી.
 વળી ઋષિને આવ્યું જ્ઞાન, અલ્પ જીવ હું એ ભગવાન:
 એકવાર પામું દર્શન, તો હું જાણે પામ્યો ઈંદ્રાસન. ૮૦
 છે વિવેકી હરિના છડીદાર, પૂછ્યા સુદામાને સમાચાર;
 મહાનુભાવ કેમ કરુણા કરી, તવ સુદામે વાણી ઓચરી.
 છું દુર્બળ બ્રાહ્મણ અવતાર, માધવ સાથે છે મિત્રાચાર:
 પ્રભુને જઈ કહો મારા પ્રણામ, આવ્યો વિપ્ર સુદામો નામ.

વલણ.

નામ સુદામો જઈ કહો, ગયો ઘરમાં પ્રતીહારરે;
 એક દાસી સાથે કહાવિયો, શ્રીકૃષ્ણને સમાચારરે.

રાગ માફ.

સૂતા શય્યાએ શ્રી અવિનાશરે, અષ્ટ પટરાણીમાં છે બે પાસરે;
 રુકિમણી તળાંસે પાયરે, મિત્રવિન્દા ઢોળે છે વાયરે.
 એવે દાસી ધાતી આવીરે, જોઈ નાથે પાસે બોલાવીરે;
 બોલી સાહેલી શિર નામીરે, દારે દ્વિજ આવ્યો કાષ્ટ સ્વામીરે. ૯૦

દુઃખી દરિદ્ર સરખો બાસેરે, એક તુંખીપાત્ર છે પાસેરે;
 પિંગળ જટા ભસ્મે ભરિયોરે, હુધારૂપી નારીને વારયોરે.
 શેરિયે શેરિયે થોકાથોકરે, તેને જોવા મળ્યા બહુ લોકરે;
 તેણે કહાવ્યું કરી પ્રણામરે, મારું વિપ્ર સુદામો છે નામરે.
 એમ દાસી કહે કરજોડરે, ‘ખરો ખરો,’ કહે રણુછોડરે;
 મારો બાળસ્નેહી સુદામોરે, હું દુઃખિયાનો વિસામોરે.
 ઉઠી ધાયા જાદવરાયરે, નવ પહેર્યા મોજાં પાયરે;
 પીતાંબર પાય ભરાયરે, રાણી રુકિમણી ઉઘાં સાયરે.
 અતિ આનંદે પુલી કાયરે, હરિ દોડે ને શ્વાસે ભરાયરે;
 પડે આખડે બેઠા થાયરે, એક પળ તે જુગ જેવી જાયરે. ૧૦૦

સ્ત્રીઓને ઢહી ગયા ભગવાનરે, પૂજન થાળ કરો સાવધાનરે.
 હું જે ભોગવું રાજ્યાસનરે, તે તો એ બ્રાહ્મણનું પુણ્યરે.
 જે કોઇ નમશે એના ચરણુ ઝાલીરે, તે નારી સહુપેં મને બહાલીરે.
 તવ સ્ત્રી સૌ પાછી ફરતીરે, સામગ્રી પૂજની કરતીરે.
 સહુ કહે માંહોમાંહી બાધરે, કેવા હશે શ્રીકૃષ્ણના ભાધરે.
 જેને શામળિયાસુ સ્નેહરે, હશે કંદર્પ સરખી દેહરે.
 લઇ પૂજના ઉપહારરે! રહી ઉભી સાળ હજારરે.
 બાધ લોચનનું સુખ લીજોરે, આજ જેઠનું દર્શન કીજોરે.
 ઋષિ શુકજી કહે સુણુ રાયરે, શામળિયોજી મળવા જાયરે;
 છબીલાજીએ છુટી ચાલેરે, દીધી દોડ તે દીનદયાળેરે; ૧૧૦

સુદામે દીઠા કૃષ્ણદંવરે. છૂટયાં આંસુ શ્રાવણુ નેવરે.
 જુએ કૌતક ચારે વર્ણુરે, ક્યાં વિપ્ર ક્યાં અશરણુશર્ણુરે.
 જુએ દેવ વિમાને ચઢીયારે, પ્રભુ ઋષિજીને પાય પડિયારે;
 હરિ ઉઠાડ્યા ત્રહી હાથરે, ઋષિજી લીધા હૈડા સાથરે.
 મળ્યા જાદવ જોવા પુઠેરે, પ્રેમનાં આલિંગન નવ છુટેરે;

મુખ અન્યો અન્ય જોયારે, હરિનાં આંસુ 'સુદામે લોભારે.
 તુંબીપાત્ર ઉલાળીને લીધું રે, દાસત્વ દયાળે કીધુંરે;
 ઋષિ પાવન કર્યું મુજ ગામરે, તમે પવિત્ર કર્યું રંક ધામરે.
 તેડી આવ્યા વિશ્વાધારરે, મંદિરમાં હરખથી અપારરે;
 હસ્ત ઝાલી હરખે મુરારિરે, જોઇ હાસ્ય કરે સહ નારીરે. ૧૬૦
 ઘણું વાંકા બોલાં સત્યભામારે, આવા પુટડા મિત્ર સુદામારે;
 હરિ તેને ઉઠી શું ધાયારે, ભલી નાનપણની આ માયારે.
 ભલી જોવા સરખી જોડીરે, હરિને સોંધો એને રાખોડીરે;
 જો કોઇ બાળક બહાર નીકળશેરે, તો તે કાકાને દેખી જળશેરે.
 તવ બોલ્યાં રુકિમણી રાણીરે, તમે બોલો છો આ શું બાણીરે.

વલણુ.

શું બોલો વિસ્મય થઇ, હરિભક્તને ઓળખો નહીંરે:
 એસાર્યાં મિત્રને શય્યા ઉપર, દોળે વાયુ હરિ ઉભા રહીરે.

રાગ સોરઠી.

ભક્તાધીન દીનને પૂજે, દાસ પોતાનો બાણી:
 સુખશય્યા પર ઋષિને એસારી, ચમર કરે ચક્રપાણીરે. ભક્તા..
 વિશ્વામિત્ર સરખા તાપસને, દોહલે દર્શન દીધું; ૨૦૦
 તેણે સુદામાના પગ પખાળી, પ્રીતે પાદોદક પીધુંરે. ભક્તા..
 પોતાને ઓઢવાની પીત પિછોડીએ, લ્હોયા ઋષિના પાય;
 ઉભા રહી કર વીંઝણો ગ્રહીને, વિકૃત દોળે વાયરે. ભક્તા..
 થાળ ભરી વૈદરભી લાવ્યાં, ધૃતપકવ પકવાન;
 ચર્કરા સંયુક્ત ઋષિને, કરાવ્યાં પયનાં પાનરે. ભક્તા..
 શુદ્ધાચમન તંબોળ ખવરાવ્યાં, ઘરી પ્રેમ શામળવાન;
 વધ્યું તે પ્રસાદ પ્રમાણે, આરોગ્યું ભગવાનરે. ભક્તા..
 જે સુખ આપ્યું સુદામાને, તે હરિ બ્રહ્માદિકને નાપે:
 ફરી ફરી મુખ જુએ 'મુનિનું, આનંદ મુકુંદને વ્યાપેરે. ભક્તા..

સુદામાને ચિંતા મોટી, રખે દેખે કાયા કાંપે;
પેલી ગાંઠડી તાંદુલ તણી તે, જંઘા નીચે લઇ ચાંપેરે. બકતા. ૨૧૦

વલણુ.

જંઘા નીચે ચાંપે ઋષિ, ગાંઠડી તાંદુલ તણીરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વરને, જાણ્યાતણી ગત્ય છે ઘણીરે.

રાગ મલાર.

ગોવિંદે માંડી ગાંઠડી, કહોને મિત્ર અમારા;	
સાંભળવા આતુર છું, સમાચાર તમારા.	ગોવિંદે.
શે દુઃખે તમે દુખળા, એવી ચિંતા કેઈ;	
મન મૂકી કહો મુજને, મારા બાળસનેહી.	ગોવિંદે.
પછી સુદામોજી બોલિયા, પ્રભુને શીશ નામી;	
તમારું અન્નપ્રયુ કાંઈ નથી, તમે અંતરજામી.	ગોવિંદે.
અમને તો દુઃખ વિજેગનું, નહિ પ્રભુજી પાસે;	
આજ હરિ હુંને જો મળ્યા, પિંડ પુજજ થાશે.	ગોવિંદે

રાગ રામઝી.

પછી શામળિયો બોલિયા, તને સાંભરેરે;	
હાજી નાનપણુની પેર, મને કેમ વિસરેરે.	
આપણે બે મહિના પાસે રહ્યા, તને. હાજી સાંદિપનિને ઘેર,	મને.
ભિક્ષા માગી અન્ન લાવતા, તને. હાજી જમતા ત્રણે બ્રાત;	મને
આપણુ સુતા એક સાથેરે, તને. સુખ દુઃખની કરતા વાત.	મને.
પાછલી રાતના જાગતા, તને. હાજી કરતા વેદની ધુન્ય.	મને.
ગુરુ આપણા ગામે ગયા, તને. જાયવા કોઇક મુન્ય.	મને.
શરીર આપણાં ઉડ્યાં, તને. હાજી માથે તખ્તા અરીષ્ટ; મને. ૧૬૦	
સ્કંધે કોહવાડા ધર્યાં, તને. ઘણું દૂર ગયા રણુછોડ,	મને.
આપણે વાદવઘા ત્રણે બાંધવા, તને. હાજી કાંડયું મોટું ખોડ.	મને.

ત્રણ ભારા બાંધ્યા દોરડે, તને. હાથ આવ્યા બારે મેહ. મને.
 શીતળ વાયુ વાયો ધણો, તને. ટાઢે થરથર ધુળે દેહ. મને.
 નદીએ પૂર આવ્યું ધણું, તને. ધન વરસ્યો મુસળધાર; મને.
 એકે દિશા સુઝે નહી, તને. થયા વીજતણા ચમકાર. મને.
 ગુરુજી ખોળવા નીસર્યા, તને. કહ્યું સ્ત્રીને કાંધો તેં ફર. મને.
 આપણને હદિયા સુ ચાંપિયા, તને. પછે તેડીને લાવ્યા ઘેર. મને.

રાગ રંસત.

સકળ સુંદરીઓ દેખતાં, ગોષ્ઠિ ગોવિંદે કાંધી:
 પછે દારિદ્ર હરવા દાસનાં, ગાંઠડી દષ્ટિમાં લીધી. સકળ-ટોક ૧૭૦
 મનવાંછિત ફળ આજ પામ્યો, મિત્રજી મળવા આવ્યા:
 ચતુર લાભીએ ભેટ મોકલી, કહો સખા શું લાવ્યા? સકળ.
 અઢળક ઢળિયોરે શામળિયો, મુષ્ટિ તાંદુલ માટે;
 ઇંદ્રનો વૈભવ સ્હેજમાં આપ્યો, સ્વલ્પ સુખડી સાટે. સકળ.
 ચરણ તળે ચાંપી રહ્યો સુદામો, કૃષ્ણજી કહે છે કહાડો:
 અમ જોગ જો ભેટ ન હોય તો, દૂર થકી દેખાડો. સકળ.
 એ દેવતાને દુર્લભ દીસે, જ્યે જનદવરાય:
 જો પવિત્ર સુખડી પ્રેમે આપો તો, ભવની લાવટ જાય. સકળ. ૧૮૦
 ભગવાનની સ્ત્રીઓ બ્રમમાં ભૂલી, જુએ મળી સમસ્ત:
 અમૃત ફળ કે સંજીવન મણિ, હરિ ઓડે છે હસ્ત. સકળ.
 આમ હરિ જ્યારે હાથ લગાડે, ઋષિ ખસેડે આમ;
 ભક્ત હેત પોતે દેખાડે, સહિને સુંદરશ્યામ. સકળ.
 અવલોકવા ઉભી સહિ નારી, કર ધરી કનકનાં પાત્ર;
 જદુપતિને જ્યે સહિ નારી, અમને આપજો તિલમાત્ર. સકળ.
 સુદામો ચિંતામાં પડિયો, લજ્જા મારી જશે;
 ભરમ ભાંગશે તાંદુલ દેખી, કૌતક મારું થાશે. સકળ.
 સ્ત્રીને કહેથી હું થયો લોભી, તુચ્છ ભેટ અહિયાં આણી;
 લજ્જા લાખ ટકાની ખોઇ, ધર માલ્યું ધણિયાણી. સકળ.

સુદામાના મનની શોચના, શામળિએ સહ જાણી;
 હસતાં ખસતાં પાસે આવી, તાંદુલ લીધાં તાણી. સકળ. ૧૯૦
 હેઠળ હેમની થાળી મેલી, વસ્તુ લેવા જગદીશ;
 ઊંડે છબીલો પાર ન આવે, ચીંથરાં દશવીશ. સકળ.
 પટરાણિયો જોઈ અચરજ પામી, છે પારસ કે રત્ન,
 અમરકળ કે સંજીવન મણિ, આવડું શે કીધું જતન. સકળ.
 કણુ વેરાણા ને પાત્ર ભરાણું, જોઈ રહ્યો જીવતીનો સાથ;
 તાંદુલકણુ હૃદયે ચાંપી, બોલ્યા લક્ષ્મીનાથ. સકળ.
 સુદામા મેં આ અવનિમાં, લીધા બહુ અવતાર;
 આ તાંદુલનો સ્વાદ છે એવો, નથી આરોગ્યો એકવાર. સકળ.
 મોટા મોટા મિત્ર મેં જોયા, ક્રુવ અંબરિષ પ્રહલાદ;
 આ તાંદુલનો એકે મિત્ર, દેખાડ્યો નથી સ્વાદ. સકળ. ૨૦૦
 તુચ્છ ભેટ ભારે કરી માની, વિચાર્યું ભગવાન;
 સાત જન્મ સુધી સુદામે, નથી કીધાં પુણ્યદાન. સકળ.
 જાયક રૂપ થયા જગજીવન, પ્રીત હૃદેમાં વ્યાપી;
 મુખમાં મુઠિ તાંદુલ મુક્યા, દારિદ્ર નાંખ્યું કાપી. સકળ.
 કર મરડીને ગાંઠડી લીધી, સાથેયાં દુઃખ મોડયાં;
 જેમ જેમ ચીંથરાં છોડયાં નાથે, ભવનાં બંધન તોડયાં. સકળ.
 જ્યારે તાંદુલ મુખમાં મૂક્યા, ઉડી છાપરી આકાશ;
 તેણે સ્થાનક સુદામાના થયા, સમભૂમિના અવાસ. સકળ.
 ઋષિપત્ની થયાં રુકિમણી સરખાં, શાંખ સરીખાપુત્ર;
 એ વૈભવને કવિ શું વખાણે, જેવું કૃષ્ણનું ધરસુત. સકળ ૨૧૦
 બીજી સુડી જ્યારે મુખમાં મૂકે, ત્યાં ત્રણો રુકિમણીએ પાણુ;
 એમાં શું બોલું છે સ્વામી, અમને આપો ચતુર સુન્નણુ. સકળ.
 અષ્ટ મહા સિદ્ધિ ને નવનિધિ, તે મોકલી વણુ માગી;
 સુદામો તે નથી જાણતા, જે ભવની ભાવક ભાગી. સકળ.

જસોદા વિલાપ.

[દશમ સ્કંધમાંથી.]

મારું માણકુંડું રિસાયું રે શામળીઆજી.

તારા મનમાં આ શું આવ્યું રે, શામળીઆજી.

હું અપરાધણુ માતાને મૂકી, શાને જળ ઝંપલાવ્યું રે—શામળીઆજી.

કાલિન્દીતું કાળું પાણી, માંહે વસે કાળો કાળી;

હવે આશા તે શી મળવાની, કેમ આવે વનમાળીરે—શા. મા. ૧

અંતાન રૂપી મોટું ધન તે, કરમે લીધું હુંટી;

મેં નવ જાણ્યું જતન કરીને, રતન પડ્યું કેમ છુટીરે—શા. મા. ૨

પુત્ર પામી હું છેલ્લે આશ્રમે, ઉછેર્યો પ્રતિપાળી;

નીપનો રમ ઢળી ગયો હું, વિભોગણુ આગે બાળીરે—શા. મા. ૩

નાકે મોતી પાવ ધુધરી, મોર મુગટ શિર ધારી;

ફરી રૂપ હું કયાંથી દેખું, ક્યારે આવે ગૌચારીરે—શા. મા. ૪

કાને કુંડળ મુખમાં મોરલી, સાંજે ગોકુળ આવે;

ભૂખ્યો છૌં કહી પેટ દેખાડે, મા કહી મને બોલાવે—શા. મા. ૫

પીત પિછોડી કાઢ કછે, મુજ કને નેતર માંગે;

હું ધરડી માને થાકી જાણી, કાણુ વલોવવા લાગેરે—શા. મા. ૬

તું પ્રાણેશ્વર તું ગોપેશ્વર, ગોપી દેહ કેમ ધરશે;

બાળસખાની કાણુ વલે, આ ગાયો હીસી હીસી મરશેરે—શા. મા. ૭

ઉંડા જળમાં વાસો કીધો, પાણીમાં કેમ ગમશે;

મોર પોપટ ને પૂતળી, તારે રમકડે કાણુ રમશેરે—શા. મા. ૮

તું રે ગયો ને હું જીવું છું, ઓછા સગપણુ માટે;

સાચું વહાલ તો તાંહાં જણાયે, સાંભળતાં હૈંડું ફાટેરે—શા. મ્હા. ૯

કાળપેં પાષાણુ કઠિન છે, તેપેં કઠિન છે લોહું;

વજ્રપુત્ર્ય છે કાળજ મારું લોકને શું દેખાડું મોહુરે—શા. મા. ૧૦.

તેં મખાંતર દડાનું કીધું, મનમાં દુઃખ કાંઈ આવ્યું;

ઉખળ બંધન આજ સંભારી બાળુડા જળ ઝંપલાવ્યું રે—શા. મા. ૧૧

નંદ જસોદા ગાય ગોવાળા, વ્યાક્રુળ વ્રજની નારી;
ચાર ઘડી પુઠે સર્વે પડજો, હળધર રાખે વારીરે—શા. મા. ૧૨

અનિરૂદ્ધનું યુદ્ધ.

ઝોખાહરણમાથી (રાગસોરઠી.)

કામનીએ જ્યારે કટકજ દાહું, ઝોખા થઇ નિરાશ;
અરે દૈવ તેં આ શું કીધું, મુને હુતી મોટી આશ.
બહાલા કેમ વઢશેરે, મારા નાંધડીઆ ભરથાર. જહાલા. ટેક.
બોલાવી બોલે નહીં, પડી થઈ આશાભંગ;
ઉઠાડી બેઠી કરી, તેનું વદન નિહાળે કંથ. જહાલા.
સ્વામી તું કેમ સાંખીએરે, રાંકને ઘેર રતન;
ઘાટે કપ્પટ હું પામી, મારો મદનમનોહર કંથ. જહાલા.
તીવ્ર બાણ જ્યારે છુટશેરે, કેમ સહેશે કામળ શરીર;
એવું શ્રવણે સાંભળીને, હાકી ઉઠ્યો વીર. જહાલા.
મારા પિતાનેરે જાણ થયું છે, કટક મેકલ્યું પ્રૌઢ;
બાણાસુર નથી જાણતો, એવો કેમ થયો છે તે મૃદ. જહાલા.
અરે સ્વામી તમે દાલે હાથે આયુધ નથીરે એક;
ચાર લાખ વીર પાઠવ્યા, સામા થતાં ધરો વિવેક. જહાલા.
અબળા તુંને શું કહું રે, તું તો થઇ અબળ;
આર તણી ભોગળ કાઢીને લઉં સર્વના પ્રાણ. જહાલા.
ઝોખા તુંને શું કહું રે, તું તો ઘેલી નાર;
તરા આપે વીર મોકલ્યા, તે તો મારે લેખે ચાર. જહાલા.
અબળતણાં ત્યાં જૂથ મળીઆં, પંચાનન મળીઓ એક;
તેનું પ્રાક્રમ કેટલું, તમે કાહોની વિનતા વિશેક. જહાલા.
એમ કરતાં નહીં છુટીએરે, કાલાવાલા તે ફેક;
જુવોની બહાલી હું જુદ કરું, જેમ જુએ ગામના લોક; જહાલા.
અનિરૂદ્ધ મરડીને નીસર્યો રે, ઝોખાએ સહાયો હાથ;
પ્રીતમ વઢવા નહીં દઉં, મારા મદનમનોહર નાથ. જહાલા.

રાગ મારની દશી.

ઓખા કહે કંથ એમ ન જાણે, બળિયાસુ વહતાં બહીજે;
 એ ધણા તમે એક જાતે, સેના મોકલી મારે તાતે.
 દૈત્યને વાહન ને તમે પાળા, નાથજી આપ છે કાલામાલા;
 એને ટોપ કવચ ને અખતર, તમારે અંગે સોહે પીતાંબર.
 દૈત્યને સાંગ બાણ બહુ ભાલા, એ કંઠે તમે સુંવાળા;
 એ તો મદોન્મત બહુ બળિયા, તમે સુકામળ પાતળિયા.
 સ્વામી પછે અસુરને ભેડો, પહેલાં મસ્તક મારું છેડો:
 તમને દેખી દેખીનેરે મોહું, તમે જીવ કરો તે કેમ જોઈ ?
 ઇચ્છા અંતરની ગઈ ફીટી, દૈત્યે માળિયું લીધુંરે વીંટી;
 પ્રભુ પ્રાણ કંપે છે મારા, મુઆ દૈત્ય કરે છે હોંકારા.
 ધણું ક્રોધી વિરોધી છે બાણ, હાકે ઇંદ્રનું જાયે ઓસાન;
 ભક્ત બલ પામે બાણની હાકે, બાણે પૃથ્વી ચઢાવી ચાકે.
 જોને નાદે મેરુ હાલે, ચક્રવર્તી સાથે નહીં ચાલે;
 ક્ષત્રીસાથ રહે સર્વ બંધ તો, નાથજી ! તમે કછપેરે જીનો ?
 મંત્રી દાંત રહ્યો છે કરડી, શું જુઓ છો મૂળને મરડી;
 માટે પહેલાં તે મુજને મારો, પછે નાથજી રણમાં પધારો.
 શશી સૂર્યવંશી નૃપ જેહ, તેની ચરચર ધ્રુજે દેહ;
 પ્રધાન ક્રોધી પાવકની જવાળ, તેથી વિશેષ બાણબૂપાળ.
 એમ કહી ભરતી લોચન, દેખી વારે છે સ્વામીન;
 કંથ કહે ન કરું અંધાર, તો નાસી જવાનો કુણ કામ.
 અંતે જીવતા છૂટશું નહીં, કાં ન મરીએ સામા થઈ;
 નથી ઊગરવાનો ઉપાય, માટે બલ પામે શું થાય ?
 નાકે લાંછન લાગે કુળમાં, પ્રતિજ્ઞા જાયે એક પળમાં;
 મોઝર વાગે મંજીવર ડોલે, ન ડોલે તો સર્પને તોલે.
 ધન ગાળે કેસરી દે કાળ, ન જીજી તો બળુવો શિયાળ;
 ક્ષત્રી નાસે દેખીને દેળ, ન હોય પુરુષ બળુવો બંડળ.

હાકયો વાધ ન માંડે કાન, શાદ્દલિ નહીં બંધુવો શ્વાન;
 ધરમાં ધોઝારો રહે પેની, મુધ્ધે ચરણવિહોણો રહે બેસી.
 એમ કહીને ઓખા અગગી કાધી, ભડ ગાળ્યો ને ભોમળ લીધી;
 અસુર સેનાપર કાપીઓ, છત્રે થકી ઠેકીને પડિયો.

જેમ ગ્રાહ પેસે બહુ જળમાં, તેમ અનિરુદ્ધ પેટા દળમાં;
 જેમ ઇન્દુ પેસે વાદળમાં, તેમ અનિરુદ્ધ ધાયો બળમાં;
 દૈત્યને આપ્યો મૃત્યુનો દહાડો, ગાળ્યો અનિરુદ્ધ ધનઅશાડો;
 પડતામાં બહુ પડતાળ્યા, ભોમળ પ્રદારે ધરણીએ ઢાળ્યા.

કૌભાંડે સેનાને પ્રેરી, જાદવ જોદ્ધો લીધો ઘેરી;
 મજજૂથમાં લધુ કેસરી, બહુ વીંટી વળ્યા છે વેરી.

અંદનને બાવળાએ ઝીટી, અસુરે અનિરુદ્ધ લીધો વીંટી;
 દાનવ કહે માનવ શુંય, અમે સિંહમાં મૃગમાળ તુંય.

મુગટ મંત્રીને ચરણે ધરો તો તો મૃત્યુ થકી ઉગરો;
 મંત્રી વાયક એવાં સાંભળી, ધાયો અનિરુદ્ધ બહુ ઉકળી.
 નાંખે દૈત્ય ભારી મુદ્ગલ, તેમ અનિરુદ્ધ ભુજભોમળ;
 વીસ સહસ્ત્ર અસુર ત્યાં તૂટ્યા, એડીવારે શર બહુ છૂટ્યા.

આયુધધારા રહી છે વરસી, પડે પરિધ પટ્ટી ને કરસી;
 દાનવ ધાયા છે ટોળે ટોળાં, વરસે ભિદિમાલ ને ગોળા;
 થાય દુંદુભિના ગડગડાટ, થાય ખાંડાતણા ખડખડાટ.
 હાક્યા હસ્તી દે હલકાર, થાય ખડગ તણા ચમકાર.

મંત્ર અગ્નિના, ધુતવાટ થાય બોલે બાણતણા સુસવાટ;
 રથ ચક્ર ગાળે ગગડાટ, હોય હયતણા હલહણાટ.

છૂટે બાણો સમસમાટ, થાય ગગને ધજા ફડકાટ;
 દેખી દોહલો નાથનો ધાટ, થાય ઓખાને મન ઉચ્ચાટ.

દાનવોનો વાળ્યો દાટ, અનિરુદ્ધ મુકાવે વાટ;
 કાંઈને ઝીક્યા અલીને કેસો, કાંઈને ઉડાડ્યા પગની ઠેસો;

કોઇને હણ્યા ભોગળને ભડકે, કોનાં મુખ ભાખ્યાં લપડાઈ;
 કોઇ અધસસતા કોઇ પૂરા, એમ સેના કરી ચક્રચુરા.
 તે રણુ ભયાનક ભાસે, બળ દેખીને ઓખા ઉઘાસે;
 મેં તો આવકું નહોતું જાણ્યું, ચિત્તલેહાએ રત્નજ આણ્યું.
 શોણિતરપર્શ થયો છે દીને, નાથજી રણુ રુધિર ઝીને;
 ભડ ગાળ્યો ને પડ્યું ભંગાણુ. નાઠો કૈભાંડ લઇને પ્રાણુ.
 હવું બાણાસુરને જાણુ, એક પુરુષે વાળ્યો ધાણુ;
 અસુરેશને ચઢિયો કોપ, સળ્યાં કવચ આયુધ ને ટોપ.
 સર્વે સૈન્ય તે તત્પર કીધું, ચઢ્યો રાય દદામું દીધું;
 પ્રલયઅમિ જેવો જનવલ્લ્ય, બાણુરૂપ થયું મદતુલ્ય.
 ચઢ્યો રાય કોધે ગડગડિયો, જાણ્યું ઓખાએ રણુ તાત ચઢિયો;
 સૈન્યના લોક આગળ ચાલ્યા, કરમાં બહુ ભાલા ઝાલ્યા.
 વાગી હાક ને ચઢિયો બાણુ, તે તો થયું ઓખાને જાણુ.
 વનજી.

જાણુ થયું જે તાત ચઢિયો, કુણુ જીતશે સહસ્રહાથરે;
 આંસુડાં ભરતી ને શોક ધરતી, ઓખા સાદ કરતી નાથરે.

શામળકવિ.

વચન પાળવા વિષે.

છંપા.

વચન કાજ હરિશ્ચંદ્ર, નીચ ધર ભરિયું પાણી,
 વચન એકને કાજ, કૃષ્ણે કુળ્મને આણી;
 વચન એકને કાજ, હરે હસાદલ પીધું,
 વચન એકને કાજ, દેવવર દૈત્યે લીધું;
 શુભ ધર્મ કર્મને સર્મ સૌ, વચન જતાં તે વહી ગયું;
 કવિ સામળમટ સાચું કહે, વચન ગયું તો થઇ રહ્યું.

એક વચનને કાળ, રંક રાવણુ થઈ બેઠો,
 એક વચનને કાળ, બલિ પાતાળે પેઠો;
 એક વચનને કાળ, વેચી હરિશ્ચંદ્રે નારી,
 એક વચનને કાળ, પાંડવો હાર્યા પ્યારી;
 વળી એક વચનને કારણે, ભડ પાંચે વનમાં ભમ્યા;
 કહે શામળ વચનજ કારણે, સૌ કીચક સાથે શમ્યા ?
 પાળે વાયક શૂર, જેહ રણમાં બહુ ઝુએ,
 પાળે વાયક સિદ્ધ, જેહને આગમ સુએ;
 પાળે વાયક ભક્ત, કરે ઇશ્વર વશ આપે,
 પાળે દાતા વચન, વૃષ્ટિ જેને પરતાપે;
 પાળે જે વાયક પ્રેમથી, વેદે વિવિધ વખાણિયો;
 શામળ વાયક સંભાળતાં, જશે જગતમાં જાણિયો.
 વચન પાળે તે રાય, બાકી તો રાંડી રાંડો,
 વચન પાળે તે શાહ, બાકી શુણ્હીણો ગાંડો;
 વચન પાળે તે વિપ્ર, ધર્મ સૌ ધાર્યો તેણે,
 વચન પાળ્યું તે વીર, જગત જશ લીધો જાણે;
 પાળે સદવાયક પ્રેમદા, પાંચે પૂરણુ પક્ષણી,
 શામળ કહે વચન ન સાચવે, લલના એજ કુલક્ષણી.

વિદ્યા વિષે.

છંપા.

લક્ષપતિ તો લાખ, દોઠા નિર્માલ્ય પ્રમાણે,
 જાય રાયનું રાજ્ય, રૂપ પણુ રહે ન ટાણે;
 કુળ પણુ હોય કલંકી, જેર જેતામાં જાયે,
 જેબન પણુ વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાયે;
 નહિ રાજ ચૌર કે આંધ્રિ ભય, માગ મુકાવે બહુ થકી;
 સત પુરુષો મન માનજો, સદવિદ્યા છે શુભ સદુ થકી.

વિદ્યા મુકાવે માગ, પૂર્ણ જશ વિદ્યા પામે,
 વિદ્યા શોભે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે;
 વિદ્યા માંહી વિવેક, વિમળ વિદ્યાથી વાણી,
 વિદ્યાને વશ વિશ્વ, જગતમાં મોહની જાણી;
 સદવિદ્યા રત્ન વિશાલ છે, વિદ્યાથી વડું નહિ કશું;
 સદવિદ્યા આગળ ધન કશું, વિદ્યાવિહીન નર તે પશુ.

પંડિત આગળ મૂઢ, હંસ આગળ જ્યમ બગ્ગા,
 પંડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કગ્ગા;
 પંડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રાંકા,
 પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ જ્યમ ટાંકા;
 પંડિત પ્રાકમી પૂરા, પંડિત સઉ શિર મોર છે;
 શામળ કહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે.
 મૂરખને વાહન, પંડિત અડવાણો ચાલે,
 મૂરખ મોતનમાલ, પંડિત કુલમાળા ધાલે;
 મૂરખને બહુ માન, પંડિત કદી ગરીબ કહાવે,
 મૂરખને અલખત મોજ, પંડિત ખડધાન્યજ ખાવે;
 પણ મૂરખ કાચ કથીર છે, દીસંતાં તો દિલ હરે;
 પણ પંડિત રત્ન અમૂલ્ય છે, શામળ ઝવેરી પરીક્ષા કરે.

પંડિત જય વિદેશ, તોયે જશથી જાણીતો,
 પંડિતને પ્રાકમ પૂર, મહીપતિનો માનીતો;
 પંડિતને પરજામ, કરે જન સૌ કર જોડે,
 પંડિતને સન્માન, માન અનમીનાં મોડે;
 જે અગમ નિગમ છે ગુણ ધણા, લક્ષ કાટિધા તે લહે;
 છે વિદ્યા મોટી વિશ્વમાં, કવિ શામળ લટ સાચું કહે.

મીરાં ચરિત્ર.

મીરાંમન મોહનસુ માન્યું;

વરિયા વરયા શ્રીગિરધરલાલ, જાણે જગ નથી કાંઈ જાનું—ટેક.

જેમલ રાઠોડની દીકરીરે, સુણો મોડતા એનું ધામ;

રૂપયુથ્થ કાષ્ઠ સમોવડ નહીં, રુકું ધર્યું મીરાંબાઈ નામ. મીરાં.

જોશીએ વાંચી જનમેાતરીરે, તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;

વરશે વિશ્વંભરનાથનેરે, કરશે નંદકુંવરજીસુ નેહ. મીરાં.

હિઘોતપુરનો રાણો રાજ્યોરે, તે સાથે કરી છે સગાઈ;

પરજ્યાવીને વળાવ્યાં સાસરે કંઈ, લૌકિક રીતે મીરાંબાઈ. મીરાં.

દેવીને દેવા વધામણારે, ચાલ્યાં વરકન્યા સહુ જન;

રાણે પારવતીજી પૂજ્યારે, મીરાંનું તો મોહનમાં મન. મીરાં.

સાસુ કહે સૌભાગ્ય વધેરે, વહુ નમે શક્તિને પાય;

મીરાં કહે મસ્તક મારું નહીં નમે, વિના શ્રીગિરિવરધરરાય. મીરાં

સાસુ કહે સાચું બોલી આજથી, મારે નથી એ વહુનું કામ;

પુત્રને કહ્યું એહને રાખો પરી, એકન્યારું રચાવો એનું ધામ. મીરાં.

એવું સુણીને મીરાં મમ થયાં રે, બહુ થયું ભાગી જન્મળ;

સાધુની સંગે દિનરેણુ નિર્ગમશું, સુખે સેવીશું ગાઇશું ગોપાળ. મીરાં.

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રહ્યારે, હરિજન આવે ધણા ઘેર;

નિત્ય ભજન કથા કારતન આચ્છવ, હરિને લડાવે કરે લહેર. મીરાં.

નણંદ આવી મીરાંબાઈની પાસે, ભાભી ! આ શો માંડયો ઉતપાત;

સાસરે રાજ્યાજીનું કુળ લખ્યું વહુ, મહીએર લખ્યાં માતતાત. મીરાં.

અંમર આભરણ પહેરો અનુપમ, સળે સુંદર શણગાર;

મેહેલે પધારો રાજ્યાજીતણેરે, રમી રીઝવી લ્યો ભરથાર. મીરાં.

જાપાંતિલક આ શી તુલસીની માળા, નાચો ખુદો વેરાગીને વેશ;

સંગ મુદ્રા હો સાધુ સંતનોરે, રાણોજી તો કરે સુણી કલેશ. મીરાં.

મીરાં કહેરે બાઈ કલેશ ટળવાનો, એકજ છે ઉપાય;

કહેજો રાજ્યાજીને સાધુને સેવે, પ્રેમે નૃત્ય કરીને હરિ ગાય. મીરાં.

સોનું રૂપું પહેરે શું સુધરુરે, કહાડી નાંખો ડાઠમાળ;
 છાપાંતલક ધરી સાધુઓમાં બેસો, આલ્સો પહેરો તુળસીની માળ. મીરાં.
 તમો પશુ જાઓ શીદ સાસરેરે, બાધ વૃથા વટાવો શાને દેહ;
 મનગમતા મોહનવર સાથે તમો, સર્ તજીને કરો રનેહ. મીરાં.
 કહેજો તમારી માતનરે, વૃદ્ધ થયાં ગોવિંદ ગુણ ગાય;
 હરિવિના કાટી દેવ સેવશો તોયે, જનમ મરણ નહીં જાય. મીરાં.
 સુણી એમ છણકતી ખીજતીરે, બાળા આવી અંધવની પાસ;
 ઓ બાધ બાબી કહે છે થાઓ વેરાગી, સહુ મુકી દો રાજ અવાસ. મીરાં.
 એવું સુણીને આવ્યો રોષ રાણાને, પ્રેયો સેવક મીરાંને અવાસ;
 લાવો ખતર છે શા રંગમાં, કે.ણ કાણ એકું છે એની પાસ. મીરાં.
 અનુચરે આવી એમ કહ્યું જે, નથી ત્રીજું માણસ આ વાર;
 રાણીજી સાથે કાષ્ટ પુરુષ ખીજે છે, ધરમાં થઇ રહી છે થૈયકાર. મીરાં.
 સુણતામાં રાણો થયો રાતડોરે, ખેંચી ખડગ ધાયો તેણીવાર;
 પેઠો મીરાંને મહેલે એકલોરે, કાષ્ટ આવેના ધાધ દીધાં દાર. મીરાં.
 આવી જોયું તો મીરાં એકલીરે, પ્રભુએ તેને ના દીધું દરશન.
 પૂછ્યું મીરાંને પેલો પુરુષ ક્યાં છે, તારે લાગ્યું જેસુ લંગન. મીરાં.
 ક્યાં છે પૂછો શું રાણા રોષમાંરે, તે તો સધળે વસે છે ભરપૂર;
 ધ્યાનમાં જીવે જોગી, પ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે, રહે છે દુષ્ટથકી દૂર. મીરાં.
 કાઠી નાંખોજી આ કલેશ કપટ ને, નિર્મળ કરો આપ મન;
 પ્રેમભક્તિએ પરબ્રહ્મ બળે તો, તમને થાય તેનાં દર્શન. મીરાં.
 એવું સુણીને આગ લાગી ધણીરે. પશુ ભાવ ન આવ્યોરે જૂપ;
 ક્રોધ કરીને શસ્ત્ર વાપરે એવે, દીઠાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં.
 તોહે મૂરખ સમજ્યો નહીરે, મન સાથે ન કીધો વિચાર;
 ખીજું ખડગ એણે ખેંચીયુંરે, ત્યારે હરિયે દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.
 છાબો પડ્યો પાછો ક્યોરે, રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
 વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીજે, કહાગ્યું રાણુએ આણી ઝેર. મીરાં.

લીધો મીરાંએ મન મમ થયનેરે, પ્રજાને દેખાડી કયું વિષયાન;
 અમૃત સરીખું થઇ ગયુંરે, એને સમર્થ ધણી બંગવાન. મીરાં.
 મીરાંબાઇ આવ્યાં વંદાવનમારે, પ્રેમ નીરખ્યા શ્રી વજરાય;
 શ્રી જમુનાં પયપાન કયું ને કરી, જીવા ગોંસાધને શિક્ષાય. મીરાં.
 હરિજન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું, તેણે કાવ્યના જોઈ સ્ત્રીનું મુખ;
 મીરાં કહે સારું થયું સવાઈ મુજને, પરપુરૂષ જોએથી દુઃખ. મીરાં.
 આજ લગી હું એમ જાણતી જે, વ્રજમાં કૃષ્ણ પુરૂષ છે એક;
 વંદાવન વસી હજી પુરૂષ રહ્યા છો, તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.
 એવું સુણીને જ્ઞાન પામીયારે, જીવા ગોંસાઈ મળ્યા છે સામા ધાઇ;
 હજી મળીને હારતી વાવ કરીને આવ્યાં, મેવાડદેશ મીરાંબાઇ. મીરાં.
 કરી તૈયારી આલ્યાં દારિકારે, પ્રેમે નિરખ્યા શ્રીરજુહોડ;
 વાસ પુરીને પ્રજાની પાસે રહ્યાં સદા, પહોંચ્યા છે મનના કોડ. મીરાં.
 પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયોરે, ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
 મુખે માજે તે આવું તેને જે કાઇ, લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.
 ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે, આવીને લાગ્યા સહ પાય;
 માજી પધારો મેવાડમાં વેહેલાં, રાજાજી તો અંન ન ખાય. મીરાં.
 જહાંરે લગી તમે રહેશો દ્વારિકારે, ત્યાં લગી કઈ ઉપવાસ;
 આમહ દેખી મીરાં વિદાય માંગવાને, આવ્યાં શ્રીપ્રભુજીની પાસ. મીરાં.
 હરિએ હકીકત સાંભળીનેરે, હસી ચાંપી હૃદયના સાથ;
 શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાઇ ગયાંરે મીરાં જે જે શ્રીદારકાંતાથ. મીરાં.
 ચરિત્ર એ મીરાંબાઈ તણું જે કા, શીખે સાંભળે ને ગાય;
 પ્રેમભક્તિ તેને મળે ને હૃદયે, દવાનો પ્રીતમ વજરાય. મીરાં.

વાંસલડી-ગરબી.

માનીતી તું છે મોહનતણી હો વાંસલડીરે;
 તુંને વાલમ કરે છે લાલું વહાવરે, હો વાંસલડીરે,
 પાએ અધરામૃત પિયુતણું, તું વાંસલડીરે;
 અમારે સોડય સરીખું તું સાલરે, હો વાંસલડીરે;

મીઠા આવડો શો સોહોર, મોણો નંદનો કિશોર;
તાઈ આવડું શું જોરરે, જુડી કાળજી મારેરે; હો વાંસલડી.

વાજી વાજી ને વિહવલ કર્યાં, હો વાંસલડી;
તું તો પીડે અમારા પ્રાણ રે, હો વાંસલડી,
સુણતાં પડે છે હૃદયે સાંસરાં, હો વાંસલડી;
તારા દલિયથી મોહ્યાણુ રે, હો વાંસલડી-મીઠા.

ઝેર ધણું છે તારી ઝડપમાં, હો વાંસલડી;
બલાં ટુંધી બાલા તલવારરે, હો વાંસલડી;
એકી વારે તું હણી નાંખની, હો વાંસલડી;
ઓ જુડી થોડે થોડે માં માર રે, હો વાંસલડી-મીઠા.
વન વન કુંજ કુંજ ફેરવ્યાં, હો વાંસલડી;
તેં તો સહુની કરી છે એવી ગત્યરે, હો વાંસલડી-મીઠા.

ગરજે ગુમાન ભરી આવડી, હો વાંસલડી;
હું તો જોની વિચારીતારી જાતરે, હો વાંસલડી;
જોતાં તું કાઢકરો કકડોરે, હો વાંસલડી,
તુને આજ મળી છે ઠકરાતરે, હો વાંસલડી-મીઠા.

ગતવિહીણાં તેં ઘેહેલાં કર્યાં, હો વાંસલડી,
તેં તો લગાડ્યું લાલસુ લગન રે, હો વાંસલડી,
ચોરની સંગે શીખી ચોરવા, હો વાંસલડી,
જહાસે માખણુ ચોરું ને તેં તો મનરે, હો વાંસલડી, -મીઠા.

માન રાખ્યું માનીનીતણું, હો વાંસલડી,
તેં તો સહુને કર્યાં પાયમાલ રે, હો વાંસલડી,
દયાના પ્રીતમની દાસી તું ખરી, હો વાંસલડી,
તેડે સહુને જોડી તું તો ધ્રમ રે, હો વાંસલડી-મીઠા.

ધીરો ભક્ત.

કાફી.

અતે સંતને તેડાનેરે, હરિનું ભજન કરવા;
 કરમાં માળા આલીરે, મૂરખ જગારે મુતો મરવા—અંતે. ટેક-
 નહાનપણે ધરધધે ધાયો, વૃદ્ધપણે હરિગુણ ગાય;
 ધર લાગ્યું તારે કુવો ખોદાવે, એ અમિ કેમ આશ્વવાય;
 છતી બાજી હાર્યોરે, પત્થરને નાવે બેઠો તરવા—અંતે.
 અંત સમે છાપા તિલક ખનાવે, ભૂલી ગયો જગારે ભાન;
 એરણીની ચોરી સોયનું દાન, એમ કેમ આવે વૈમાન;
 શુશ્રૂષા નાચુંરે, શુદ્ધિ તારી ગઇ ચરવા—અંતે.
 જીવતિ નારીને જેની પુત્રની આશા, એમ હરિ ભજે ફળ થાય,
 વૃદ્ધ નારીને નહિ પુત્રની આશા, એનો એળે જનમ વહી જાય;
 હરિને બેઠો ઠગવારે, એંશી વરસે વર વરવા—અંતે.
 વીશ વર્ષે વિશ્વંભર મળે, ભક્તિ કરે ભૂખ જાય;
 હરિસુ ધાયા તે બહુ કમાયા, તેને મળિયા નિરંજન રાય;
 દાસ ધીરો કહે છે રે, મટયા ચોરાશી ફરવા—અંતે.

કાફી.

જેને રામ રાખેરે, તેને કાણ મારી શકે;
 અવર નહિ દેખુંરે, બીજો કાઇ પ્રભુ પખે—જેને.
 આહે અમીરને બીખ મંગાવે, ને રંકને કરે રે રાય,
 સ્થલને સ્થાનકે જળ ચલાવે, જલ સ્થાનકે સ્થલ થાય;
 તરણુનો તો મેરુ રે, મેરુનું તરણું કરી દાખવે—જેને.
 નિમાડાથી બળતાં રાખ્યાં, માખરીનાં માળ,
 ટિટોડીનાં ઇંડાં ઉગાર્યાં, એવા છે રાજન રખવાળ,
 અંત વેળા આવો રે, પ્રભુ તહમે તહેની તકે—જેને.
 બાણ તાણીને ઉભો પારધ, સાંચાણો કરે રે તકાવ,

પારધિને પગે સર્પ ડસિયો સીંચાણા શિર ધાવ,
બાજ પડ્યો હેઠારે, પંખી હિડી ગયાં સુખે—જેને.
ગજ કાતરણી લખને ખેડા, હરજી તો દીનદયાળ,
વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ,
ધણી તો ધીરાનોરે, હરિ તો મારી હાંડે હેઠ—જેને.

ભોજ ભક્ત.

૫૬.

મૂર્ખો રળી રળી કમાણોરે, માથે મેલશે મોટા પહાણો—ટેક
ધાધ ધુતીને ધન ભેળું કીધું, કાટીધ્વજ કહેવાણો;
પુણ્યને નામે પા જો ન વાવર્યો, અધવચથી લુટાણોરે—મૂર્ખો.
ભર્યા કાઠાર તારા ધર્યા રહેશે, નહિ આવે સાથે એક દાણો;
મશાણુની રાખમાં રોળાધ ગયા કંપક કાણુ રંક ને કાણુ રાણોરે—મૂર્ખો.
મદિર માળીયાં મેલી કરીને, નીચે જઇ ઠેરાણો;
ભોજને ભગત કહે મુવા પુઠે જીવ, ધણો ધણો પરતાણોરે—મૂર્ખો.

૫૬.

મૂરખો માની રહ્યો મારુંરે, તેમાં કાંઈ નથી મારું—ટેક.
સાત સાયર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખારું;
ચોદ ચોકડીનું રાજ્ય ચાલ્યું ગયું, રાવણાદિક વાળું રે. મૂરખો.
દુઃખને તો કાંઈ દેખે નહીં, ને સુખ લાગે મારું;
વેળા વેળાની છાંયડી તારી વહીવહી જાશે વારું રે, મૂરખો.
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો મારું;
ભોજને ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યારુંરે. મૂરખો.

અહ્યાનંદ

ધોળ

આ તન રંગ પતંગ સરીખે, બતાં વાર ન લાગેછ;
 અસંખ્ય ગયા ધન સંપત મેલી, તારી નજરો આગેછ.
 અંગે તેલ કુહેલ લગાવે, માથે છોગાં ધાલેછ;
 જોળન ધનનું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેછ.
 જેમ ઉંદરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો થઇ ડોલેછ;
 મગરૂરીમાં અંગ મરોડે, જેમ તેમ મુખથી બોલેછ.
 મનમાં જાણે મુજ સગીખે, રસિયો નહી કોઇ રાગીછ;
 બહારે તાકી રહી બિલાડી લેતાં વાર ન લાગીછ.
 આજકાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી જાશેછ.
 અહ્યાનંદ કહે એત અસાની, અંત ફજેતી થાશેછ.

ધોળ

પ્રભુ લળ્યા વિણ ગાફલ પ્રાણી, આમે ઉગ્મર ખોઇછ;
 મેડી મંદિર માલ ખજાના, કામ ન આવે કાઇછ;
 માયા માયા કરતો મૂરખ, તૃણા માંહી તણાણેછ;
 લોક તણી લજ્જાનો લેઇને, દોરે બાંધ્યો પ્લાણેછ.
 ઉએ કુળ અવતાર લઇને, કહે શું સારૂ કીધુંછ;
 લખ ચોરાશી કરું લગડું, તાણી માથે લીધુંછ.
 જીવ તણું કંઈ જતન ન કીધું, મન માયામાં મ્હોંધુંછ;
 રાત દિવસ તત્પર થઈ રળિયો, કાલું નીર વલોધુંછ.
 લોક કુટુંબમાં મેટા થાવા, કામ બગાડ્યું તારૂછ.
 અહ્યાનંદ કહેરે પ્રાણી, હજી સમજ તો સારૂછ.

કવિ નર્મદ.

સાહસ.

(લાવણી)

સહુ ચલો જીતવા જામ, બ્યુગચો વાગે,
 યા હોમ કરીતે પડો ફતેહ છે આગે. ટેક.
 કેટલાંક કરમો વિષે, લીલ નવ ચાલે,
 શંકા ભય તો બહુ રોજ હામને ખાળે,
 હજી સમય નથી આવિયો, કહી દિન ગાળે,
 જન બહાનું કરે નવ સરે, અર્થ કો કાળે,
 અંપલાવવાથી સિદ્ધિ જોઇ બળ લાગે,
 યા હોમ૦ સહુ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે કયો પરશુએ, પુરો અર્જુનને,
 તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રહ્યો નિજ વચને;
 સાહસે ઇંદ્રજિત શર હણ્યો લક્ષ્મણે,
 સાહસે વીર વિક્રમ, જગત સહુ જાણે;
 ચંદ ગદ્ જંગમાં મદ, હક્ક નિજ માંગે,
 યા હોમ૦ સહુ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે કોલંબો ગયો, નવી દુનિયામાં,
 સાહસે નેપોલિયન ભીડ્યો, યુરપ આખામાં,
 સાહસે દયુથર તે થયો, પોષના સ્થામાં,
 સાહસે રેકોટે દેલુંરે, વાળ્યું જોતામાં;
 સાહસે સિંકદર નામ અમર સહુ જાણે,
 યા હોમ૦ સહુ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે યાત્રિના બાંધ, કાપી ઝટ નાંખો,
 સાહસે જાઓ પરદેશ બહીક નવ રાખો.
 સાહસે કરો વેપાર જમે સહુ લાખો,
 સાહસે તજ પાખંડ ધ્વજરસ ચાખો;
 સાહસે નર્મદા દેશ, દુઃખ સહુ ભાગે,
 યા હોમ૦ સહુ ચ૦ યા હોમ૦

અવસાન સંદેશ.

૫૬.

નવ કરશે કાષ્ઠ શોક—રસિકડાં, નવ કરશે કાષ્ઠ શોક—ટેક.
 યથાશક્તિ રસપાન કરાવ્યું, સેવા કીધી બનતી—રસિકડાં
 પ્રેમી અંશને રૂદન આવશે, શઠ હરખ.શે મનથી—રસિકડાં
 મર્મ ન સમજે બકે શંખશઠ, વાંકું ભણે મહુ પણથી—રસિકડાં
 એક પીડમાં ખીજી ચીદથી જળશે જીવ અગનથી—રસિકડાં
 હતો દુખિયો થયો સુખિયો, સમજે છુટયો રણથી—રસિકડાં
 મુઝો હું તમે પણ વળી મરશે. મુક્ત થશે જગતમથી—રસિકડાં
 હરિકૃપાથી મમ લેખ ચિત્રથી, જીવતો છઉં હું દમથી—રસિકડાં
 વીર સત્યને રસિક ટેકીપણ, અરિ પણ ગાશે દિલથી—રસિકડાં
 જુદાઈ દુઃખ તે નથીજ જવાનું, જાય માત્ર મરણથી—રસિકડાં
 મરણ પ્રેમીને ખચિત મોકું છે, દુઃખ વધેજ રૂદનથી—રસિકડાં
 જગતનીમ છે જનમ મરણનો, દૃઢ રહેજે હિંમતથી—રસિકડાં
 મને વિસારી રામ સમરજો, સુખી થશે તે લતથી—રસિકડાં

નર્મકવિતા.

કવિ દલપત.

દેશાટન વિષે દોહરા.

વિદેશમાં વિચર્યા વિના, પેટ ન પૂર્ણ ભરાય;
 પશુઓ પણ પરભાતથી, જંગલ ચરવા જાય.
 ઘેર રહે લક્ષ્મી ધણી, હોશે કેમ હમેગ;
 રાજ રાજ્ય વધારવા, વિચરે દૂર વિદેશ.
 વિદ્યા સદ્ગુણ વિનયતા, હોય ચપળતા હામ;
 કરે ન પરદેશે જતાં, દેખે તે નર દામ.
 વિદેશમાં વિચર્યા વિના, મળે ન મોટું માન;
 સમુદ્રમાં વખણાત થું. છીપ તણાં સંતાન.
 સુખે વિદેશે સંચરો, કરો ભક્તેરાં કામ;
 ગ્રેમ ધરી વિધિ પાળતાં, નિર્મળ કરવું નામ.
 જો ધનની ઇચ્છા ધરો, તો ખરું માની ખચીત;
 મહાસમુદ્ર મથન કરો, એજ અનાદિ રીત.
 પ્રયાણ કરી પરદેશમાં, પરવરી લાંબે પંથ;
 કાટિ કળા કૌશલ્યના, ગુણીજન લાવો ગ્રંથ.

અરૂણોદય.

ઉપજાતિ.

ધણે કરે છે નિધિ ઘૂંચવાટ, ગાજી રહ્યો છે બહુ સર્વ ધાટ;
 જાણે ગયું પુત્રનું રાજપાટ, કોયે કરે ગર્જન એજ માટ.
 પંખી મધુરા સ્વર હિચરે છે, જુદી જુદી જાત અનેક જો છે;
 જાણે ઘરો આજ નવીન રાય, માંધર્વ તેના ગુણ ગાય.
 જનો સ્મૃતિ ધધરની કરે છે, માહાત્મ્ય તેનું મનમાં ધરે છે;
 જાણે રવિનું શુભ રાજ્ય જાગે, પ્રજા સમીપે મુખ એમ માગે.

ઉઠ્યા જનો અંચળ અમ્પ દીસે, જામો ન અંજે નહિ પાલ શીશે;
 જાણે થતાં બે નૃપની લડાઇ, લોત્રે તણી લક્ષ્મી ગઇ હુટાઇ.
 રહે કુમાર્યા પતિ સાથ રૂઠી, પ્રજાતમાંથી સડતીજ ઉઠી;
 સુરાજ્ય થાતાં પશુ બંડખોર, સુખે ન બેસે ઠરીયે નડોર.
 પતિવ્રતા કામ પવિત્ર જાણી, વદે પતિ આગળ પ્રેમવાણી;
 સુરાજ્યનો ભેગ રૂઠો જડે છે, સુજાણ સંપી સુખ ભાગવે છે.
 સેહેરમાં માર્ગ જળે સિંચાય, જેથી પુરીમાં ગરદી ન થાય;
 જાણે રવિદત તણી સવારી, પધારશે જાણી પુરી સુધારી.
 રાતે રહેલા જન ચોકીદાર, તેમાં કરે નાયક ફેરફાર;
 જાણે જુના રાતજા સિપાઇ, વિદાય કીધા ના ફોજ પાઇ.
 દેવાલયો ને વળી રાજ્યદારે, વાળાં તણા થોપ ઉઠે સવારે;
 જાણી પ્રજાએ સુશીને વધાઇ, સામા જવાની કરી છે સજાઇ.
 મુક્યાં ઉઘાડાં પુનઃદુર્ગદાર, પ્રવાસીઓ પંથ પળે અપાર;
 છૂટે જીવોનો જઠરામિ વાસ, હરે કરે જેમ કરે વિત્રાસ.
 પ્રવાસીઓ જા્ય અનેક રસ્તે, પ્રવાહની પેર દિશે સમસ્તે;
 જાણે રવિથી હિમ પીગળીને, વળી નદીઓ બહુ નીકળીને.
 ઉતાવળો કોઈ વહે અગાડી, અગાડી જનાર રહે પછાડી;
 પૃથ્વી શનિ આગળ ચાલી જાય, જે જેમ તે વક થયો જણાય.
 ઉતાવળો જે જન પંથ ધ્રાવ, થાકી રહે ને મનમાં મુંઝાય;
 ઉતાવળો થાય હરેક કામે, તે જેમ તેમાં નહિ સિદ્ધિ પામે.

ગોવર્ધનરામ.

હિન્દુ લક્ષ્મીની કૃત્રિમતા.

(પ્રવાસે નીકળેલાં એક પરદેશી પતિપત્ની કોઇ હિન્દુઆજાને
 સતી થતી બચાવે છે, શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પૂજ્યાથી તે બાળા
 પોતાનો સંવિસ્તર હેવાલ આ દયાળુ દંપતીને કહે છે.)

હરિગીત.

મુજ વ્રતમાં નથી કો નવાઇ, સિવાય પણ હું શું કરું ?
 પુછ્યું તમાપિ તમેજ તો, હું નકાર પણ શી રીતે બહું ?

મુજ જેવું જત ધણાકનું સુખશો પુણ્યે આ દેશમાં;
 પરદેશી સંજનન ! હિન્દુઓ માળેજ જીવન કલેશમાં.
 નર જાત સુખી હતો અહીં કદી મહાજાતી રવચ્છન્દથી !
 પણ નારીને શેવા વિના નહિ કર્મેમાં ખીજું કંઈ,
 પંડિત પિતા તણી આત્મજા, બણી કંઈ હું તાત પ્રતાપથી;
 મન વિકસિયું, ઉર મ્હોંટિયું સદગુણ વિષે બહુ ભાવથી.
 હું નાનપણથી આશ આથી બણી ધરી મન માણતી;
 પણ હાથ ! હિંદુતણે લલાટ લખ્યા ન લેખો બણતી.
 શૈશવ વિષે કર પીડિયો અજાત એક શિશુજને,
 ઉદાહનાજ કરારમાં સહી કીધી મુજ, મુજ ગુરુજને.
 તાતે કહ્યું “તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે;
 પ્રિયપતિ ગણી એ સાથ તારો જીવ જોડી રાખજે.”
 હું બોલી “કાન્ત ગણાય છે, ઉરવારિધિના ચંદ્રમા,
 મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીર્ય જાગે કેમ ના,
 સન્ધિ થયો નથી, છે નહિ, નકકી ન કે ચારોજ તે,
 આમ ચિત્તનો, નો શીખવો, પ્રિય તાત, ક્યમ મુજ કાન્ત એ ?
 તમ પાસ બણતાં હું બણી મન જોડવાં વિધિ હાથમાં;
 વિકસેજ પશ્ચિની એકલા દિનનાથ કેરા સાથમાં.
 સંસાર માંહિ પ્રયાણ કાજજ, પાન્થ ચેતન સર્વ છે;
 એ એકથીજ બલાં પ્રવાસ વિષે વળી, કહ્યું એવું છે.
 એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસઐક્ય વિષુ નહિ મિત્રતા;
 નહિ મ્હોં ઉરપારો વિગુણ ચિત્તરચણી પર સ્થિરતા;
 રસઐક્ય વણુ મનઐક્ય નહિ, એ સૂત્ર શીખવ્યું તે દિને;
 મનઐક્ય વણુ નહિ મિત્રતા પ્રભવે, ગુરુજ કે રીતે.
 સ્ત્રી પુરુષ કેરું લગ્ન એવી મિત્રતાનો હેતુ છે,
 બહુવાર આપની પાસથી મેં, તાત એવું જ શુણ્યું છે.

અન્ન-પોન્ન કરી ન્યૂનતા પુરે અનુગ્રુણુ દમ્પતી;
 વિનિમય કરે નિજ રસતણેા ઉર ઉર આગળ ઉધડી.
 સંસાર સ્વાર્થ અભિજ્ઞ યાતાં ભેદનું કારણુ નહિ;
 સ્ત્રી પુરુષની તેથી જ સહિમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.
 એ મિત્રતા વા સ્નેહ કહો, તે હાઈ દંપતી બાવનું,
 રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યનેજ વધારતું.
 રસઐક્ય તો નહિ હોય ત્યાં ક્યમ મિત્રતા એ સંભવે ?
 રસઐક્ય વળી વિધિ વણુ નહિ કદી ધતર કો સરજી શકે.
 હે તાત ! તે સજવા તણી આઝા કરી આપે મ્હને;
 તો કેમ કરી કરવું અશક્યજ એવું તે શીખવો હવે ?
 હું કિકરી છું તમ તણી, કરું હોય શક્તિસાધ્ય જે;
 શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું, શક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 વિધિહસ્તગત ઉરતંત્ર પણ ક્યમ કરી કરું ગતિવાળું હું ?
 મુજ ઉર તણું પર ઉર સાથ શી રીત લમ કરાવું હું ?”

માલિની.

શુણી વચન સજી આ, તાત દિહ્મોહ પામ્યા,
 ખરખર જળધારા, તેમને નેત્ર ચાલી;
 નીચું ધણુંક નિહાળી, દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી,
 કર દષ જ લલાટે, બોલિયા દીન વાણી.

“ મ્હારો ક્ષમા કરે અપરાધ પુત્રી ! પ્રિય પ્રાણુ ! ધણી તું ઠાલી !
 તુજ ઉર મેં ખોસી-અરે-અનણ્યે ખરે ! કટારજ સાલી.
 હું ભુલ્યો વૃદ્ધ થઈ આજ કીધો ચુકી ધાવ, હાય તુજપર મ્હે ?
 આ દુષ્ટ કિન્દુ આચાર ! ભુલાવ્યો મુજને.
 આ હિન્દુ લોકનો ચાલ સહિએ માર્ગ એક લેવાનો,
 જઈ જતાની પાછળ કુવે પડી મરવાનો.
 ધનતિમિર તુલ્ય આચાર થયેલ પુરાણ તેથી થઈ જાય;
 જન લોચનવન્તા અંધ હાય ! જગ માંહે.”

મેં દીઠો ન સવળો પન્થ ?
 હું બની ગયો મતિ મન્દ !
 મુજ વૃદ્ધ દરિદ્રનું રત્ન,
 પરિપોષ્યું કરી બહુ યત્ન.

તે જમ મેષની પઠે લોકની પુઠે નાંખ્યું દુઃખદરિયે !
 એનું કીધું પરાધીન જીવન જનક-વૈરિયે,
 પ્રિય પુત્રી ! કહે તું સત્ય કર્યુજ અકૃત્ય કૃસ મેં આજે
 તારા જીવન માંહે ઝેર બેળિયું ! સાચે.
 તારો જનક થયો તુજ શત્રુ, હાય પથુ નમું હવે તુજ ચરણે,
 મારું થશેજ પ્રાપ્તિ હવે તો મરણે,
 નહિ હવે નિષ્કૃતિ કાંઈ સુઝતી મુને ! રોષને
 તારે જનકે પાપું ઝેર મરણ સુધીં રહેતું.

હું જીવી કરું શું હવે ?
 મુખ દેખાડું શું ? કહે;
 સહુ હૃદયશય્ય શી રીતે ?
 રોષ રોષ મરીશ તું વીત્યે ?

હવે જેમ તેમ દિન કહાડ કૃતકપતિ સાથ સ્નેહ કૃત્રિમમાં,
 બહુ સમજી મારી તું બાળ મૂઢીશ તે આજ દૈવ શિર મનમાં,
 પથુ સ્વીકાર આ પદપાત ! અને અપરાધ ક્ષમા કર મારો,
 નહિ જીવે-હવે નહિ જીવે-પિતા કાંઈ તારો ! ! ! ”

ઉપજાતિ.

નૃશંસ મારાં વચનો સુણીને,
 પિતાજી આવી રીત બાન પામ્યા;
 પંચત્વ પામ્યા પડી પાદ મારે,
 પ્રત્યક્ષ તે સર્વ હજી મને છે.
 નિહાળી એ સર્વ, ન ચિત્ત મારું,

ફાટયું, ન વા ગ્રાણી વિરામ પામ્યા !
 પાપાણીની કાધી મુને વિધિયે;
 રોઈ રહી મુખ કરીજ કાળું.
 અહો પિતાજી ! નવનીત-ચિત્ત !
 દષ્ટિ કરી સ્વર્ગથી પુત્રી કેરું.
 દાક્ષિણ્ય ખોડું નીરખી હશેજ,
 નિઃશ્વાસ ઉઘ મુક્તા હજીયે !

સ્નેહમુદ્રા-

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.

વિધવાનો વિલાપ.

(ચોપાઇ.)

ચાંદની દશ દિશ ચળકી રહી, સરિતામાં જતી એ વહી;
 રમે રમત લહરીની સંગ, સુતી રેતમાં ઉજવળ અંગ.
 તટતરુ નિરખતાં નિજ છાય, સુતી જે સરિતાની માંલ,
 ખેતર સખણાં હાસ કરત, દૂર ઝાડી બહુ ધોર દીસત;
 જુતડાં શાં વડવૃક્ષ અનંત, ઉભાં ન્યાં દષ્ટિ તણે અંત.
 ત્યાં ચાંદની કંઈ નવ ફાવતી, અથડાઇ પાછી આવતી,
 ચંડ પવન શું વડજૂથકું, જુદ કરતું ન્યારે વડું,
 ધોર છુવાટ કરતું તેહ, મુણી કંપે સરિતાની દેહ,
 કંપે તટતરુ જળમાં પડ્યાં, કંપે ઉપર તરુ પાનડાં.
 કંપે સખળી શાન્તિ તહીં, ને કંપે ચંદા જળ મહીં;
 તો પણ એ સ્થળ રમ્યજ દીસે, રમવા જોગું સુરયુવતિને.
 પણ જો ! પેલાં વડજૂંડથી, ચંદા જેવી ધનવન્દથી;
 નીકળી આવે દેવી દેહ, શકે હશે વનદેવી એહ !

એમ સંભવે માનવરૂપ, માત્ર આવું ને કાન્તિ અનુષ્ઠ
 પશુ, જો ! ધીરોં ખમલાં ભરી. આવી સમીપ વળી સુન્દરી,
 જો દેખાઇ મધ તરુ વન્દ, પાછી નીકળી જો, મતિમન્દ.
 એ પાછી એ તો નવ દીસે, પાછી ચાલે ખેતર વિષે,
 એમ આવી પ્હોચી એ અહીં, નદી રેત્ય ચળકંતી જહીં;
 ને આ ઉભી નદીને તીર; ને એડી જ્યાં નિર્મળ નીર.
 માંહી નીરખિયું નિજ મુખકું, જેમાં સ્પષ્ટ વસે દુઃખકું;
 હસે, હસે, એ માનવ ખરે, જો નેનથી આંસુડાં દમે;
 ને ન્હાનકું આ શું દીસે, બાળકું કંઇ બોળા વિષે,
 છુટા કેશ અનિલમાં રમે ને આંખડી શી યોગમ ભમે !
 હા ! પશુ જો કંઇ મધુર સ્વરે, વિલાપ એ સુન્દરી શો કરે !

ગરબી.

(આસો માસો શરદ પૂનમની રાત્રી જો, એ દાળ.)

હા દૈવ ! શું વિપરીત દુઃખકું દીધલું;
 કાં ન પડી હું પ્હેલી રે મુખ મોતને ?
 જમડા ! ત્હેં મુજ જીવન લુટી લીધલું;
 ઝડપી લીધો નાથ, અનાથ મુકી મ્હને;
 મોત ધકયું શીદ માનવને શિર ઇશ ત્હે !
 ધડિયું તો શીદ તરુણ ઉપર પહેલું પડે !
 ને મોતે હરી લીધાં ને શું કો સમે;
 વાતલડી કરવાનો મારગ કહીં જડે !
 આ ચંદા તું બાણે સધળી વાતને;
 જે મોતતથા દાસ અમે નવ બાણિયે;
 વિનવી કહેજો આપલું મ્હારા નાથને;
 “ દાસી દીન ઉપર કંઇ રાખ ન બાણિયે;
 જુલો ન જશે નિજ દાસીને કંથ જો;

સ્વર્ગ સુખે રહી એકલડા આનંદમાં,
 મુજને દાખવજો એ સ્થળનો પંથજો,
 બોધારી દોડી વળગીશ તમ કંઠમાં, ”
 અનિલ ! તહને કાં ગમે રમત મુજ કેશ શું !
 નિર્દય જગના જનને એ નવ પાલવે;
 તો અળગી હું સહુ થકી કારે વસું,
 ન પડે રસ મુજને જગમાં કાંઈ હવે;
 ઓ ઉંચા ઉંચા, આકાશ ! તું કાં મહેને;
 ઉંચકી લઇને નવ રાખે નિજ અંગમાં ?
 છુટું ફૂર જગતના જનથી હું અને,
 વસું સુખે આ તારલિવાની સંગમાં,
 સરિતા ! તુજ હૃદયે કેવો આ ચાંદલો,
 વસિયા તેવા મ્હારે હૃદયે નાથજી,
 મ્હેં ન કીધો અપરાધ કદીએ આટલો.
 તોય ગયા રીસાઇને મુજને તજી.
 તજી વળી આ બાળકડી જો બાપડી;
 કાં બાપુડી ! કાણ તહને પીડા કરે.
 નાણી દયા તુજ તાતે બેટા બાપડી,
 વ્હેતાં મુક્યાં આપણને દુખ સાગરે,
 ઓ શીળા ચંદા ! ઓ સરિતા કોમળી,
 ઓ આકાશ ઉદાર ! અનિલ સુકુમાર ઓ !
 તહમે નહીં નિર્દય થાવાનાં કા ઘડી,
 મ્હારા ને મુજ બાળકીનાં આધાર છો,
 જો આ અનિલ કુંજો કર તુજપર ફેરવે,
 ચંદા ચૂમે તુજને પુરા પ્રેમથી,
 હાલેકાં ગાય નદી મુજથી મીઠે રવે,
 અહીં જમજન ફેરી પીડા તુજને નથી.

આપણુ એ એકલકાં અરો વાસો વસી;
 રહીશું સુખમાં સ્મરણ કરી તુજ તાતનું.
 રમજો નદી લહરી સંગે મીઠું હસી,
 થાજો મોટી એમ રહી દીન રાત્રી તું,
 ને મુજ લાડકડી જ્યારે મોટી થશે,
 જગત બધું ધુમીશ ત્યારે નિજ જાત્ય હું;
 કદી મરે નહીં એવો નર પછી ત્યાં હશે,
 પરણ્યાવીશ મુજ લાડકીને તે સાથ હું.

કુસુમમાળા.

ઉત્તરા અને અભિમન્યુ.

અનુક્રુપ—“ ધાઓ, ધાઓ, અરે નાથ ઉગારો અભિજાળથી;

લવતી ઝળકી જાગી, નવોદા આંસુ ઢાળતી.

વસંતતિલકા—“ મોંઘી કળી હૃદયની સુકુમાર મ્હારી !

કાણે તહને મધુર નિદર માંહી ડારી ?

સુતો સમીપ અભિમન્યુ પતિ પ્રચંડ,

તે ભૂલી કાણુ રમતો અહીં મૃત્યુ સંગ ?

એવું વદી જ રણધીર નવીન નાથ.

દામે ધીરે ધબકતું હિર હિર સાથ;

ખીલી ગુલામ કળી ઝાકળ મિન્દુ ધારે;

એવા કપોલપર આંસુ ધીરે સમારે;

ને સ્પર્શી ત્યહાં અધરથી મદુભાવ ધારી,

પુછે ફરી ફરી પ્રિવાવદને નિહાળી—

“ શું છે ? મીઠી ! થયું શું ? આવડી કેમ કાંપી ?

મુખા ફરી હૃદય સાથ ધીરેથી આંખી.

અનુક્રુપ—ઉખેડી ભૂમિથી નેનો, રોપિયાં પતિ નેનમાં;

લસતાં દીર્ઘ પદ્મોમાં, આંસુડાં ગુથીને નવાં.

કરી કંઠ ઉચો કાંઠ, અમોઘા ક્ષણ એ રહે;

પછી દીન બની સ્વપ્ના, તણી વાર્તા બધી કહે—

ઉધાર—“ આજે નાથ ! બન્યું વિપરીત, લભને તે કહું શી રીત ?

જાણે પુરુષવેષ જ પારી, મહે અપે કરીછ સવારી;

ધારી ધનુષ બાણ હું ચાલી, મૃગયા કાજ વનપથ ઝાલી;

સુંદર એક ત્યાં સહકાર, તે પર બેઠું છે સુકુમાર;

ભુગલ કપોતકેરું બીઠું, કરવું પ્રેમકેલિ દીઠું;

મૂર્ખાં હું ખરે બની કાંઠ, બીજું કાંઠ સુઝ્યું નહિ;

ને શર ફેંકી નર તરુડાળ, પરથી પાડિયો તત્કાળ;

સહસા ત્યાંહી અમિ કરાળ, ઉપની કપોતી કેરે ભાળ;

આવ્યો મુજકને ભરી કાળ, કુદતો એહ અમિ કરાળ;

જીવ્હા તીવ્ર નવવી અનેક, મુજને વીડી વળિયો છેક,

છોડી સર્વ બીજાં અંગ, અંબોડો ધર્યો નિઃશક;

જળીને એકદમ પછી જાગી, કરવા રૂદન હુંતો લાગી. ”

સોરઠો—એમ વદીને નાર સહસા આંસુ રેડતી;

“સ્વપ્નાનો શો સાર હશે કારમો નાથ એ ?

અભાગણી હું મોઢ ? ઉધી મતિ શાણે સુઝી ?

બીજું જડ્યું નહીં કાઈ ? કપોત પ્રેમી શેં હણ્યો ?

વસંતતિલકા—શાને માઠી તું ગભરાય અરે અતિશે ?

આ સ્વપ્નમાંહી નવ પ્રાસ્તવ કાંઠ દીસે—

જો ! પેલી વાગી રણુ હુંદુબિ રમધોર—

રે ! અથ ! અથ !—સખિ કંઠ હવે તું છોડય. ”

ઉધાર—“ બહાલા ? હોય હુંદુબિનાદ;

એ તો મેઘ ગાળ્યો આજ;

બંધન કંઠ ન કેમ છોડું ?

મુજને ભય નથી કંઠ મોડું;

પેલી અમિ કેરી ઝાળ;

આવે ઝો ! જુઝો, શી કરાજ !

શિખરિણી— “ અરે ધેણી ! એ શું, બકતી !

બધી એ સ્વપ્ન ભ્રમણા—

કુતવિલખિત—તુરમ જો ! મુજ કાંઈ પુખ્તારતો.

‘રણુ ચઢો’ કંઈ એમ પુકારતો;

નહિ વિલખ હવે કરવો પ્રિયે !

કદી જ ધર્મ તબ્બો નથી ક્ષત્રિયે. ”

ઉધાર— “ ક્ષત્રિય ધર્મ જો પ્રિય થાય

તો તો કરી કાઠી ઉપાય,

સર્વે સંકટોથી નિત્ય,

અબળા રક્ષતી એ રીત્ય;

પેલી તીવ્ર અભિજ્ઞાન,

મુજ પુકળ ફરે ચિરકાળ,

તેનાથી બચાવો નાથ !

અબળાનો તજો નવ હાથ.

વસંતતિલકા— “ છે એક જો સમજા નિર્મળનો જ પાત.;

બહાલી ! હવે સ્થિર થઈ ધર ચિત્ત શાતા,

જો દેખું આ અસિ પદ્મજે ચમકે અનંત,

ને ચિત્ત આ ચમકીને બન્યું વેગવંત. ”

કુતવિલખિત—અધર વેગચકી અધરે અડી’

નૃપકુમાર પ્રિયા અળગી કરી;

ત્વરિત અશ્વ પલાણી પધ્યો રણે,

તુરગનાં પગલાં યુવતિ સુણે.

અનુકુપ—દષ્ટિપાર થયો કાન્ત, પદધોષ ગયો કુખી;

જુલી ત્રિકાળને મુગ્ધા, અનિમેષ રહી ઉભી.

હૃદયવિણા.

મધ્યરાત્રિએ કોયલ.

વિષમ હરિગીત.

શાન્ત આ રજની મહી મધુરો કહીં રવ આ-દુહ.
 પડ્યો ઝીણો શ્રવણે અહીં ? શું હું સ્વપ્નમાં સુખ આ લહું ?
 મન્દ વાષ સમીર આ દિશ જો વહે રવ એ ફરી,
 નહિ સ્વપ્ન, એ તો ગાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી.
 મધ્યરાત્રિ સમે તહને અલી કોકિલા ! શું આ ગમ્યું ?
 હાં, મેહુલો વરસી રહ્યો તેણેથી તુજ મનહું ભમ્યું;
 દુઃખ નવ સ્વપ્ને દોહું ને સુખ મહીં તું રેલતી,
 આ રમ્ય રાત્રિ મહીં અધિક આનંદ ગાને ખેલતી.
 નીતરી રહી ઘોળી વાદળા, બ્યોમમાં પથરાય આ,
 ને ચાંદની ઝીણી શીઝી વરસી રહી શી સહુ દિશા ?
 ગાન મીઠું અમીસમું તેણે ભર્યું તુજ કંઠમાં.
 આ શાન્તિ અધિક વધારતું તે જય ઉભરી રંગમાં.
 નગર બધું આ શાન્ત સુતું, ચાંદની પણ અહીં સુતી,
 ને વાદળાઓ ચપળ તે પણ આ સમે નવ જમતી;
 અનિલ ધીરે ભરે પગલાં ભજે શાન્તિ રખે સહુ,—
 ત્યાં ઉછળતી આનંદ રેલે કોકિલા બોલે—દ્રહ !
 સૃષ્ટિ સઘળી શાન્ત રાખી મુજને જ જગાડતો,
 ટહુકો મીઠો તુજ પવન લહરી સંગ જે બહુ લાડતો,
 ગાન તુજ સીંચે હૃદયમાં મોહની કંઈ અવનવી,
 જુલી, બાન, તજ મુજ રમ્ય શ્યામ, હમકું દોડે તવબણી.
 દોડી ખેલે મધુર તુજ ટહુકાની સંગે રંગમાં,
 આનંદ સિંધુ તરંગમાં નાચતું એ ઉછરંગમાં,—
 હા ! વિરમી પણ ગયે! ટહુકો હૃદય લલચાવે બહુ,—
 ફરી એક વેળા, એક વેળા, બોલ્ય, મીઠી ! દુહ દુહ !
 કુસુમભાળા.

કલાપી.

એક આગીઆને.

(હરિગીત.)

તુજ પાંખ ચળકે પર્ણનાં ઝુંડો મહીં ચક્રી રચી,
 અહાંડને પોષી રહી તે દષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
 તુજ ઉદરપોષણમાં તહને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
 તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું.
 વળી કોષ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી.
 જે ભાલને ચોંડી તહને ત્યાં હર્ષથી ચળકાવતી;
 વળી કોષ વિરિમત રિમત ભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
 ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રખે ભતી ખરી.
 અદશ્ય ના ધનથી અને ના ધૂમસે મેલું થતું.
 તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા ભઈં છું,
 મમ પ્યારીનાં પુલ્કડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઉત્તતાં,
 તું ભગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમાં.
 તું ભગજો, તું ખેલજો, ને પત્ર પત્રે મ્હાલજો,
 ચળકાટ ત્હારો એજ પશુ તુજ ખુનતી તલવાર છે;
 તું કેમ એ માની શકે આધાર ત્હારો એજ છે,
 એ ભળ તું ભણે નહીં હું ભણું ને રાહિં અરે.
 રે ! પક્ષી કાતી દષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે;
 સંતાપ ભતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે;
 છુતિ જે તહને જીવાડતી, છુતિ તે તહને સંકારતી,
 જે પોષણ તે મારણ એવો દીપ્તે કમ કુદરતી.
 આ પ્રેમ સંસારી તણો, તુજ તેજ જેવો છે નકી,
 એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યા વિધિયે નથી.

અમ એજ જીવિત, એજ મૃત્યુ, એજ અશ્રુ ને અમી,
જે પોષવું તે મારવું શું એ નથી કમ કુદરતી !

શિકારીને.

અનુ^૦કૃપ

રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન તું,
થટે ના ફરતા આતી, વિશ્વ આશ્રમ સન્તતું;
પંખીડાં, પુલડાં રૂડાં, લતા આ ઝરણાં, તરૂં,
થટે ના ફર દટિ ત્યાં, વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.
તીરથી મારવા પક્ષી, બર્થ આ ફરતા મથે,
તીરથી પક્ષા તો ના ના, કિન્તુ સ્થૂળ મળી શકે.
પક્ષીને પામવાને તો, જાનો તું શુભ ગીતને,
પક્ષી ત્હેના પ્રભુ સાથે, હયામાં મળશે ત્હેને.
સૌન્દર્યો વેડશી દેતાં, ના ના સુંદરતા મળે,
સૌન્દર્યો પામતા પ્હેલાં, સૌન્દર્ય બનવું પડે.
સૌન્દર્યો ખેલવું, એ તો, પ્રભુનો ઉપયોગ છે.
પોષવું, પૂજવું એને એ એનો ઉપભોગ છે.
રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન તું,
બધે છે આર્દ્રતા જાષ, ત્હેમાં કેં ભળવું બહું.

ખખરદાર.

શુભવંતી ગુજરાત.

શુભવંતી ગુજરાત, અમારી શુભવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત ! અમારી શુભવંતી ગુજરાત !

(મુવ)

મેઘેરા તુજ મહિમડપમાં આ ઝુપી રહ્યાં અમથીય;

માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને મમ્મીએ કુલ આશિષ !—

અમારી શુભવંતી ગુજરાત

મીઠી મનોહર વાડી આ ત્હારી નંદનવન શી અમેલ;
રસકુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કલોલ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સંત મહંત અનંત વીરોની બહાલી અમારી માત !

જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરિયે જાત !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

હિંડા ધોર અરણ્ય વિષે કે સુંદર ઉપવન માંય;

દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર એકજ ત્હારી છાંય !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સરસરિતા રસભર અમી ઝરણાં, રત્નાકર ભરપૂર;

પુણ્યભૂમિ ફળ પુલ્ક ઝમૂમી, માત ! રમે અમ ઉર ?—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

હિન્દુ મુસલમાન, પારસી સર્વે, માત ? અમે તુજ બાળ;

અંમ ઉમંમ ભરી નવરંગે કરિયે સેવા સહુ કાળ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઉર પ્રભાતસમાં અજવાળી, ટાળી દે અંધાર !

એક સ્વરે સહુ મનન મળવતો, કરિયે જયજયકાર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મ. ર. ભટ. (કાન્ત)

મહેમાનોને.

મહેમાનો ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

તમચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય જો !

કરજો માફ હજારો પાપર પાપ જો.

દિન ચર્યામાં પ્રભુ પાસે પથ પાય;

મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! ! પુનઃ પધારજો !

ઉત્તમ મિત્રશૃંગોના વસન્તાર તહે;

હિતચી રંકધરે, શો પુષ્પ પ્રભાવ ને
 શુભા સારી ના અમને આવડી;
 લેશ ન લાધો લલિત હિરોનો લ્હાવ ને;
 મહેમાનો ! ઓ વ્હાલાં ! પુનઃ પધારને !

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

વીરની વિદાય.

મહારા કેસરબીના કન્ય હો !
 સિધાવો છ રથવાટ,
 આલ મુજે ધરણી ધમધમે, રાજ !
 ઘેરા ઘેરે શંખનાદ;
 દુંદુભિ બોલે મહારાજનાં, હો !
 સામન્તના વીરવાદ;
 મહારા કેસરબીના કન્ય હો !
 આંગણુ રણધ્વજ રોપીઓ હો !
 કુંજર ઝાલે દાર;
 બંદોજનોની ગિરદાવલી હો !
 ગાજે ગઢ મોઝાર;
 મહારા કેસરબીના કન્ય હો !
 પુર પડે, દેશ કુશતા હો !
 ડમમગતી મહોલાત;
 કીર્તિ ફેરી કારમી, રાજ !
 એક અખંડિત ભાત;
 મહારા કેસરબીના કન્ય હો !
 નાથ ! ચઢો રથધોડલે રે,
 હું ઘેર રહી સુધીય;
 બખ્તર વજની સાંકળી હો !

બર રણમાં પાઠવીશ.
 મહારા કેસરબીના કંથ હો !
 સંગ લેશે તો સાજ સજ્જ હો !
 માથે ધરું રણમ્હોડ;
 ખડગને માંડવ ખેલવા,
 મહારે રણક્ષીણના કોડ;
 મહારા કેસરબીના કંથ હો !
 આવતાં ઝાલીશ બાણુને હો !
 હાલે વાળીશ ધાવ.
 દાલ પુટે મહારા ઉરમાં રાજ,
 ઝીલીશ દુશ્મન દાવ;
 મહારા કેસરબીના કંથ હો !
 એક વાટ રણવાસનીરે,
 બીજી સિંહાસનવાટ,
 ત્રીજી વાટ શોણિતની સરિને,
 હો ! શરના સ્નાનનો ધાટ;
 મહારા કેસરબીના કંથ હો !
 જયકલગીએ વળજે, પ્રીતમ !
 બીજથું કાગે ચીર,
 નહિ તો વીરને આશ્રમ મળથું,
 હો ! સુરગંગાને તીર;
 મહારા ! કેસરબીના કંથ હો !
 રાજમુગટ ! રણરાજવી હો !
 રણધેક્ષા ! રણધીર !
 અધીરો ધોડીનો થનગને, નાથ !
 વાધો રણે, મહાવીર !
 મહારા કેસરબીના કંથ હો !

જ. મ. યુચ (લલિત) અનેરી આશા.

૧

સ્મિતભરી સહચરી નિરંતર કર્થ દુરંધર બનશે;
અંતરનાં કેં હેત અનેરાં હર હ્રોષ્ણ ભરશે,
ત્યારે અમી ઝમશે, શાંતિમાં દુઃખમાં સમશે;

૨

સજાત જોડાં જાતભોગથી પરહિતમાં પરવરશે.
અડગ ધૈર્યને શૌર્યભરી સંતાન હિંદમાં સરશે;
ત્યારે દેવો અવતરશે, વિરલા નરવીર તરવરશે.

૩

પોતાના પ્રિય દેશીજનનાં દુઃખ પરસ્પર ધરશે.
જન્મભૂમિનાં ભોળાં ભાંડું ભેળાં હળશે મળશે;
ત્યારે પ્રભુતા સંચરશે, સ્વર્ગસમ સુન્દર હિન્દ થશે.

૪

હિન્દજનો અર્થુવ ધૂધવશે ને પાલાંડ નચવશે,
ડગમગતા ડુંગર ડોલવશે, રંગરાગ રેલવશે,
એવું એક્ય થશે, એવી લલિત લીલા ખીલશે.

દા. ખુ. ખોટાદકર.

પ્રેમ અને સત્કાર. (ગઝલ)

લખ્યું તહે પત્રમાં પ્યારા “ નથી સત્કાર મહે કીધો,
ખબર વિવેકની મુજને, નથી તો તું ક્ષમા કરને. ”

અહો ! સતરનેહને અંમે સુહદ ! એ બોલવું જાને ?

અહે જો પ્રેમ આદરને નહીં એ પ્રેમ પ્રેમીનો.

અખડિત પ્રેમને બંધુ ! જરૂર શું હોય આદરની,

“ પધારો આવજો બેસો ” વૃથા એ વાદ શા સાર;

હૃદય સત્કાર જ્યાં થાતો, હિલચલ ઉરમાં વિના માગ્યો,
 નયન સત્કાર નવ ધ્રુવે, વદન સત્કાર શાને તો ?
 વિનય રસના તણા એવો, બતાવે પ્રેમમાં ખામી,
 પ્રપંચી કાજ રહેવા દો, ન ધ્રુવે પ્રેમના પાત્રો.
 હશે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જીદાં છતે મંગે,
 વિનય સત્કારને એમાં, નથી અવકાશ મળવાનો.
 પધારો એમ કહેવાથી, પધારે તે પધાર્યાનાં—
 નિમંત્રણ પ્રેમીને શેનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?
 મળ્યાં છે ચિત્ત વિણ્ય યત્ને, શરીર તો જોડવાં છે ક્યાં ?
 કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે.
 સુહૃદનું આગમન થાતાં, ઉઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે એ તો જનો જીદા, ખરેખર બાહ્ય પ્રેમી તે.
 ભલે એ થીંગડાં દેવાં, હજો અતિ ઈષ્ટ શિષ્ટાને,
 સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગી, જનો તે તહેની ક્યમ રાખે ?
 વિનયની પૂરણી માગે, અધુરી તેટલી પ્રીતિ,
 પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા, નથી અધિકાર આદરને.

કવિ પરિચય.

નરસૈં મહેતો.

જુનાગઢનો વડનમરો નાગર બ્રાહ્મણ. ઇસ્વીસન ૧૪૧૫ થી ૧૪૮૧ માં એ થયો. નરસૈં નાનો હતો ને માબાપ મરી ગયાં, એટલે પિતરાઈ ભાઈને ત્યાં તે ઉછર્યો હતો. નાનપણથી સાધુ સંતનાં ટોળામાં ફરવાથી રળવાખપવા તરફ કે ધર સંસાર ચલાવવા તરફ તેણે મન નહોતું. એકવાર ભોળાઈએ જરા આકરી ભાષામાં ટપકો દીધો તેથી ધર મૂકી તે ગોપનાથ મહાદેવના ધામ તરફ ચાલી ગયો. ત્યાં શિવારાધન કરતાં મહાદેવે શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરાવરાવી તેને ભક્તિ પ્રતિ પ્રેર્યો. ઘેર આવી સંસાર માંડ્યો, બેએક છોકરાં થયાં તોપણ વ્યવહાર કે રળવા તરફ વલણ ન થયું. સાધુઓમાં ને ભજનમંડળીઓમાં એકતાર રહેવું તથા શ્રીકૃષ્ણ ગાવા એજ અનન્ય લક્ષ બંધાઈ રહ્યું. ઢેડ ભક્તને ત્યાં ભજન કરવા જતાં પણ એને ભેદ-ગાધ રહ્યો નહોતો. નાગરી નાતમાં અને લોકમાં તેની ભક્તિની અતિશયતાને લીધે નિંદા થઈ. જુનાગઢના રા'માંડલિક આગળ કેટલાક અદેખાઓએ તેની સામે જીવાન સ્ત્રી પુરુષોને કુમાર્ગે ધસડી લઈ જવાની ફરિયાદ કરી. રા'માંડલિકે, મૂર્તિને ચઢાવેલો હાર બે શ્રીકૃષ્ણ સભા વચ્ચે આવીને તેને આપે તો જવા દેવો, નહિ તો સખત શિક્ષા કરવી, એમ કહી દરબારમાં આંતર્યો. નરસૈંએ હારમાળાનાં પદ એવા ભક્તિભાવથી ગાયાં કે, શ્રીકૃષ્ણે સભા વચ્ચે આવી તેને હાર પહેરાવ્યો. લોકોમાં શ્રીકૃષ્ણની તેના પરની ભક્તાધીનતાના આવા ચમત્કારોની ખીજ પણ ધણી વસતો ચાલે છે. કવિઓએ એના પિતાનું શ્રાદ્ધ, યાત્રાજીઓની હુડીનો શામળશ્યા રૂપે સ્વીકાર, છોકરા છોકરીનાં લગ્ન અને કુંવરબાઈનું એસાણું વગેરે વગેરે શ્રીકૃષ્ણે જાતે આવી કરી આપેલાં, એવા ચમ-

ભક્તિ, ભક્તિ અને ભક્તિથી ભરપૂર છે તોપણ તેમાં શૃંગારાદિ બીજા રસો અને અલંકારો તથા જનતાને બોધક નીતિના અંશો પણ પુષ્કળ છે. એની ભક્તિનો ઉછાળો નૈસર્ગિક કાવ્ય રૂપે યુજ્જ્વલ વાક્યમયમાં પાંચ સૈફાં થઈ જવા છતાં પણ, જેવો ને તેવોજ ભક્તોને તેમજ રસિકોને રસ તરબોળ કરતો રહ્યો છે.

મીરાંબાઈ.

મીરાંબાઈ રજપૂતસ્થાનનાં એક રાજકુંવરી અને રાજરાણી હતાં, પરંતુ કયા રાજ્યનાં કુંવરી અને કયા રાજનાં રાણી તે સંબંધી વિદ્વાનોમાં ઘણો મતભેદ છે. જનવાર્તામાં તો તે કુંભારાણ્યનાં રાણી હતાં, એમ કહેવાય છે. નાનપણથીજ મીરાંબાઈને શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિની રહ લાગી હતી. તેમણે શ્રીકૃષ્ણનેજ મનસા વાચા પોતાનો દેહ અર્પણ કરેલો હતો. લૌકિક રીતે રાણા સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. સાસરે જતાં સાસુએ કુળદેવીને નમન કરવાનું તેમને કહ્યું, પણ સાસુને તેમણે કહી દીધું કે, તે શ્રીકૃષ્ણ વગર બીજા દેવતાને માનતાં નથી. માતાના કહેવાથી રાણાએ તેમને દુહાગણ તરીકે જુદાં રાખ્યાં, પણ તેથી તો તે સામાં વધારે ખુશી થયાં. મહેલમાં શ્રીકૃષ્ણનું દેવસ્થાન બનાવી ત્યાં સાધુસંત સાથે તેમણે ભક્તિ કરનારી મંડળીઓ ભરવા માંડી. લોકમાં નિંદા થવા માંડી તેથી તેમનાં નણદ એકવાર સમજાવવા ગયાં. નણદને તેમણે શ્રીકૃષ્ણ સેવનનો ઉપદેશ કર્યો અને સાસુને પણ તેવુંજ કહેવરાવ્યું. રાણાએ તેમનું કાસલ કાઢવા કરી ઝેરનો પ્યાલો મોકલ્યો. મીરાંબાઈ શ્રીકૃષ્ણને ધરાવી તે પી ગયાં પણ કંઈ થયું નહિ. તે પછી રાણો ક્રોધે ભરાઈ એક વાર ખુદ્દી તલવારે તેમનો શિરચ્છેદ કરવા ગયો તો મીરાંનાં બે આર રૂપ તેની નજરે પડ્યાં, અને તેને ઝંખવાણા પડી પાછા ફરવું પડ્યું. તે પછી મીરાંબાઈ દારકાં અને મથુરાં વગેરે શ્રીકૃષ્ણની કીડાભૂમિઓમાં ફર્યા. બધેજ ઠેકાણે પોતાની અનન્ય કૃષ્ણભક્તિની કવિતાઓથી ધાર્મિક જનતામાં પૂજ્ય થઈ પડ્યાં. એમ કહેવાય છે કે, દિગંતમાં એમની

મીર્તિ ગવાતી સાંભળીને રાણા આખરે તેમને તેડવા ગયો અને મીરાંબાઈ તેની સાથે સ્વદેશમાં આવી રહ્યાં. બીજા એમ કહે છે કે રાણા સાથે જવાની રજા લેવા તે શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ આગળ ગયાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણે આલિંગન આપી તેમને પોતામાં સમાવી દીધાં.

મીરાંબાઈનો જીવનકાળ સન ૧૪૦૩ થી ૧૪૭૦ નો ગણાય છે. એમની શ્રીકૃષ્ણલીલાની ગરબીઓ ગુજરાતમાં એવી તો લોકપ્રિય થઇ પડેલી છે કે, જેની ઉપર આજ પાંચસો વર્ષ થયાં સ્ત્રીઓ અને રસિક જનો ઘેલાં ફરે છે. માથ પાંડિતે કહ્યું છે તેમ, એજ ખરેખરી રમણીયતા કહેવાય, કે જે પદપદે કાવ્યમાં નવીનતા બતાવ્યા કરે. રાગ સ્ત્રીઓના, પતિ પ્રેમ પરાયણતાના, એક વિલાસી ને મોજલી સ્ત્રીના ભાવ તથા સ્ત્રીઓના મુખને શોભાવે અને માર્દવથી વાંચનાર સાંભળનારના હૃદયમાં સ્ત્રીત્વનું આશાદ ભાન કરાવે એવા મજેના શબ્દોથી મીરાંબાઈની કવિતા અને ગરબીઓ ગુજરાતમાં ઘેરેઘેર ગવાય છે, અને પ્રજાકીય આનંદના દિવસોમાં લોકને રસરોજ ઉડાવરાવે છે.

અગ્રે કવિ.

અમદાવાદ પાસેના જેતલપુરનો વતની અગ્રે, જાતે સોની હતો. એ સારો કારીગર હોવાથી અમદાવાદમાં રહેતો. ગુજરાતની પાદશાહી ટંકાશાળનો તે ઉપરી બન્યો હતો. નાનપણથીજ તે બ્રહ્મજિજ્ઞાસુ હતો અને જ્ઞાન મેળવવાના જે તે રીતે ધગસ રાખતો. એક બ્રાહ્મણીને તે પોતાની સગી બહેન સમાન ચહાતો હતો. એણે એકવાર થોડું સોનું લાવી આપી અખાને કંડી કરી આપવાનું કહ્યું. અખાએ થોડું પોતાના ઘરનું સોનું ઉમેરી કંડી કરી આપી, પણ લોકોએ પેલી બ્રાહ્મણીને ‘સોની તો સગી બહેન હોય તો તેનું પણ સોનું કાઢી ખાય,’ એવું કહી બરમાવી. બાઈએ એ વાત અખાને જણાવી તેથી એને લોક ઉપર અભાવ આવ્યો. વળી બીજો એક એવો બનાવ બન્યો કે, ટંકાશાળના નોકરોએ અમદાવાદના પાદશાહી સુખાને, ‘અગ્રે આખું સોનું કાઢી લઇ સિકામાં હલકી ધાતુઓ મેળવે છે’ એવી

ફરિયાદ કરી. સુબાએ અખાને કમળે લઇ તપાસ કરી તો, તે નિર્દોષ જણાયો. સુબાએ તેને છોડી દીધો પરંતુ અખાને તો સંસાર ઉપર એવો તિરસ્કાર છુટ્યો કે ઓળખ હતાં તે બધાં કુવામાં નાંખી દીધાં અને માલ મિલકત વેચી જ્ઞાનવેરાગી બન્યો. જ્ઞાન મેળવવાને મુરુ શોધવા તે યાત્રાએ નીકળ્યો. જેપુર વગેરે ઠેકાણે વૈષ્ણવ મહારાજોનો મેળાપ કર્યો તેથી એની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થઇ નહિ. તે કાશી ગયો અને ત્યાં ધણુ ધણુ વિદ્વાનોને મળ્યો, પણ મન માન્યું નહિ. આખરે એક સંન્યાસી જે વિદ્યાર્થીઓને વેદાંત બણાવતા હતા તેમની પર્યુકુટિ પાછળ બેસીને તેણે વેદાંતનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું. સ્વદેશ તરફ પાછા આવી જ્ઞાનનાં પદ અને કવિતાઓ તેણે કરવા માંડી. સહેલી અને લોકભાષામાં તે રચના કરતો અને સંસ્કૃતાદિક સાહિત્ય ભાષાને વળગી રહેવાનું પસંદ કરતો નહિ. સાદી ઉંડા અર્થ બોધવાળી અને સજડ અસર ઉપજાવે એવી ભાષામાં તે અટપટી વેદાંતની બહૈક્યતા ઉતારતો. એની કવિતામાં ઉંડું જ્ઞાન ભરેલું છે એટલું જ નહિ, પરંતુ પાખંડાદિ આળખપાળ ધર્મ ઉપર તેણે સખત હથોડા ઠોક્યા છે. અખાનો કાળ સન ૧૬૧૫ થી ૧૬૭૫ નો ગણાય છે.

પ્રેમાનંદ ભટ્ટ.

પ્રેમાનંદ વડોદરાના રહેવાસી ચોરાસી મેવાડા બ્રાહ્મણ હતા. એમને નાનપણમાં નિરાધાર મૂકી એમનાં માબાપ મરી ગયાં હતાં. એમ કહેવાય છે કે, પંદર સત્તર વર્ષ સુધી તો તે કંઈ ભણ્યાગણ્યા નહોતા. એક સંતની સેવા કરતાં એમને તેના આશીર્વાદથી કવિત્વશક્તિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. વિશ્વસનીય હકીકત તો એવી છે કે, ગરીબ પણ બુદ્ધિશાળી હોવાથી કામનાથ મહાદેવમાં રહેતા એક ગુજરાતી સંન્યાસીએ તેમને પોતાની પાસે રાખી સંસ્કૃત અને હિંદીનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. એમનાં કાવ્યોમાં જે વિદ્વતા દર્શન દે છે, તે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરેલો તેની સાક્ષી આપે છે. એ જ સંન્યાસી સાથે પ્રેમાનંદ આખા હિંદુસ્તાનની યાત્રાએ જઇ આવ્યા હતા.

અભ્યાસ અને દેશાટન બેઉ તેમને દ્વિતીયાશ્રમમાં દાખલ થતાં બહુજ ઉપકારી થઇ પડ્યાં.

જીવનની શરૂઆત તેમણે માણુભટ્ટ-વ્યાસ-કથાકાર તરીકે કરી. તેમાં ઉત્તરોત્તર ફતેહ મળતી ગઇ. મહાભારત, રામાયણ, અને પુરાણોના કેટલાક ભાગો અને રસદાર પ્રસંગોનાં આખ્યાનો જાતે બનાવી તેમણે કથાઓ કરવા માંડી. પુરાણીઆ અને શાસ્ત્રીલોકો સાથે એમને કથાવાર્તામાં સ્પર્ધા થઇ, તેમાંથી ગુજરાતી ભાષા કે જેની દખખ-ણીઓ અને હિંદી જોણુનારાઓ મશ્કરીઆ કરતા હતા તેની સમૃદ્ધિ વધારવાનું પ્રેમાનંદને અભિમાન ઉત્પન્ન થયું. માતૃભાષા ગુજરાતીને સમૃદ્ધ કરતા સુધી તેમણે પાઘડી નહિ બાંધવાની બાધા રાખી. આ વાત ખરી હો કે નહિ, પરંતુ સૌથી વિશેષ કાર્ય તેમણે કરી બતાવ્યું. ગુજર્ વાઙ્મયમાં તેમના લખાણનો જથ્થો સૌથી મોટો અને અલગત બહુ સારો છે. એમણે સંસ્કૃત સાહિત્યનું સૌથી સરસ દોહન કર્યું છે, એમ અભિમાન સાથે આપણે કહીશું.

કથાકાર તરીકે, તેમજ ગુજરાતી ભાષાના એક અમ્મજા કવિ તરીકે તેઓ તેમની હયાતીમાંજ ગુજરાતમાં સર્વત્ર પ્રખ્યાત થયા હતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો અને કવિતાનું જ્ઞાન લેવાની ઈચ્છાવાળા તેમની મંડળીમાં આવતા. વળી ઘણા જીવાનિયા તેમના શિષ્ય બન્યા હતા. તેમણે પણ ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યો લખ્યાં છે. પ્રેમાનંદના પુત્ર વલ્લભે પણ કાવ્યોની રેલછેલ ચલાવી હતી. પ્રેમાનંદે પોતાની વૃત્તિ અને વિદ્વતાથી જેમ પ્રસિદ્ધિ મેળવી તેમ ધન અને લોકપ્રીતિ સાથે પ્રતિષ્ઠા પણ ઠીક પ્રાપ્ત કરી હતી. અમદાવાદ તરફ તે વખતે શામળ કવિ વાર્તા સાહિત્યની રેલછેલ ચલાવતા હતા. શામળ પ્રેમાનંદ વચ્ચે કેટલાક કહે છે કે, કડવી સ્પર્ધા ચાલતી હતી, પરંતુ તેઓનાં કાવ્યોમાં કહિં આકરી કડવાશના ઈશારા નથી. માત્ર પ્રેમાનંદ પુત્ર વલ્લભની કવિતામાં શામળ તરફ કડવાશ બતાવાઇ છે. પ્રેમાનંદ સુરત અને નંદર- . બાર તરફ પૂજતા અને ત્યાંથી એમને સારો આશ્રય પણ મળ્યો.

હતો. એમનો જીવન કાળ ખ્રીસ્તન ૧૬૩૫ થી ૧૭૩૦ લગીનો હોય આયુષ્યે પણ તેમને ચારી આપી હતી. લગભગ ૯૫ વર્ષની ઉંમરે ધન, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા અને ઉજ્જવળ યશ મૂકી તેઓ જીવનની સફળતા સાથે રવર્ગે સિધાવ્યા.

શામળબટ્ટ.

અમદાવાદનાજ એક પરના-એટલે બેગણપર-હાલના ગોમતી-પરના રહેવાસી શામળબટ્ટ, જાતે શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ હતા. તે સંસ્કૃત, હિંદી, વ્રજ અને ફારસી વગેરે ભાષાઓ ભણ્યા હતા. જીવનની શરૂઆત તેમણે સંસ્કૃત પુરાણોની કથાથી કરી હતી. કથા કરવા માટે તે ઘણું ઠેકાણું ગયા પણ કોઇ ઠેકાણે જોઇએ તેવી ક્ષેત્ર મળી નહિ. વંશ પર પરના હકવાળા પુરાણીઓ તેમની વિદ્વાતાને લીધે દ્રેષે ભરાઇ એમની કથાનું ન્યાં ત્યાં ખંડન કરવા લાગ્યા. શામળબટ્ટે પુરાણીઓને હઠાવવા માટે પુરાણની કથાઓ છોડી દઇ કવિતામાં વાર્તાઓ શુંથી તે લક્ષકારવાનો રસ્તો લીધો અને તેમાં ક્ષેત્ર પામ્યા.

એમ પણ કહેવાય છે કે, એક ઠેકાણે શામળબટ્ટ સંસ્કૃતની કથા કરતા હતા તેવામાં ભવાઇઆનું ટોળું આવ્યું. તેણે ભવાઇની શરૂઆત કરી. કથામાં બેઠેલા શ્રોતાઓ ઉઠી ઉઠીને ભવાઇ જોવા જતા રહ્યા અને બીજે દહાડે તો કથામાં કોઇ આવ્યુંજ નહિ. આથી શામળબટ્ટને રીસ ચઢી અને તેમણે લોકને જોઇતાં શૃંગાર-રસ અને ગમ્મત આપવા માટે વાર્તાઓ બનાવવાનો રસ્તો લીધો. શામળબટ્ટની રસિક વાર્તાઓ જોતજોતામાં ગામે ગામ પ્રસરી ગઇ. માતરના રખીદાસ નામના એક ધનાઢ્ય પાટીદારે તેમને પોતાને ત્યાં બોલાવી તથા આશ્રય આપી વાર્તાઓ વગેરે બનાવવાનું ઉત્તેજન આપ્યું. શામળબટ્ટે રખીદાસના આશ્રયનો બદલો તેનું નામ સાહિત્યના આશ્રયદાતા તરીકે અમર કરીને વાળી આપ્યો. ગુજરાતમાં તે સમયે શું રાજાઓ નહોતા ? ના, હતા, પણ રખીદાસના જેવા રસિક

કે સાહિત્ય પ્રેમી નહોતા—એટલે તેમનાં નામ ક્યાંદિં જુસાઇ ગયર્ષ અને શામળને આશ્રયે રખીદાસ જેવો એક ઉદાર પાટીદાર અમર થઇ ગયો. શામળભટ્ટની કવિતાઓ નવે રસથી પૂર્ણ અને વાંચનાર સાંભળનારને રસ તદ્દલીન કરે એવી છટાદાર છે. વાર્તાઓ ઉપરાંત તેમણે પ્રકીર્ણ કાવ્યો અને લોકમાં ચાલતી નીતિરીતિ તથા લૌકિક વ્યવહારની ઉત્તમ કવિતાઓ કરેલી છે. સૌથી મોટું માન તો તેમની નીતિભોધક ઠોકદાર કવિતાઓને ઘટે છે, કે જે તેમણે વાર્તાઓના અસંગોમાં અસર ઉપજાવે તેવી રીતે ગોઠવી દીધેલી છે. આ નીતિ-ભોધક-શિક્ષણીય કવિતાઓ તેમણે લોકને આવડતા છપ્પાઓમાં રચેલી છે. ‘છપ્પા તો શામળભટ્ટના’ એવી કહેતી થઈ ગઈ છે. સંસાર સુધારક અને નીતિભોધક તરીકે શામળનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. નવા યુગની શરૂઆતમાં કેટલાકે તેમની કવિતાને શૃંગારને આગળ ધરી અવગણી હતી, પરંતુ રસજ્ઞ અને વિદ્વાન વિવેચક સ્વ. ગોવર્ધનરામે તેમની કવિતાને ઉચ્ચ પ્રકારની કવિતા કહી, તેમણે કરેલા લોક સુધારાના યત્નને માટે ખરેખરી લાગણી દર્શાવી છે. પઠનપાઠનનો જે વખતે લગભગ અભાવ હતો અને લોકો અજ્ઞાનમાં જુડી ગયેલા હોઈ ગતાનુગતિક યુરા રિવાજોમાં સળડતા હતા તે વખતે, શામળ ભટ્ટે સુધારાના જે વિચાર દર્શાવ્યા છે તે ખરેખર સ્તુતિપાત્રજ છે.

શામળભટ્ટનો કાળ સન ૧૬૪૦ થી ૧૭૨૫-૩૦ નો—પ્રેમાનંદ ભટ્ટ સાથેજ ગણાય છે. તે પણ પ્રેમાનંદની માફક સુખી હતા. તેમના પિતાનું નામ વીરેશ્વર, માતાનું નામ આનંદીબાઈ અને પુત્રનું નામ પુરુષોત્તમ હતું. પુરુષોત્તમ અંગનો વિકળ અને મગજનો ભ્રમેલ હતો.

બોળો ભગત.

બોળો અથવા બોજલ—અસલ ગુજરાતના કાઠિયાવાડ જઈ રહેલા કણુખી કુટુંબમાં સન ૧૭૮૫ માં જન્મ્યો હતો. આરંભ લગી તે માત્ર દૂધ ઉપરજ રહ્યો હતો. તે બાદ એક સંતે તેને

અકિતનો ઉપદેશ કરી અમ લેતા કર્યો. એનું કુટુંબ અને એ પોતે તદ્દન નિરક્ષર હતાં, તેમ છતાં તેનામાં નૈસર્ગિક કવિત્વશક્તિ હતી. બેકાપદેશમાં તેની કવિતા ચમચમતા ચાખખાને રૂપે પ્રવર્તેલી છે. આ દેશના તેમજ પરદેશી વિદ્વાનો કહેતા આવેલા છે કે, કવિત્વને લાણુવાની કે અભ્યાસની જરૂર નથી. એ તો—

The gift inborn છે; અને વળી Culture does not teach one to write poetry, and education generally, in technical sense chokes rather than stimulates imagination. The gift for poignant expression and for fine construction is inborn.

પંચકુળમાં અર્થગૌરવ માટે વખણાયેલો ભારવિ કવિ પણ આમજ કહી ગયેલો છે; અને બોળ ભગતમાં તે આપણે બરાબર જોઈ શકીએ છીએ. તે બિચારો પદ અને ચાખખા બનાવતો પણ લખતાં આવડતું નહિ તેથી તે મોટાજ રાખતો, જ્યારે કોઈ લખનાર ઉતારી લે ત્યારે લખાવતો. એની ભાષા સાંભળનાર ઉપર જબ્બર અસર કરતી. દુનિયામાં ચાલતા હાંગસાંગને ઝાટકી નાંખવામાં પણ તે મણા રાખતો નહિ. એના કવિત્વને પ્રભાવે કાઠિયાવાડમાંજ નહિ, પરંતુ ગુજરાતમાં પણ ઘણા લોકો એના શિષ્ય અને ભક્ત બન્યા હતા. ખીજા આચાર્યોની પેઠે એણે જો ધાર્યું હોત તો તે પોતાનો એક સંપ્રદાય સ્થાપી શક્યો હોત.

સદસદ્વિવેક યુદ્ધિ હોવી અને સદ્વસ્તુ તથા સદાચાર તરફ પ્રવૃત્તિ થવી, એ પણ નૈસર્ગિક છે. સંસાર સુધારો, અને ખીજ કટલીક ઘર ધાલી બેઠેલી બદીઓ અને રિવાજોને તેણે જડમૂળ ઉખડી જાય એવા સખત ચાખખા લગાવ્યા છે. અભણ હોવા છતાં એની ભાષા કોઈ રીતે ખરાબ કે ગામડિયા નથી. એના વિષયજ એવા હતા, કે જેને એની ભાષા બધેએસતી કહેવાય.

એણે બારેક વર્ષ લગી તપ કર્યું હતું અને એ તપના પ્રભાવે એનામાં કંઈક ચમત્કારી યોગશક્તિ આવી હતી એમ કહેવાય છે. આની પુરવારીરૂપ અમરેલીમાં બનેલો એક બનાવ ઉલ્લેખાય છે. એક ગાયકવાડી અમલદારે તેનું સત્ય-યોગશક્તિ જોવા માટે તેને પકડી કાઢીમાં પુરી રાખ્યો. એને નિયમિત ખોરાક આપવામાં આવતો. અને તે બધાએ ખાઈ જતો, પરંતુ પંદર વીસ દિવસ લગી તેને મળમૂત્રની હાજત થઈ નહિ. અમલદારે તેને છુટો કરી પોતાને બોધ કરવા વિનવ્યો. તેણે પ્રથમ તો તેમ કરવાની ના પાડી, પરંતુ પછી આગ્રહને વશ થઈ તે અમલદારને સંબોધી તેણે કેટલાક આખખા રચી કાઢ્યા. ઉદાર દિલના અમલદારે તેનો બોધ અંગીકાર કર્યો. એ સન ૧૮૫૦ માં પંચત્વ પામ્યો. ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં એના ભક્તો છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ વીરપુરમાં એની પાદુકાની એક દેરડી છે અને એના અનુયાયીઓ ત્યાં ભજન મંડળીઓ ભરે છે તથા પાદુકાનું પૂજન કરે છે.

દયારામ કવિ.

પ્રાચીન કવિઓમાં હેલા દયારામભાઈ આવે છે. નર્મદાતીરે ચાંદોદમાં એમનો જન્મ સન ૧૭૬૭ માં થયો હતો. એ જાતે સાઠોદરા નાગર બ્રાહ્મણ હતા. એમનાં માઆપ એ ત્રેક વર્ષના હતા ત્યારે મરણ પામ્યાં હતાં. તે વખતને યોગ્ય ગુજરાતી અને હિંદી કેળવણી તેમણે લીધી હતી. સંસ્કૃત શીખવવાનો તેમના પિતાનો વિચાર હતો એટલામાં તેમનું મરણ થવાથી દયારામ-દયાશંકર—સંસ્કૃત શિક્ષણથી બેનસીબ રહી ગયા. અવસ્થા ગરીબ અને માસીને ઘેર ઉછરવાનું એટલે ભણવાના કાળમાંજ તે ઉદંડ થઈ ગયા અને કન્યા મળી નહિ. જીવાનિયાઓ સાથે મશ્કરી હાથમાં એક સોની અને સોનારણ્યથી જરાક ડપકાયા. એમને પણ એક સંન્યાસીના મેળાપથી કવિતા કરવાનો રસ ચઢ્યો હતો. મૂળે ક્રુકડભાઈ, નર્મદાતીરની શૃંગારમસ્ત પ્રજામાં વાસ અને

જુવાની એટલે દયારામ કવિતામાં પણ એવાજ રસિક અને શૃંગારપોષક કવિ બન્યા. નાતનો-અરે-પ્રાણજીવનનો શિવધર્મ મૂકી વિલાસી વૈષ્ણવ ધર્મમાં તે બળ્યા. શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનો રંગ તેમણે કવિતાઓમાં અને કંઈક વર્તનમાં પણ ઉતારવા માંડ્યો. કવિત્વ શક્તિ અને શુદ્ધિ તેજ હોવાથી કવિતાઓમાં એમણે ઉચ્ચસ્થાન મેળવ્યું. ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં એમની રાધાકૃષ્ણ વિહારની ગરબી-ઓએ મીરાં અને નરસિંને પણ બુલાવ્યાં, એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિમાં દયારામ તથાન રહેતા અને જેવા તે કવિ હતા તેવાજ ગાવા બળવવામાં એકેકા હતા. વાદિત્ર ઉપરનો તેમનો કાષ્ઠ ઉસ્તાદોને પણ ફારે એસાડે એવો અદિતીય હતો. એમ કહેવાય છે કે, એકવાર રાતને વખતે એ અને એમના સાથીઓ સેલ કરતાં ફરતા ફરતા રાજમહેલ આગળ જઈ ચઢ્યા. રાજમહેલમાં તે વખતે મેળાવડો હોઈ નાચ અને ગાયન થતું હતું. રસ્તા ઉપર લોકો તે સાંભળવાને ભેગા થયા હતા. દયારામ પણ થોડીવાર ત્યાં થોભ્યા, દરમિયાન એક સરદારની પાલખી આવી ને સરદાર ટોળા વચ્ચે થઈ મહેલમાં ગયા, સરદારનું દયારામભાઈ પાસે થઈને જવાનું થતાં દયારામને એમ કહેતા તેણે સાંભળ્યા કે “ નરધાવાળાને અંશુકે દરદ છે અને ઠાક બરાબર પડતો નથી.” પેલા સરદારે ઉપર જઈ તપાસ કરી તો દયારામના કહેવા પ્રમાણે ખરેખર તબલચીને અંશુકે દિવસના જરા છરી એસી ગયેલી જણાઈ. નીચે તળવીજ કરાવી, પરંતુ દયારામ તો ત્યાંથી ચાલી ગયેલા હતા. સીતાર લઈ જે વખતે દયારામ કૃષ્ણલીલાનાં પદ ગાવા માંડતા તે વખતે શ્રોતાઓ પુતળાની માફક દિઠમઠ થઈ જતા. એમની ગાવા બળવવાની ઉસ્તાદી માટે આવી બધી વાતો છે, પરંતુ અહિં તે આપવાનું સ્થાન નથી.

દયારામ શ્રદ્ધાળુ હોઈ હિંદુસ્તાનની યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. તેમાં એમને ‘ હો’ ની હુંડ અને ફરતાનો દુઃખદ અનુભવ થયો.

હતો. હો એ તેમના જેવા યાત્રાળુ બની તેમની સાથે ચાલ્યા ને જ્યાં લાગ આવ્યો ત્યાં એમની ઉપર વાઘની માફક તૂટી પડ્યા. ત્રણ યાત્રાળુના ત્રણ લીધા અને દયારામ તથા બીજાઓને કેદ કરી પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યા. છૂટકારા માટે દયારામ પાસે તેમણે મોટી રકમ માગી, પણ મૂળે ગરીબ અને તેમાં વળી ખરચાળ ફક્કડલાઈ રકમ ક્યાંથી આપે ? હોગોએ તેમને એક ગામથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે ફેરવ્યા પછી આખરે સાહસ જાણી છોડી દીધા.

વૈષ્ણવ મહારાજાઓ સાથે પણ અખાની માફક દયારામને એકાદ એવાર મતભેદ પડ્યો હતો. દયારામ તેમાં પોતાના મતને વળગી રહ્યા હતા. એમનું જીવન અવલકુંવારું ગયું હતું. એક ભક્ત સોનારણ હમેશ તેમની સાથે ધરમાં રહેતી. એ બાઈ અને દયારામ માટે સારું બોલાતું નહિ; પરંતુ એટલું તો ખરું છે કે, એ બાઈએ દયારામની મરણપર્યંત ખૂબ સેવાચાકરી બજાવી હતી. દયારામની પાઘડી ઉપર પાંચ રૂપિયાથી ઓછો કસુંબો કદી ચઢ્યો નથી. એ જાતે રસોઈ કરી જમતા. પાછલી વયમાં તેમણે લાંબો મંદવાડ ભોગવ્યો હતો અને જો કે દુઃખદ દરદથી પીડાતા હોવા છતાં પણ, પોતાના નિત્યમાં અને ભજનમાં હમેશ નિયમિત રહેતા હતા. એમની કવિતા અને ગરબીઓ ગુજરાતમાં ઘેરઘેર વંચાય અને ગવાય છે. રાધાનું હૃદય અને એક મોજ પતિપરાયણ પણ છુટા બોલી સ્ત્રીના ભાવ, તેમણે એવા તો આખાદ આલેખ્યા છે કે, કોઈ પણ રસજ્ઞ તેને ધન્યવાદ આપ્યા વગર રહે નહિ.

એમનું અવસાન ઇસ્વીસન ૧૮૫૨ માં થયું—એટલે કે ઉત્તર ગુજરાતમાં દલપતરામ કવિનો ઉદય થયો અને ગાયકવાડી પ્રદેશનો કવિસર આશર્યો. એમના ચરિત ઉપર સ્વ. ઇન્દિરામ સ્વ. દેશાઈ પ્રભૃતિ બીજા ધણા વિદ્વાનોએ નિબંધો લખ્યા છે. જિજ્ઞાસુને અમે તે જોઈ જવા સૂચવીશું.

ધીરે ભગત.

મહી નદીના કિનારાપર આવેલા ગોહડા ગામનો એ બ્રહ્મભાટ હતો. ભાદરવાના રાજ તરફથી 'તોરણ ઘોડાને' નામે લમનું દાપું તેને મળતું. વળી ખેતરો વગેરે હોવાથી તે પૈસે ટકે સુખી હતો. એ કંઈક સહેજે ભણેલો હતો. કાશીઓ બનાવી વાંસની ભુગળીમાં બાંધી તે મહી નદીમાં તરતી મૂકી દેતો. એને પણ મોટી શિષ્ય મંડળી હતી. જેમ શામળના છપ્પા તેમ એની કાશીઓ ગુજરાતમાં વખણાય છે.

બ્રહ્માનંદ.

સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના કવિઓમાં બ્રહ્માનંદ અગ્રપદે બિરાજે છે. એનું નામ લાડુ ખારોટ હતું. કુંગરપુર પાસેના એક નાના ગામમાં એનો જન્મ થયો હતો. ભુજમાં તે ઘણો વખત રહ્યો હતો. ખારોટ હોવાથી કવિતા તો તેને જન્મથી આવડતી. કૃષ્ણમાંથી કાઠિયાવાડમાં ઉતરી એ ગઢડે ગયો અને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ભળ્યો. ત્યાં તે બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયો. એની કવિતા પણ ત્યાંજ ખીલી નીકળી. મળીના સ્વામીનારાયણ મંદિરનો તે મહાંત થયો હતો અને ત્યાંજ સને ૧૮૪૯ માં મરણ પામ્યો હતો. બ્રહ્માનંદનાં પદ અને ગરબીઓ મીરાં તથા દયારામના જેવાંજ રસિક ને લોકપ્રિય છે.

દલપતરામ.

કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ. ઇ. જાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ, વઢવાણના વતની હતા. એમનો જન્મ સન ૧૮૨૦ અને મૃત્યુ ૧૮૯૮માં થયું હતું. નવા ગુજરાતી સાહિત્યના એ આદિ કવિ છે. બ્રિટિશ રાજ્ય અને કેળવણીની શરૂઆતના વખતમાં દેશને શું જોઈએ છીએ? તે બરોબર સમજવામાં એમનું કવિત્વ અને કલ્પન સફળ થયાં છે. રાજા પ્રજા બેઠીને રુચિકર અને સમયને ચોખ્ખું ઉપદેશ

કરવામાં એમણે ગુજરાતની, ગુજરાતીઓની અને ગુજરાતી સાહિત્યની જે સેવા બજારી છે તેની કિંમત અંકાય તેમ છે જ નહિ.

નર્મદાશંકર.

સન ૧૮૩૩-૧૮૮૬-સુરતના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ. ગુજરાતમાં પ્રકટેલ નવા સાહિત્ય અને અંગ્રેજી કેળવણીના અગ્રેસર. પ્રેમ શૌર્યની બુસ્સાદાર તથા સંસાર સુધારાની ચમકી લાગે એવી કવિતાઓ, કાવ્ય, વ્યાકરણ, અલંકાર, નિબંધ અને ઇતિહાસ વગેરે કેળવણીને ઉપયોગી પુસ્તકોના કર્તા. ગુજરાતને સાહિત્ય પ્રતિ જાગ્રત કરનાર તેજસ્વી લેખક અને કવિ.

ગોવર્ધનરામ.

જન્મ સન ૧૮૫૫ મરણ ૧૯૦૭. નડિયાદના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ. ગુજરાતના એક અગ્રેસર નવલકથાકાર, એમની સ્નેહમુદ્રા, પ્રકાશ કવિતાઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાન પરના લેખો, નિબંધો ચારતો વિવેચનો વગેરે લેખો નવા સાહિત્યમાં ઉચ્ચસ્થાન ગોલાવે છે.

કલાપી.

જન્મ ૧૮૭૪ મરણ ૧૯૦૦-ભાવનગરના ગોહિલ રજપૂત. રાજવંશી. એમની કવિતાઓ અને લેખો ગુજરાતમાં બહુ લોકપ્રિય થઈ પડેલા છે; અને ઇશ્વરે આયુષ્યને ચારી આપી હોત તો ગુજર્જર સાહિત્ય કલાપ તેમણે ખરેખર કલાપીના જેવોજ બહુરંગી ને રમ્ય બનાવ્યો હોત. **નરસિંહરાવ.**

જન્મ ૧૮૫૯ અમદાવાદના વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ. એમનો જન્મ કાવ્ય સાહિત્યની પરંપરાવાળા કુટુંબમાં થયેલો છે. પોતે અંગ્રેજી સંસ્કૃતમાં નિષ્ણાત હોવા ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષા અને કવિતાના-કવિતાની નવીજ દબાઈબના અગ્રણી છે. વર્તમાન કવિઓમાં એ નવા યુગના આદિ કવિ અને ભાષાશાસ્ત્રી છે. એમનાં પુસ્તકો ગુજરાતમાં મોટા ભાવથી વંચાય છે.

અખરદાર.

જન્મ ૧૮૮૨—આ પારસી ગૃહસ્થે પોતાની શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા અને રસિક કાવતાઓથી હિંદુ ગુજરાતીઓને છક કરી નાંખ્યા છે. એમની કવિતાઓમાં માતૃભૂમિની—ગરવી ગુજરાતની કવિતા તો દારકાથી ખાનદેશ અને મુંબાઈથી આણુ લગી જાહેર મેળાવડાઓની નાન્દી રૂપ બની રહી છે.

મણિશંકર રત્નજી.

૧૮૬૮-૧૯૨૩. કાઠિયાવાડના પ્રશ્નોરા નાગર. એ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીના બી. એ. અને સાહિત્યના બહુ ઉંડા અભ્યાસી હતા. વડોદરા, મુંબાઈ અને કાઠિયાવાડમાં એમણે પોતાની વિદ્વત્તાની છાપ પાડી હતી. કવિતાઓ અને ગદ્ય લેખો તેમણે બહુ મનનીય વિચારોથી લખ્યા છે.

નાનાલાલ.

કવીશ્વર દલપતરામના નાના પુત્ર ભાઈ નાનાલાલ જીવાન કવિઓમાં સૌથી આગળ પડતા અને નવી દબજબની હોવા છતાં રસિક, લલિત શબ્દોવાળી અને ઉંડાં ઐતિહાસિક તેમજ વ્યાવહારિક ચિત્ર ચરિતો આંકતી તેમની કવિતા ગુજરાતમાં એમને અણુમાગ્યું કવિપદ અપાવા સમર્થ થઈ છે, એટલે વિશેષ શું લખવું! હજી તે પૂર્ણ બહારમાં છે અને એમની કવિતાનો વસંત હજી વધારે સુવાસ ફેલાવવાની આશા ભર્યો છે.

જન્મશંકર:—

આ જુનાગઢના નાગર કવિ, ‘લલિત,’ નામને યોગ્ય મીઠાં, ગાવા જેવાં ગાયનો સાથે પ્રાસંગિક કવિતાઓ બનાવી રહેલા છે. હજી પણ લલિત કાવ્યોથી વધારે ગુજર્દ સાહિત્યને તે સમૃદ્ધ કરે એવા ઉમંગમાં છે.

સમજુતી--ટીકા.

પા. લીડી.

નળાખ્યાન-નલ+આખ્યાન-કથા. નિષધ દેશનો રાજા નળ, વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની કુંવરી દમયંતીને પરણ્યો હતો. સ્વયંવરમાં દમયંતીએ નળને પસંદ કર્યો તેથી દેવતાઓ ચિદાયા. તેમણે કલિ—(દુષ્ટવૃત્તિ)ને ગ્રેરી નળના કાકાનો છોકરો પુષ્કર વનમાં તપ કરતો હતો તેને નળ સાથે જુગદું રમી તેનું સર્વસ્વ હરી લેવા ઉશ્કર્યો. નળ અને પુષ્કર જુગદું રમ્યા. નળરાજા રાજપાટ હારી ગયો અને વનવાસ જવાનું થયું. દમયંતી તેની સાથે જવા તૈયાર થઈ, અને પોતાને જે જે બાળક હતાં, તેમને પિતાના પુરોહિત સાથે મોસાળ મોકલતાં શીખ દેવા લાગી. આ આખ્યાનનો વિભાગ ત્યાંથી શરૂ થાય છે.

૧—૨ બાહુંઆં (બાહુવાં) હલેતાં, માતાથી નહિ છુટાં પડેલાં એવાં.
૫-પેટ=પેટનું બાળક, છોકરું.

૩—૬ કોણુ માથે ફેરવશે હાથ=કોણુ વહાલભેર પંપાળી સંભાળશે.

૭—૧૦ તમારે ખોળે છે=તમારે આશ્રયે—તમારી સંભાળમાં છે.

૧૧—૧૫ અમ જોગીનો લે તપાસ=અમે જે જોગી=નિષ્કિંચન થયેલાં છીએ તેમની ભાળ કઢાવજો. આ કડવું કરુણ રસથી ભરપુર છે.

૨—૩ પડો વાઓ પુષ્કર પાપીનો—નળના પિતરાઈ પુષ્કરની નગ-રમાં આણુ ફરી. પડો-પટહ=ઢોલ. નવા રાજાની આણુ-ફુવાઈ પ્રજાને જાહેર કરતાં ઢોલ અથવા ધાળી પીટવાનો રિવાજ છે. 'નગરપડો વગડાવીઓ.' શામળ.

૪—૮ પુણ્યશ્લોક=જેના નામોઆરથી પુણ્ય થાય એવું. નળ, યુધિષ્ઠિર વગેરે મહાન, પ્રજાપ્રિય અને હિદાર રાજાઓ માટે આ વિશેષણ વપરાય છે.

„-૧૪ પાય પંકજ પત્ર જેવા-ઉપમા અને ઉપમેય સાધર્મ્ય હોય ત્યાં ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર થાય, તે અલંકાર આમાં છે. પંકજ+પત્ર =કમળ+પાન. રાતા કમળની પાંદડી જેવા લાલ ને સુ-કામળ પગ એમ.

„-૧૯ સ્યામા એસ થઇને સ્વસ્થ-નાણુક જીવાન આ તે સ્યામા. અહિં દમયંતીને નળ સ્યામા ! શબ્દે સંબોધી નિરાંતે બે-સવાતું કહી તેને માટે લાગણી અને અનુકંપા બતાવે છે.

૩-૭ અમૃતસંવિધા કર અબળાના-દમયંતીના હાથમાંથી અમૃત ઝરતું, એટલે નળે તળાવમાંથી કાઢીને આપેલાં ત્રણ મચ્છ તેના હાથના અમૃતથી સજીવન થઇ પાછાં પાણીમાં ઉડી પડ્યાં. ઈંદ્રના વરદાનથી એના હાથ-કરતલ અમૃત ઝરતા બન્યા હતા. જીઓ કડવું ઠટ છેલ્લી ટુંક. મહાભારતમાં નળને વરદાન હતું, એમ છે.

૩-૧૨ ચોહોદશ-માછલાંને ચારે દિશાએ જોઇ શોધે અને આંખો-માંથી સ્વાતિ નક્ષત્રનાં જળબિંદુ જેવાં એટલે મોતી જેવાં ટપક ટપક આંસુ પાડે. જીની પૌરાણિક માન્યતા એવી છે કે, દરિયાની છીપોમાં સ્વાતિનાં જે ફેરાં પડે છે તેનાં મોતી બંધાય છે. અહિં આંસુનાં બિંદુને મોતી ચનારાં સ્વાતિબિંદુ સાથે સરખાવ્યાં છે.

„-૨૨ શું આગ પેટમાં લાગી-પેટમાં આગ લાગવી=અત્યંત ભૂખ લાગવી. ૨૬ અણનડી=વગર ખોલાવા, અનામત્રિત. ધાય-નય.

૪-૧૧ સ્વયંવરમાંથી પાછા ફરેલા દેવતાઓએ મને વરદાન આ-પેલું છે તે આપ જાણો છો, અને હોતી વાત=હમેશા બનતી વાત છે, કે-‘મારા હાથમાંથી અમૃત ઝરે છે તેથી માછલાં સજીવન થઇ ઉડી ગયાં.’ નળને આ બધું વિદિત હોવા છતાં કલિની અસરને લીધે ધ્યાનમાં આવતું નથી.

„-૧૬ ઉર્ધ્વટી-અવળી. ૧૮ સ્વાદ્વન્દિયે=ખાવાની-ભૂખની લલુતાએ.

૨-૨૨ નળ ખેડો કપાળે હાથ દેદ=એક વસ્ત્ર હટું તે લઇને પંખી
ઉડી ગયો તેથી નળ નિરાશ થઇ ગયો. કપાળે હાથ દેઇ
ખેસવું=નિરાશ થઇ જવું. પુરુષાર્થ નિષ્ફળ જતાં મનો-
ભંગ થવું.

૫-૩ તીરથ નહાયે તેવાં શોભે-પંખી નળનું વસ્ત્ર લઇ ઉડી ગયા
પછી દમયંતીએ પોતાના વસ્ત્રનો ઉપલોભાગ નળને પ-
હેરાવ્યો. સ્ત્રી પુરુષે એક વસ્ત્ર ધારણ કર્યું. એક વસ્ત્ર
ધારણ કરવારૂપ બનાવને કવિએ અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકારમાં
ઉતારી તીર્થ સ્નાન કરતાં દંપતી જેવાં શોભે તેવાં વર્ણવ્યાં.
દંપતીએ એક દોટી પહેરી તીર્થસ્નાન કરવું, એવો એક
વ્રત સંપ્રદાય છે.

૫-૫ જંખજળ-ઝાંખરાની ઝાડી-ઝાડવાંનો ગચ્ચબલો. દ્રુમ=ઝાડ.

૨-૮ મુખ જણે પુનમનો શશી=પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું મુખ=
ઉપમાચલંકાર.

૨-૧૮ નંધટે એસુ રહેવું મળી=સુ=સાથે. ૨૪ વહેયું=ફાડયું; કાપ્યું.

૬-૬૭ કલિ-મલિનવૃત્તિ દમયંતીને છોડી જવા તરફ અને
પ્રેમવૃત્તિ સાથે રહેવા તરફ એમ બે વૃત્તિઓ ઉલટાસુલટી
દિશાએ નળને ખેંચવા લાગી. હિંદોળો જેમ બને સામ
સામેની દિશાએ આવળ કરે તેવી નળની સ્થિતિ થઇ.
વારિનિધિ સં. પાણીનો બંગર, સાગર.

૨-૧૦ સર્પ કંચુકીને તજે જેમ-વર્ષે અથવા અમુક કાળે શરીર
ઉપરની ત્વચા જીર્ણ થતાં સર્પ તે આખી ને આખી ત્વચા
ખોલ ઉતારી દે છે. મેં-મારે પણ સર્પ-જેમ ત્વચાની
કંચુકી તજે છે તેમ દમયંતીને તજવી જોઇએ. ૧૨
વમન=સં.=ઉલટી. ૧૩ નેટ=નક્કી, જરૂર.

૬-૧૪ ઉવાટે દોડ્યો સાસોટ-આસબેર સીધો સડસડાટ આડે માર્ગે

ઉતાવળો ઉતાવળો જતો રહ્યો. ઉ-નહિ,=વાટ-રસ્તો.
પગરવટ પડેલી ન હોય એવી ભૂમિપર ચઢને જવું તે.

૭-૪ કળીએ ચરણુ ધરણનાં ભૂસ્થાં-આડી વાટે રાજ્ય દમયંતીને
ઉંઘતી મૂકી નાસી ગયો, પરંતુ પછી તેને બહુ શોક થયો.
પોતાને પગલે તે પાછો ફરે પણ દુષ્ટ કલિએ ધરણુ-ધરણી
ઉપર પડેલાં તેનાં પગલાં ભુંસી નાંખી પાછા ફરવાનો
રસ્તો-નિર્વાટ=વાટ રહિત કરી નાંખ્યો. નળ વડને ડાળે
વળગી દમયંતી સંભારી ખૂબ રહ્યો.

૭-૧૩ પાડે બરાડા બળે દવાડા-દવાડા-દવ, વનમાં વાંસ વગેરે
એક બીજા સાથે ઘસાધને થતી આગ. નળરાજ્ય દમયંતીને
સંભારી રુદન કરતા હતા, એટલામાં દવમાં બળતા એક
નાગના બરાડા સંભળાયા. બરાડા-ખૂમ-પોકાર-અહિં
પુકવાડા, દુઃખના શ્વાસનો અવાજ-હાંફ, એવો અર્થ લેવાનો
છે. થાકી ગયેલી અને તરસે મુકાઈ ગયેલે ગળે દમયંતી
આમ બોલતી હશે, એવું બાણી રાજ્ય તે તરફ ગયો.
દવમાં નાગ તરફડતો હતો તેને દયા લાવી બહાર કાઢ્યો,
કારણ કે-વદ્દિન-અગ્નિએ તેને નહિ બાળવાનું વરદાન
આપેલું હતું.

પ્રાકૃતન-પૂર્વકાલનું, આગલું.

કુમાર-નાગ, સર્પ. કદુ=નાગમાતા. કર્કોટક નામનો નાગ
નળે દવમાંથી બહાર કાઢ્યો, તે તેને ડર્યો. નળનું
જાણ ગયું. નાગને ઠપકો દેતાં તેણે ખુલાસો કર્યો કે,
યાથી તમને શુભવાસ કાઢવો ઠીક પડશે. નાગ
રાપથી દવમાં બળતો હતો, તે અત્યુગ્રહાનુસાર
પામી નળને અસલ રૂપ લેવાને કામ લાગે
જતો રહ્યો.

૯—૭ અશ્વમંત્ર-ધોડાની રક્ષા કરવી, પાળવા અને હાંકવાની વિદ્યા તે. ખેડું-ખેડવું=કાપવું; ખુટાડવું, ચાલવું. શત-સં. સો. ભોજન-ચોજન=ચાર કોશ-ગાઉનું માપ તે.

,, -૧૧ પ્રકાશી=મોટેથી. કા સમે પ્રકાશી બાજુતા તેહ, ખુદી રીતે. ૧૫ સ્વયંપાદ્મ=પોતાને માટે પોતાને હાથે રસોઈ કરી લેવી તે, પોતે જાતે રાંધવું તે.

૧૦—૨ કદરૂપ=કુખડું, નહિ રૂપાણું. ૩ સુકૃત-સારું કામ.

,, —૬ બૃહદશ્વ-એક ઋષિ. વનવાસ નીકળેલા પાંડવો વનમાં બૃહદશ્વ ઋષિના આશ્રમમાં ગયા અને યુધિષ્ઠિરે પોતાના વનવાસ તથા દુઃખને માટે શોક કરવા માંજો ત્યારે તેમણે રાજાને આશ્વાસન મળે, તે માટે નક્ષોપાખ્યાન સંભળાવ્યું.

,, -૧૫ વલે=હાલત. ૧૭ સાવજ-વાધ. ૧૮ વાહો છો=છેતરો છો.

,, -૧૯ હાંહાંજી જાઓ છો હાડ-છેલ્લો-લાગણી રહિત રસ્તો લેવો, નિષ્કુર થવું. ૨૪ અવેવ=અવયવ.

૧૧—૬ કર્મે વાળ્યો આડો આંક-કર્મે હદ કરી, અવધી, અતિશય. ૧૧ રસના=જીભ.

,, -૨૨ રાક્ષ-રાક્ષડો-સાપનું દર.

૧૨—૧ શકર, રાઝ, ચિકારડાં-શકર=ભુંડ, સુઅર. રાઝ=ધોડાના જેવાં જંગલી કમઅકલ હરણ. ચિકારડાં-છિંકારવાં=વારંવાર છિંકા ખાય છે તેથી છિંકારવાં કહેવાય છે. એ પણ હરણ છે.

૧૩—૨ પશુઅરિ=પશુ-જનાવરનો અરિ=દુશ્મન=વાધ. ૬ કપહું=કહિં. ૧૨ રીર=ખૂમ, ચીસ.

,, -૧૫ કંઠે બંધાઈ કાચકી=પાણી વગર, ઝેર કે રોગને લીધે અથવા ભય કે શોકને લીધે ગળાનો કાકડો જડ જેવો થઈ જવો તે.

,, -૨૧ વૈદ્યની વિષ ચઢ્યું નહિ-અજગરે જંગ લગી પગ ગળ્યો તેમ જતાં વાસવ=ધનના વરદાનને લીધે ઝેર ચઢ્યું નહિ.

૧૪—૧ વિષધર=અજગર. વ્યાધ=પારધિ=વાપરિ=પાપ કરનારો, હિંસક, શિકારી.

„—૩ જગજીતવું=કાવી જવું; ઉત્તમોત્તમ કાર્ય સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવી. ૪ પ્રક્ષાલન=ધોવું તે. ૮ જ્વાતક=જવનો કાળ=હિંસક, શિકારી, વ્યાધ.

„—૨૨ વટેસાફ=વટેમાર્ગ—જમપુરના વટેસાફ=મરવાને માર્ગે ચઢેલ. ૨૬ ઉવેખો=ઉપેક્ષા કરવી, નહિ ગણવું.

૧૫—૪ પારધી વેષમાં વરતો—પારધીની રીતે રહો. ૫ સદન=ધર.

„—૮ ધન્ય વિધાતા—અહોભાગ્ય. ૧૬ કમળાપત્ય=કમળા=લક્ષ્મી+પત્ય=પતિ=વિષ્ણુ. મધુસૂદન=મધુ=એક દૈત્ય—સુદ—સૂદન=મારવું—મધુને મારનાર વિષ્ણુ. ૧૮ મામ=મમત; પોતાપણું.

„—૨૫ ભરમ થજો વ્યાધનું આપ=શરીર, કલેવર.

૧૬—૪ પાંગરો=જીલ્લી સેર, નાથણું. કેશનો પાંગરો ગુંથી અંથે=વેણીના બે ભાગ કરી તેની બે લટો ગુંથી લટકાય એવી સેરો બનાવી.

૧૭—૬ આજ રિપુને વહી જાય છે કૌતક કરું પર્વ રે—હે નળ ! આ પ્રમાણે થવાથી આપણા શત્રુઓને તો આપણી કળેતી જોવાનો પર્વ—ઉત્તમ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. શત્રુ હસાવવા એ ઘટિત નથી.

૧૭—૧૨ જૂપ રૂપને જાઉં જામણે—હે રાજા ! તમારા રૂપને વારીજાઉં છું.

૧૮—૬ દીઠે અડસેઠ વળે જાત્રરે=પોતાના સ્વામી નળની એધાણી આપવા તેના ગુણ કથનમાં કહે છે કે તે એવા પુણ્યશાળી છે કે, જેમને જોતાં અડસેઠ તીર્થની યાત્રા વળે.

„—૨૪ શાકિણી=સં—શાકિની=અર્ધદેવ જાતિની અથવા પિશાચ અંબી, દેવીની સખી—જોગણી.

„—૧૭ વાકી દુષ્ટે=વિષયી નજરે.

૧૯—૭ ગજબૂથ=હાથીનું ટોણું. ૯ મેગળ=હાથી. ૧૧ કુતિસત=નહારું.

„—૨૧ કૃસા=અશુભ કરનારી ડાકણ, દુષ્ટ—અશુભ પગલાંની પિશાચ અંબી.

૨૦-૧૩ ઢીમાં=મારથી માંસ સુજીને થયેલી ગડખો. ૧૪ સળ, સોળ-
સોટી કે લાકડી વાગવાથી ચામડીપર પડેલો લાલ સજ્જનનો આંકો.

૨૧-૫ પ્રભુતા તારા તનમાં રમે-શરીરાકૃતિપર પ્રભુતા=મોટાઈ-
ખાનદાની દેખાય છે.

„-૧૭ હવિષ્યાન્ન-હોમમાં વપરાતાં અન્ન-જવ, તલ વગેરે. ૨૦
આમાન=આમાન્ન-કાચું અન્ન.

„-૨૨ હવિષ્યાન્ન જમે ને અવની સૂએ, દેહદમન કરી દિન ખૂએ=
જવ વગેરે ખડ ધાન્ય ખાવાં. જમીન પર સૂવું અને શરીર
કપ્પી કરવી એ વિચોગી-દુઃખાનું વ્રત ગણાય છે, તે પ્રમાણે
દમન કરીને દમયંતી માસીને ત્યાં દિન ખૂએ=દિન ગાળતી!
ખોવું=ચુમાવવું.

૨૨-૧૦ બ્રાંત=શક, વહેમ.

„-૧૨ પૃથ્વી જશે રસાતાળ-અતિ છુરાઈથી પૃથ્વી પણ છુટી જાય
એમ કહેવાની પરંપરા છે; તે પરથી દમયંતી પોતાના પર
હારની ચોરી ચઢાવતી ધન્દુમતીને કહે છે કે, આવા આગથી
તો પૃથ્વી રસાતાળ-નીચેમાં નીચેના પાતાળમાં જતી રહેશે.

„-૧૩ સ્વામીદ્રોહી પડે કુંભીપાક=યમ ભૂમિમાંનું એક નરકસ્થાન.

૨૩-૧ આંખ ભરવી=રૌવું, રુદન કરવું. ચોરી કરવી આંખ ભરવી=
સામાં આશિયાળાં કરવાં.

„-૨૩ મંઘાતી=સાથી. કરતુ=કર્મ.

૨૫-૮ માધવી, કેશવી=દમયંતીની બાળપણની સખીઓ.

૨૫-૪ જોગવટા=જોગીપણું. ૮ ક્ષિતિ=પૃથ્વી-ક્ષિતિકરો છેક-પૃથ્વીના
છેડા સુધી શોધ કાઢવાને સેવકો મોકલ્યા.

૨૬-૧૭ નીર આવે નેણું અપાડ=આશાડના મેઘની ધારાઓ વરસે
તેમ, આંખમાંથી નીર-પાણી આંસુ પડે.

૨૭-૧૬ રાય ભર્યો અહમેવ=હુંપણું. હું રાજ છું, સમૃદ્ધ છું ને મને
ચોગ્ય એવું દાન આપું છું.

૨૯-૧૪ સુણી માસી ધરણીઢળી-દમયંતીની હકીકત જાણી તેની માસી ધરણી-પૃથ્વી અને ઢળવું=પડવું-જમીન ઉપર પડી ગઈ અર્થાત્ મૂર્છા પામી.

૩૦-૬ વસતું લેખ્યું વન-ગામ-શહેર નહિ પણ ઉજડ વન હોય એમ ગણ્યું.

„-૧૧ તેણે દુઃખે=તે દુઃખથી.

„-૧૮ ગોઝારી=ગૌહસારી.

૩૧-૧૮ એા હસ્તી સાંકળ લાંગર્યા-લાંગરવું-ખાંધવું, આંટીએા દધને જકડવું.

૩૨- દમયંતી પિતાને ઘેર આવી, કુટુંબી હરખ્યાં અને બાહુંઆં બાળ માતાને મળ્યાં; એટલો પ્રસંગ આ ૫૦ કડવામાં છે.

૩૪-૭ સાધુ પુરુષને સૂષ્ણ ન રહેવું=સજ્જન-સચ્ચરિત પુરુષને=પુરુષે-વહેલા ઉઠવું ને પ્રભુ ભજવા.

„-૧૪ અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું-આ જ્ઞાન પદમાં એકશ્વર દર્શાવ્યો છે અને જેમ હાર, કુંડળ અને કડાં વગેરે જુદે જુદે ધાટે ને નામે ઓળખાતાં હોવા છતાં બધાંજ આખર સોના સ્વરૂપ છે તેમ શ્રીહરિ-પરમાત્મા જુદે જુદે અનેક નામ રૂપે લોકોથી ઓળખાતો-ભજતો હોવા છતાં એકજ છે.

૩૪-૪ માવઠાની જેમ વૃષ્ટિ વૃદ્ધી-જ્યાં લગી આત્માનું તત્ત્વ જાણવામાં આવતું નથી ત્યાં લગી માવઠાની=કઝકાતુની શિયાળાની વૃષ્ટિની માફક બધું નકામુંજ છે એમ.

૩૪-૧૨ તત્ત્વ દર્શન વિના ચિંતામણિ જન્મ ખોયો-નરસૈં મહેતો કહે છે કે, જુદી જુદી અનેક વિધની સાધનાઓ કરવા છતાં તત્ત્વથી પરમાત્માને પિછાણ્યો નહિ તો, રત્ન ચિંતામણિ જન્મ=ચિંતામણિ=જે ઈચ્છીએ તે આપે એવું રત્ન, તેના જેવો જન્મ, તે ખોયો-એળે ગયો જાણવું.

„-૨૦ તાળી લાગવી=એકજ વાતમાં નિમમ રહેવું, એકજ તાને ભજતા રહેવું.

૩૩૪— નાગદમન-પૌરાણિક કથા એમ છે કે, યમુનાના ધરામાં કાળી નાગ રહેતો. તે કૃષ્ણ, ગોપકુમારો ને ગાયો વગેરેને જળપાન અને સ્નાનાદિ કરતાં પીડા રૂપ થઇ પડતો. આને દમવા-પીડવા માટે એકવાર ગેડીદડાની રમત રમતાં કનૈયાએ જાણી જોઇને દડો ધરામાં નાંખી દીધો, અને પછી દડો લઈ આવવાને મિથે તે ધરામાં પડ્યો. તે અંદર નાગ ભવનમાં પહોંચ્યો. નાગણેએ રૂપાળા બાળકને તે કેમ આવ્યો છે? એમ પૂછવા માંડ્યું તે પ્રસંગ ‘નાગ-દમન’ માં છે.

,,—૭ કાડીલો કાડામણી-હોંસી અને હોંસ કરાવવા જેવો મોહક; ૧૨ દોરીઓ=દોરો. રૂપાળો, વરણાગિયો.

૩૩૬—૨ મને મારો ‘રામજી’ લાવે રે, અહિં ‘કૃષ્ણજી’ શબ્દ ખેસત, બહુ યુક્ત ગણાય. કૃષ્ણાવતાર પણ વિષ્ણુનો છે અને વૈષ્ણવ ધર્મ વિષ્ણુભક્તિવાળો છે, એટલે શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાવતારે મુખ્ય ગણાવા છતાં વિષ્ણુના અન્ય અવતારો પણ વૈષ્ણુવોને આરાધ્ય ને પૂજ્ય હોવાથી રામ શબ્દ સાર્થ છે.

,,—૧૭ ચુંદડી ઓઢું ત્યારે રંગ ચૂવેરે, રંગખેરંગી હોય-સંસારમાં પડું તો સંસારના રંગમાં રહેવું પડે અને એ રંગ પાછો ખેરંગી પણ થાય, પરંતુ જો કાળો કાંબળો ઓઢું તો તેને-દુજો=ખીજો ડાઘ જ લાગે નહિ, અર્થાત-વૈરાગ્ય છે તેજ અભય છે-પ્રપંચ ભયવાળો છે, તે મારે ન જોઇએ.

૩૩૭-૧૦ એક અશીષુ ખીજો સંસારી રસ-અખો બડો વેદાંતી કવિ હતો. તેને વેદાંતનો સારો ઉડો ખોધ હતો, તે તેણે સહેલી અને રમુજી પણ ઠોકદાર ભાષામાં ગુજરાતને બોધ્યો છે.

,,—૨૧ ઉજડ ખેડે વાગ્યો દોસ-ખેડું=ગામ. નહોય ત્યાં જણાવવું તે. બ્રમ-આભાસ પાછળ લોક દોડે છે એમ.

૩૩૯-૧ આંધળો સસરો ને સણગટ વહુ-કાર્ય કારણ સમજ્યા વગર

જ લોક ગતાનુગતિક રીતે દોડે છે, અર્થાત્ સસરો આંધળે હોય ત્યાં મોહું દેખાવાનું કારણ નથી તેમ છતાં વહુ શણગટ-ધુંધટો કાઢ્યા કરે છે. ૨ આંખનું કાજળ ગાલે ધસ્યું-ક્યાંની વાત ક્યાં લગાડી દેવામાં આવે તે. શ્રીતા ને વક્તા બેઉ આંધળે આંધળું ચલાવ્યે જાય છે અને તેમાંથી કંઈ તત્ત્વ-સાર મળતો નથી.

„—૩ ઉંડો કુવો ને ફાટી બોખ, શીખ્યું સાંભળ્યું સર્વે ફાક-તત્ત્વજ્ઞાન ગહન વિષય છે તેમાં કહેનારા અને સાંભળનારા તાત્પર્યાર્થ સમજે કે સમજવી જાણે એવા હોતા નથી, એટલે ઉંડા કુવામાં ભરાયેલી બોખ-કંતાણુની ડાંધ-કાણી-ફાટેલી હોવાથી ઉપર ખેંચી લાવતાં લાવતાં તો બધું પાણી વહી જાય છે અને કંઈ હાથ આવતું નથી. કથાવાર્તાઓ વાંચનારા અને સાંભળનારાઓ જોઈએ તેવા ખંતી નહિ હોવાથી જ્ઞાન-તત્ત્વ સમજતું નથી એટલે બધો વખત ને શ્રમ વ્યર્થ જાય છે, એમ કવિનું કહેવું છે.

„—૭ મહાકવિ પ્રેમાનંદ કૃત સુદામા ચરિત્રમાંથી સુદામાની સ્ત્રી તેમને તેમના બાળસ્નેહી શ્રીકૃષ્ણને મળવા જવાનું કહે છે અને તે સંબંધી સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે વાદ ચાલે છે ત્યાંથી પ્રસ્તુત પ્રસંગ શરૂ થાય છે.

„—૧૩ ખડધાન-સામો, કાંગ, ચણો વગેરે ખડ-લાસ-લાસિયા ધાન્ય કહેવાય છે. સુદામો કહે છે કે—જેવું કર્મ તેવું ફળ, જેવું વાવ્યું હોય તેવું લણાય. આપણે ખડધાન વાવ્યું છે તો પછી શાળ=ચોખા ક્યાંથી ખાઈએ ?

„—૨૨ મારું જડ થયું છે મન-સુદામાની સ્ત્રી કહે છે કે-દૈવ ઉપર આધાર રાખવો એ જ્ઞાન તો મને ગમતું નથી, અને મારું મન એની સામે જડ થઈ ગયું છે.

૪૦—૧ ઉખળે ધાલી ઓખણી-ઉખળે=ખાંડણીએ. ઓખણી=છડી, ખાંડી, તાંદુલ=ચોખા.

„—૩ છોવાવું=અડકાવું, અપવિત્ર થવું.

„—૨૧ ગરીમ-નિર્ધન-સુદામાને જોઈ લોક, સ્ત્રીઓ અને બાળક હસવા લાગ્યાં. મશ્કરીમાં કોઈ તેમને ઈંદુ=ચંદ્ર અને કોઈ કામ-બહુ સ્વરૂપવાન કહી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યાં.

૪૧—૨ ઋષી-ઋષિ. યજુવેદીઓ જ નો જી ઉચ્ચાર કરે છે તે પરંપરાને લીધે પ્રાચીન સાહિત્યમાં જ ને જી તરીકે લખવામાં આવે છે.

„—૨૪ તળાંસવું=ચાંપવું, દબાવવું.

૪૨—૨ પિંગળ=પીળું. ૧૬ કંદર્પ=કામદેવ. ૨૧ આંસુ શ્રાવણને વરે=કૃષ્ણને જોઈ શ્રાવણે જેમ નેવ ટપકે તેમ સુદામાને હરખનાં આંસુ આપ્યાં.

૪૨-૨૪ ઋષિજી લીધા હૈયા સાથે=હૃદયે ચાંખ્યા.

૪૩—૬ વાંકાબોલાં-મશ્કરીખોર, ટોળી, હઠાબાજ. ૮ સાંધો=પીઠી, ઉપટાણું.

„—૧૪ ચમર કરે ચક્રપાણિ-ચમર=હિમાલયમાં ગુચ્છાદાર પુંછડાવાળી ગાયો (યાક) થાય છે. તેના ધોળા લાંબા વાળની ચમરી બને છે. ચક્ર+બહારની બાજુએ ધારવાળું ચક્રરડા જેવું હથિયાર. પાણિ=હાથ. ચક્ર નામનું હાથિયાર જેમના હાથમાં રહે છે તે-વિષ્ણુ.

„—૨૩ હરિ બ્રહ્માદિકને નાપે=હરિ=વિષ્ણુ-બ્રહ્મા આદિ દેવાને પણ નાપે=ન આપે, કવિતામાં ન-ના સાથે આગલો સ્વર મેળવી દેવામાં આવે છે; સખી નાથ નમેરો નાગ્યો. ’

૪૪-૧૭ આપણુ સુતા એક સાથે-સાથે=ધાસતું બિજાનું.

„—૨૨ ખોડ=ખોડું અને જાડું જાડું થડ.

૪૫-૧૧ અઢળક ઢળવું=બહુ મહેરબાની કરવી; બહુ નમવું. ‘મારો બહોલો અઢળક ઢળિયા રાજ, સમ ખાય શામળિયો.’

..-૧૬ ભવની ભાવટ=આખા જ-મની પીકા-સંતાપ. 'ભવની ભાવટ ભાગે છે.'

૧૮ ઓડવું=આડે ધરવું, વારવું.

..-૨૪ ભરમ ભાંગવો=રહસ્ય-છાતું ઉઘાડું-જાહેર કરવું; ભારમાં દાબ્યુંદુબ્યું હોય તે ખુલ્લું કરવું.

૪૬-૫ પારસ કે રત્ન-એવી તે કેવી કિંમતી ભેટ છે, એમ જાણી તેને પારસમણિ કે રત્ન તુલ્ય માને છે. પારસમણિ માટે એમ કહેવાય છે કે, તે લોહાને અડે તેનું સોનું થઇ જાય.

..-૧૯ ઉડી છાપરી આકાશ-શ્રીકૃષ્ણે ભાવથી સુદામાના તાંદુલ મોંમાં મૂક્યા એટલે પણ સુદામાપુરીમાંની ઝૂંપડી આકાશમાં ઉડી ગઇ તે તેને ઠેકાણે મહેલ બંધાઈ ગયો. ખીજે ખૂંકે=કોળીએ મહેલને યોગ્ય વૈભવ થયો, વગેરે.

૪૭- જસોદા વિલાપ-આ નાગદમનમાંનો પ્રસંગ છે. શ્રીકૃષ્ણે યમુનાના ધરામાં ઝૂંપલાવ્યું તે સમાચાર જોય બાળે ગોકુળ મોકલ્યા ત્યારે જસોદાજી ધરાપર આવીને વિલાપ કરે છે, તે પ્રસંગ. કાલિંદી=જમના; નીપનો=નીપજેલો, ૧૭ હિંસી વિયોગે હીજરાઇ હીજરાઇને.

..-૨૪ મખાંતર=મિથ, બહાનું.

૪૮-૩ કટક=લસકર. ૫ નાંધડિયા=નાના, બાલુકા.

..-૨૦ અનતથાં જૂથ મળિયાં, પંચાનન મળિયો એક=અન-બકરાં-જૂથ=ટોળાં. પંચાનન=સિંહ. ૨૫ મદનમનોહર=મદન કામદેવના જેવા મનોહર=મન હરી લે એવા-અતિ રૂપાળા, રઢિયાળા.

૪૯-૧૧ હાકે ઈન્દ્રનું જાયે ઓસાન-બાણુની હાક વાગતાં ઇન્દ્રની હિંમત પણ હડી જાય. ઓસાન=હિંમત, હામ. ૨૪ મૌઞર=મૌરજિક-મુરજ ઉપરથી, મોહર. વા પુંકીને વગાડવાનું વાલ, મોરલી. વાદીઓ આ વાલ રાખે છે. મણિધર=સાપ. મૌઞરનો સૂર સાપને બહુ પ્રિય હોય છે. એમ કહેવાય

છે કે, એક જાતના મોટા સાપને માથે મથિ—ચકચક એવું
ભીંગડું હોય છે.

૫૦—૮ પડતાળ્યા—ઝાપટયા, સામા માર્યા. પ્રતિ+તાહ=સામે ઠા-
કવું—મારવું. ૧૦ લધુ=નાનો. કેસરી=સિંહ. અનિરુદ્ધને નાના
સિંહની ઉપમા આપી છે. ૧૪ ઉકળી=ગરમ થઇને.

„—૧૭ આયુધ+ધારા=ઝડી, ઉપરા ઉપરી ધારની માફક પડવું તે
૨૦ હલકાર=ધસારો, જોરથી આગળ વધવું તે.

૫૧—૧ કાઇને હણ્યા ભોગળને ભડાકે—ભડાકા—વેગવાળો પ્રહાર;
ઝાટકો, સપાટો. કેટલાકને—ભોગળ=ખારણાની આડી—મોટું
બુધું, તેને વેગવાળે પ્રહારે મારી નાંખ્યા.

„—૬ ભડ=મટ્ટ=થોડો, બળિયો. ભડ ગાજ્યોને પડયું ભંગાણુ.
વૃત્યનુપ્રાસ છે. એક સ્થાન ને સમઉચ્ચારના શબ્દોવાળી
રચના તે. દદામું=દિંદિમ=સૈન્ય પ્રયાણ વખતે મોંખરે
વગાડવાનું ઢોલ—નોખત.

૧૪ સહસ્રહાથ=ખાણાસુર.

૫૨—૭ ઝુઝે=લડે. ઝુઝવું=ઝુઝ કરવું.

૫૩—૧૧ મોર=શિરોમથિ, મુગટ. ૧૩ અડવાણું=પગે ઉઘાડું.

૧૬ અલખત=લક્ષ્મી, સમૃદ્ધિ.

૫૩—૨૩ અગમનિગમ—આગમ=શાસ્ત્ર+નિગમ=વ્યવહારનું શાસ્ત્ર,
ન્યાયસિદ્ધ વિચાર તે; શાસ્ત્ર અને વ્યવહાર વગેરે જાણવાપણું.
શાસ્ત્રાનુસાર વર્તવાનું જાણપણું.

૫૪—૧૬ દિનરેણુ=દિવસ ને રાત—રાતદહાડો—હમેશ.

૫૫—૧ ડાકડમાળ—ડાક; ધણા દાગીના વગેરેનો ધણુબલો કે ભરાવ.
૨ આળપપાળ.

„—૨૬ આણીઝેર=દેષ લાવી.

૫૬—૫ મીરાં મળવાનું કહાબું—મીરાંએ. ૬ સવારું=ઝટ, વહેલું—
સમજાયું.

- ૫૭—૧ સોહોર=સૂર, અવાજ, ઘોર. ૫ સાંસરું=આરપાર. ૧૭
ગતવિહીણું=વિહોણું.
- ૫૮—૧૫ તેને કાણુ મારી શકે-આખી શકે. ૨૦ નિમાડો=માટીનાં
વાસણુ પકવવાની બટ્ટી.
- ૬૦—૧૬ લખચોરાશી કેરું લગડું, તાણી માથે લીધુંછ. તાણી પીઠે
લીધુંછ-ગધેડાની પીઠની બેઉ બાજુએ ઝુલતું રહે એવું માલ
બરવાનું સાજ તે લગડું-પીઠની બન્ને બાજુ રહે એવી ગુણુ
-ઝોળી. લાકડાના ચોકડા વચ્ચે ગુથેલી જળીદાર ઝોળી.
- ૬૧—૭ ઝંપલાવવું=આંખો મીચીને પડવું. ૮ અર્જુનને. ૧૨ થઇ
ગદ=ગુણતાન, એકરસ. બ્યુગલ=તતુડું, રણતુર. અંગ્રેજી
શબ્દો નર્મદના વખતથી સાહિત્યમાં દાખલ થયા.
- ૬૩—૮ છીપતણું સંતાન=મોતી.
- ૬૩—૯ ગાંધર્વ તેના ગુણુ-ગાય-ગાંધર્વ દેવલોકના ગવૈયા. તેનાં
ગુણુ ગાન ગાય.
- ૬૪—૮ રવિદૂત=અરણ્ય.
- ૬૫—૨૨ ઉરપારો-મનરૂપી પારો, વિગુણુ=વિપરીત ગુણુવાળું-નહિ
સમગુણુનું એવા ચિત્તસ્થલમાં સ્થિર થાય નહિ એમ.
- ૬૬—૨ વિનિમય-અદલોઅદલો, આપ લે.
- ૬૭—૧૧ નિષ્ક્રિત-છુટકો, મુક્તિ. ૧૫ હૃદયશલ્ય-અંતરનો ખટકો.
શલ્ય-બાણુ, ફાંસ. ૨૩ પંચત્વ પામ્યા-મરણુ પામ્યા.
- ૭૫—૫ મોહતી-મોહ પામતી.
- ૮૦—૯ ત્યારે પ્રણુતા સંચરશે=ત્યારે મોટાઇ આવશે.
- ૮૧—૪ પ્રેમના પાત્રો=પ્રેમીઓ.
- „—૮ નિમંત્રણુ=નોંતરાં, આમંત્રણુ.
- „—૮ અનાદર=અનુ+આદર=સંમાન નહિ દેવું તે, અવગણુના.
- „—૧૧ સુહૃદ=મિત્ર, દોસ્તદાર.
- „—૧૨ બાલ પ્રેમી=ઉપરચોટિયા, દેખાડો કરનારા.
- ૯૧—૧૬ પ્રતીતિ=ખાતરી.

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૨	માર	મારાં.
૪	૨૦	અધેરો	આધેરો.
૬	૨૨	ફરી	ફરી.
૭	૧૪	લોહ	લોહ.
૮	૧૭	કુદુકુમાર	કુદુકુમાર.
૧૦	૩	આએ	આએ.
૧૦	૧૪	કમ	કમ.
૧૨	૧૯	આસુએ	આંસુએ.
૧૬	૬	કોતક	કોતક.
૧૭	૬	અજ	આજ,
„	„	કરું	કરું.
૨૦	૧૭	ઉલ્લાસીરે	ઉલ્લાસીરે.
૩૦	૧૩	સથરોરે	સાથરોરે.
૩૩	૯	સંભાવવા	સંભાવવા.
૩૭		આખો	આખો.
૪૮	૧૯	તરા	તારા.
૪૯	૧૨	ચાક	ચાકે.
„	૧૪	બહીતો	બહીતો.
૫૦	૨	પે	પેખી.
„	૧૭	ફરસી	ફરસી.
૫૨	૬	ફીચક	ફીચક.
„	૧૩	પાળ	પાળે.
૫૫	૫	માતનેરે	માતનેરે.
૫૬	૨	સરખુ	સરખું.

”	૩	ગ્રેમ	ગ્રેમે.
”	૧૯	હૃદયના	હૃદયની.
૫૮	૨૦	માર્ગરી	માર્ગરી.
”	૨૩	પારધ	પારધિ.
૬૧	૧૭	સિંકંદર	સિંકંદર.
૬૪	૪	ઠરીયે	ઠરીને.
”	૬	ભાગવે	ભાગવે.
૭૨	૧૩	નિઃશંક	નિઃશંક.
૭૬	૪	દ્રુતવિલંબિત	દ્રુતવિલંબિત.
૭૪	૧૦	વાદળા	વાદળા.
૭૮	૧	રંકધરે	રંકધરે.

OUT.

OUT.

OUT.

MATRICULATION BOOKS.

- (1) Notes on "In wild Maratha Battle "

By Prof. J. L. Bannerji, M.A.B.L. Rs. 1-0-0

- (2) Notes on " Dr. Parker's Selection "

By H. Robertson, A.C.P. (Lond.) Rs. 1-0-0

Published by:-

THE EDUCATIONAL PUBLISHING CO.

of

KARACHI.

Sold by:-

- (1) C. M. PARIKH, BOOKSELLER.

Richey Road, AHMEDABAD.

- (2) SAKERLAL BULAKHIDAS BOOKSELLER.

Richey Road, AHMEDABAD.

